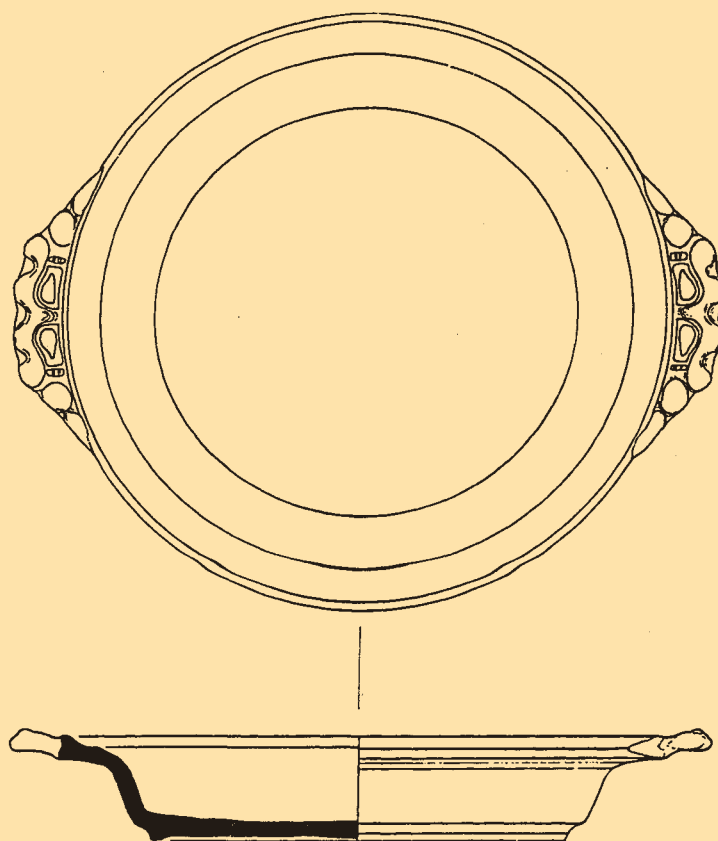

L'ABOCADOR ORIENTAL
DE LA VIL·LA DE TOLEGASSOS
(Viladamat, Alt Empordà)

Josep Casas i Genover

Josep Mª Nolla i Brufau

1993

ESTUDIS ARQUEOLÒGICS. 1

**L'ABOCADOR ORIENTAL
DE LA VIL·LA DE TOLEGASSOS
(Viladamat, Alt Empordà)**

Josep Casas i Genover

Josep Mª Nolla i Brufau

1993

ESTUDIS ARQUEOLÒGICS. 1

ESTUDIS ARQUEOLÒGICS. 1

CONSELL DE REDACCIÓ

Josep Burch i Rius
Josep Casas i Genover
Aurora Martín i Ortega
Josep Mª Nolla i Brufau
Jordi Sagrera i Aradilla
Narcís Soler i Masferrer
David Vivó i Codina

EDICIÓ

VENDES I INTERCANVIS

Aula de Prehistòria i Món Antic
Universitat de Girona
Plaça Ferrater Mora, 1
17071 GIRONA

DISSENY I COMPOSICIÓ

Marc Casas i Soler

Frontispici: Tolegassos. Motiu pintat en una gerra del s. IV

ANTECEDENTS. EL CONTEXT ARQUEOLÒGIC.

Tolegassos, una vil·la romana de mitjanes dimensions, situada a pocs quilòmetres d'Empúries, enmig de la plana empordanesa, ha estat objecte d'una intervenció arqueològica continuada al llarg de deu campanyes, des del 1983. Hores d'ara, el perímetre del jaciment es troba ben definit i està pràcticament excavat, per la qual cosa, no es preveu que la posada al descobert en futures campanyes del sector encara soterrat en els camps de conreu introdueixi variacions en les conclusions a les que s'ha arribat després d'aquests anys d'investigació arqueològica.

L'estratigrafia del jaciment, sempre molt senzilla, comprèn bàsicament nivells d'abandó i destrucció d'habitacions o estructures, o reformes d'altres. Sovint, però, i de manera puntual, apareixen troballes tancades, successions estratigràfiques senceres en alguns indrets molt concrets, en les que trobem conjunts de material arqueològic molt ben definits i homogenis. Aquestes troballes ens permeten, bàsicament, portar a terme estudis ceramològics que per l'abundància del material proporcionen datacions molt precises dels respectius estrats o de produccions ceràmiques mal conegudes (és el cas, per exemple, de les ceràmiques comunes). Altres vegades, a més, podem relacionar la formació d'aquests estrats amb les diferents fases de construcció, reforma o ampliació de la vil·la. És el cas de l'abocador que analitzem en aquest estudi.

No és ara el lloc ni el moment més adequat per explicar una altra vegada l'evolució històrica i arquitectònica del jaciment, les seves diferents fases i els canvis que a partir de l'estudi dels fonaments hem anat detectant; tema que fou objecte de publicacions anteriors (Casas, 1989; Casas 1991, amb recull de bibliografia anterior). Però de manera molt esquemàtica assenyalarem aquesta successió de fases, sense la qual es faria més difícil entendre la relació dels diferents estrats de l'abocador amb el conjunt d'edificacions.

La fase 0, o "precedents", que en poc afecta el tema d'aquest estudi si no és per l'aparició de materials residuals a les escombreres, correspon a la fi del s. II a.C. i tot el segle següent, fins època augustal o primers anys del s. I.. En aquesta etapa es detecta una estació indígena a la qual va succeir una primera vil·la, de petites dimensions, típicament romana.

La fase 1, correspon al moment de l'edificació *ex novo* de la vil·la que ara es pot veure, amb fonaments de pedra i argamassa i parets de tàpia. Aquest conjunt d'edificis es va veure ampliat per la part sud del jaciment a la fi del s. I o inicis del s. II. És el que hem anomenat Fase 2.

La fase 3 comporta l'ampliació de la vil·la per la banda est, la remodelació del magatzem de *dolia* construït durant la primera fase al sector nord-oest, l'obliteració del pou i reformes puntuals, de poca importància, en diversos indrets, a partir de la fi del s. II o primer decenni del segle següent. Dins la segona meitat del s. III s'abandona el jaciment durant un període d'uns 50-70 anys.

La reocupació (o Fase 4), es produeix cap a mitjan segle quart, i dura ben pocs anys. Pràcticament no s'aprofita cap de les estructures anteriors, però es construeixen uns murs molt senzills i poc sòlids al damunt de les restes de l'antiga vil·la -que cal suposar enrunada-, que semblen poder-se identificar amb un corral per a bestiar i potser una modesta cabana. Possiblement aquesta ocupació no va durar més de deu anys, després dels quals es va abandonar definitivament el lloc.

L'ABOCADOR. ESTRATIGRAFIA.

Les principals escombreres de la vil·la, el lloc on durant quasi tres-cents anys es van abocar les deixalles de la casa, es troben situades a l'extrem oriental del jaciment, per fora del recinte edificat. Es tracta d'un gran fossat, una depressió en el sòl geològic, dins la qual van anar a raure de manera intencionada les escombraries, els plats i atuells trencats i, en definitiva, tot un munt d'objectes vells i fora d'ús.

Hi ha alguns aspectes de la formació d'aquest abocador que encara no han pogut ser del tot aclarits. La formació de la depressió, per exemple, aparentment sembla artificial. L'estudi de la seva estructura, pendents, situació, i el fet que a les vores es conservin restes de sitges més antigues, tallades o escapçades per les mateixes parets de roca tova, fan pensar en l'obertura expressa d'una

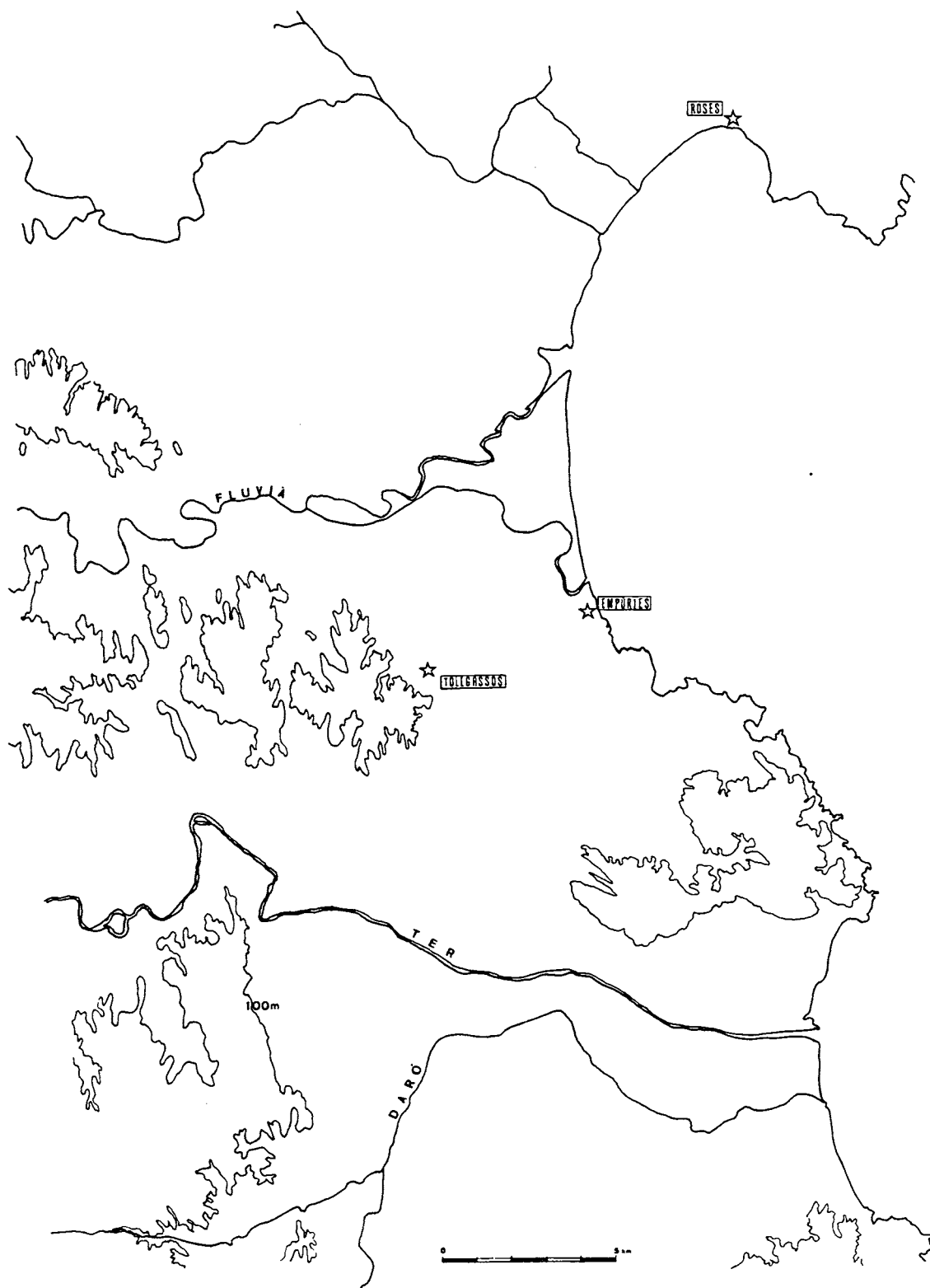

Fig. 1. Localització de Tolegassos en el rerapais emporità.

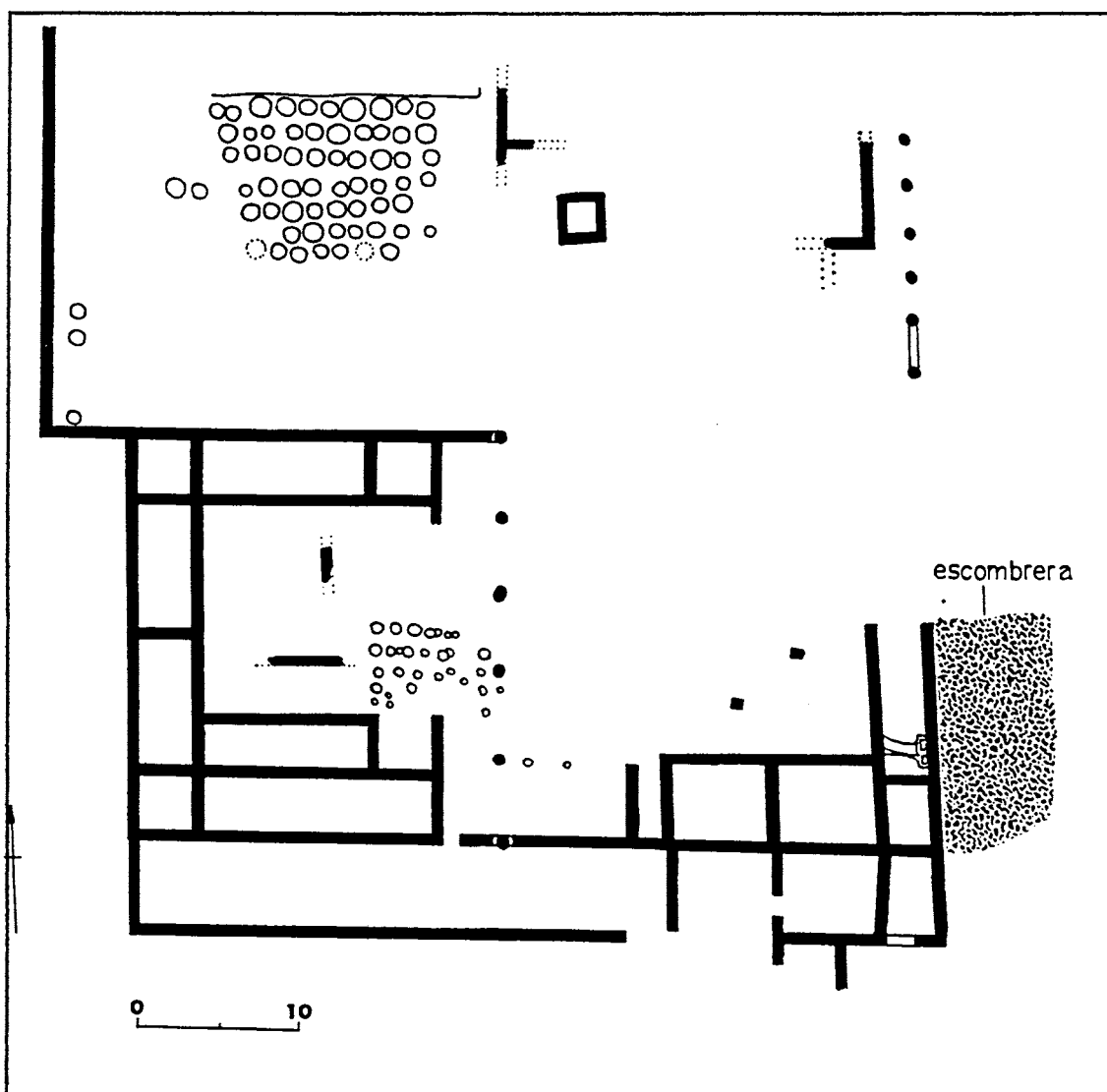

Fig. 2. Planta general de la vil·la, amb la situació de l'abocador.

bassa que havia de rebre les deixalles d'una casa durant molt temps. D'altra banda, la disposició de les diferents capes de terra a l'interior del fossat, la dispersió i barreja dels elements fins i dels mateixos estrats a la part sud, la més allunyada del lloc des d'on s'abocaven les restes provinents del tràfec i activitat quotidiana, sembla confirmar aquesta suposició.

La dispersió i barreja d'estrats, més evident com més a migdia s'avança en l'excavació, no havia estat del tot detectada la primera vegada que es va excavar el lloc, els anys 1984 i 1985. Les reduïdes dimensions d'aquella primera cala (16 m²) i el fet d'ensopegar la part central de l'abocador va permetre trobar, només, tres estrats per sota el superficial. Nous sondejors al sud de la primera cala, van mostrar que sota el superficial només n'hi havia un que cobria directament el fons de la bassa. Però durant l'estiu del 1991 es va ampliar la primera cala cap al nord, fins arribar al límit de l'escombrera, obtenint una seqüència d'onze estrats. D'aquesta manera es va poder comprovar que a mida que ens acostàvem al punt des del qual s'abocaven les deixalles, la dispersió de materials era menor i la formació i delimitació dels estrats més neta i clara, de tal manera que a mida que s'avança cap al sud, sempre a ran del mur perimetral i en una amplada constant de cinc metres, els onze estrats que s'identificaven a ran del límit nord s'anaven convertint, poc a poc, en tres estrats i es barrejaven tots, al final de l'abocador, formant-ne un de sol.

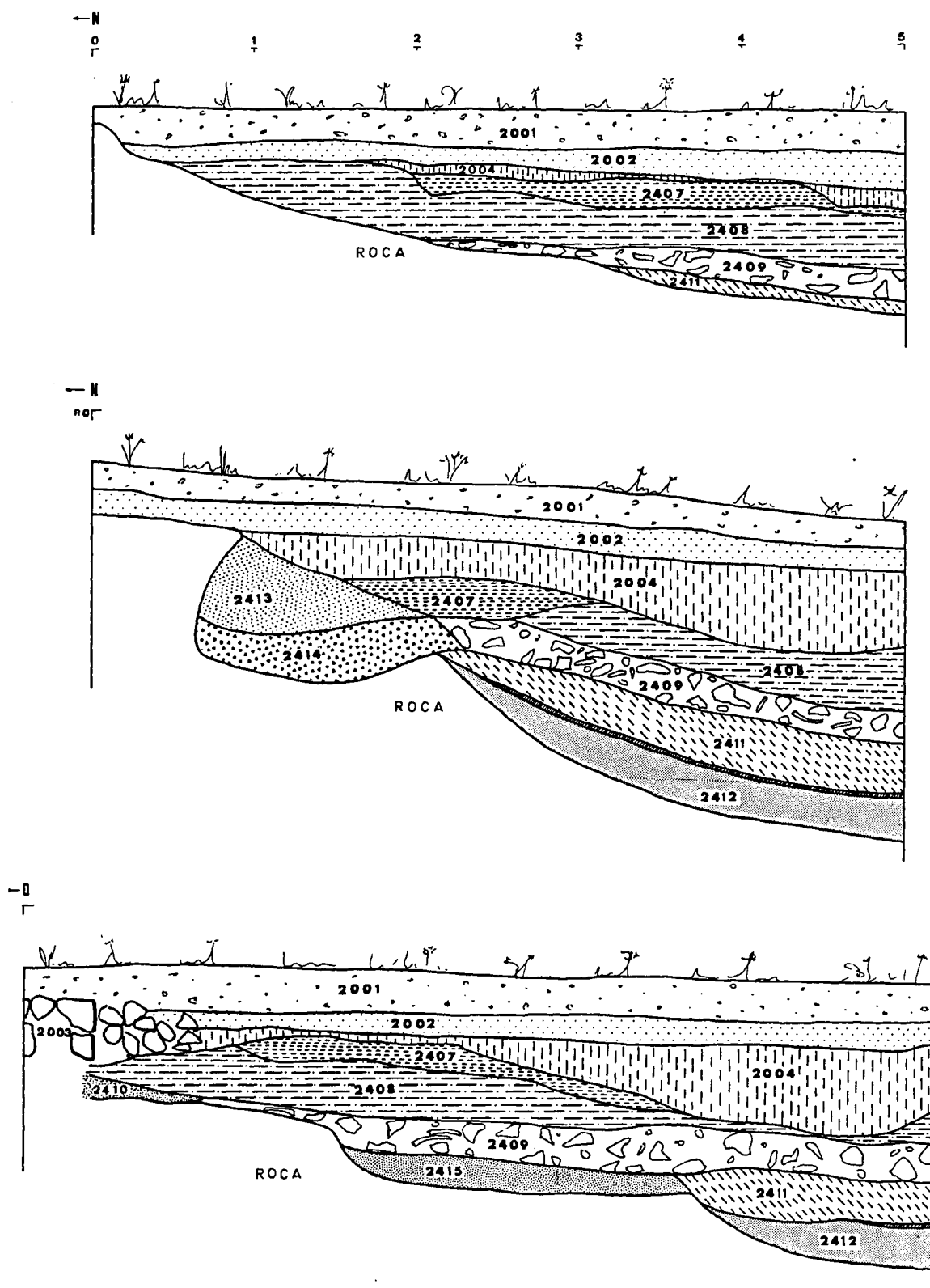

Fig. 3. Seccions estratigràfiques nord-sud i oest-est de les escombreres.

Aquesta peculiar formació estratigràfica no la podem atribuir a remocions posteriors a l'abandó de la vil·la, però es podria pensar que mentre van estar en activitat l'explotació agrícola i les escombreres, s'hauria anat escampant expressament la terra acumulada cap a mitjan del fossat per permetre nous abocaments. També és possible, però, que el vent, la pluja o les aigües residuals que des de l'interior de la vil·la s'escolaven a la part central de l'abocador per una canalització ben conservada, anessin erosionant les terres de l'interior i les acumulessin, barrejades, a la part sud degut al pendent natural del fons.

En qualsevol cas, la part que més interessa en aquest estudi és el sector excavat l'any 1991 a la banda nord. Per molts motius, però bàsicament degut a que aquest és l'indret que conserva intactes els onze estrats que, amb una quantitat considerable de material, mostren una successió cronològica sense interrupció des del s. I fins al s. III, la qual cosa posa al nostre abast un document únic per conèixer, d'una banda, l'activitat de la vil·la durant dos-cents cinquanta anys i, per altra, el repertori de material d'ús quotidià habitual a la casa durant aquesta llarga etapa. Finalment, cal que recordem que la part central d'aquestes escombreres, amb una seqüència estratigràfica no tan completa, però no per aixó menys interessant, fou objecte, anys enrera, d'un altre estudi (Merino-Rocas, 1988, pp. 105-160), per la qual cosa no s'inclou en el present treball tot i que se'n tindran ben presents les conclusions a que arribaren aquells joves investigadors.

ESTUDI DEL MATERIAL.

Aquest estudi té per objecte, bàsicament, l'anàlisi del material arqueològic recuperat durant la campanya de 1991 al sector descrit suara. Per tant, no entrarem en la descripció detallada de les diferents fases de la vil·la, ni en els aspectes arquitectònics, estructurals o econòmics que se'n podrien derivar, a menys que sigui necessari per comprendre i interrelacionar cadascun dels estrats amb la resta del jaciment. La nostra intenció primera és, doncs, la de dur a terme un estudi ceramològic que podrà constituir la base per a l'anàlisi d'altres aspectes del jaciment quan, en el moment escaient i una vegada acabada l'excavació del conjunt, s'hagi d'iniciar l'examen global de la vil·la.

Abans d'entrar en l'estudi detallat del material trobat a cada estrat, cal fer una prèvia advertència o, si més no, donar una pautes i unes indicacions quant a l'estructura d'aquest treball, que faran més fàcil de seva lectura i la localització del diferents objectes (ceràmica, metall, os, etc.), així com la classificació.

L'estratigrafia i el seu contingut seran estudiats per ordre cronològic de formació, des del més antic (el més profund), fins al més modern, acabant per l'estrat superficial. Després de la descripció de cada estrat (composició, formació, etc.), es descriuran els diferents lots d'objectes i, en els casos que calgui (per exemple, la ceràmica), es farà la descripció i l'anàlisi global per grups i produccions (T.S. Itàlica, Africana, comuna, etc.) i només es farà referència expressa d'aquelles peces que siguin útils perquè permeten afinar en una datació o perquè presenten unes característiques peculiars. La nostra intenció és evitar la introducció d'inventaris i monòtones descripcions de fragments, sovint poc útils. L'apartat conclourà amb la cronologia que es desprengui de l'examen global dels materials.

Pel que fa a les ceràmiques fines, farem servir les tipologies contingudes en les obres més recents i, en els casos en què hi hagi divergències entre uns autors i altres o quan una tipologia completi les anteriors, essent totes elles vàlides, una peça serà identificada per les diferents classificacions amb preferència a les més modernes i seguida de les anteriors en ordre cronològic decreixent i, sempre que sigui possible, amb les equivalències entre els diferents autors. Aquestes tipologies i llurs respectives expressions abreujades (veure bibliografia), són, per a cadascuna de les produccions, les següents:

Sigil.lata itàlica (Aretina i Nord-itàlica): Conspectus F.C.Mazzeo/ Goudineau/ Ritterling, que es correspon als abreujats (Cons./Pucci o Mazzeo/Goud./Ritt.).

Sigil.lata sud-gàl·lica: Dragendorf/Ritterling (Drag. Ritt.).

Ceràmica de parets fines: Ricci (Atlante 2/ Mayet /Marabini. (Ricci/ May./ Mar.).

T.S.Africana: Atlante1/Hayes/Lamboglia. (Atl./Hay./Lamb.).

Llànties: Deneauve/Hayes/Dressel. (Den. / Hay. / Dr.)

La resta de material ceràmic (comunes, àmfora, produccions locals, etc.), ténen la seva bibliografia i tipologia específica, sovint provinent de treballs i articles ben diversos, que seran assenyalats convenientment.

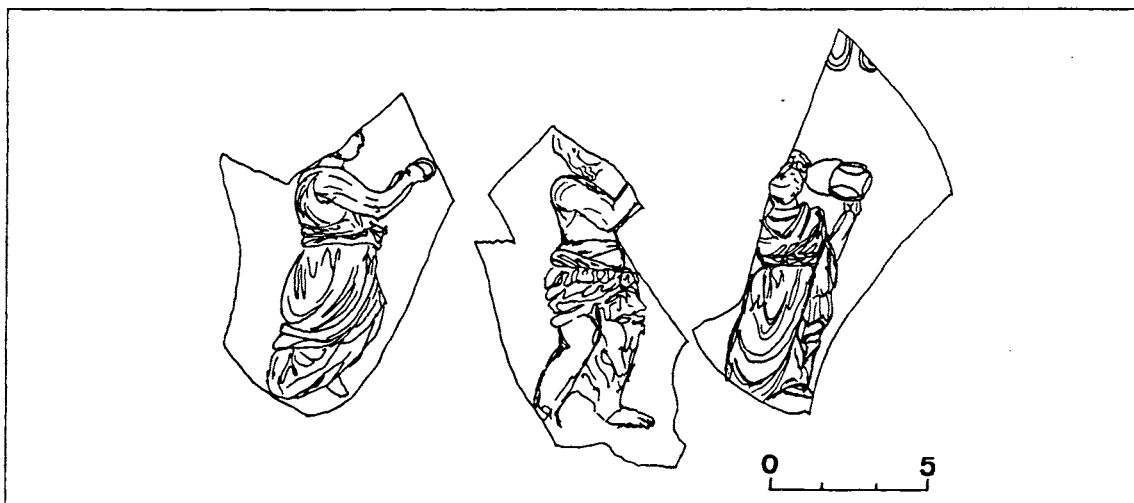

Fig.4. Sigil·lata aretina decorada amb relleus a motlle.

U.E. 2412.

És l'estrat més antic del jaciment i només apareix a l'angle més profund de l'escombrera, assentat directament damunt del sòl geològic format per llims durs de color groc. Les terres de l'estrat són de color fosc, amb un alt percentatge de components orgànics, però amb barreges groguenques provinents de la descomposició de la roca natural amb la qual està en contacte. Està cobert per l'estrat 2411, del qual el separa un tel molt prim de cendres vegetals.

Essent un estrat molt petit, tant en extensió com en gruix, la quantitat de material arqueològic que hi va aparèixer no és massa gran. Com a la resta d'estrats predomina la ceràmica, seguida per les restes faunístiques i el metall (bàsicament ferro).

Sigil.lata itàlica.

Adoptem aquesta denominació de sigil.lata itàlica per ser la més ajustada a la varietat de fragments de la producció trobats a l'estrat. Dificilment podrem saber amb seguretat si un o altre fou fabricat a Arezzo o a qualsevol de les desenes de tallers identificats al nord de la Península Itàlica. Fins i tot, en algun cas, serà difícil diferenciar els productes dels tallers de Lió dels itàlics. Sigui com sigui, considerem que és més raonable i ajustat a la realitat considerar globalment aquest lot de sigil.lates com a nord-itàliques. En qualsevol cas, el baix nombre de fragments provinents de l'estrat no representa cap problemàtica especial quant a la seva identificació i datació.

Tan sols es van localitzar vuit fragments de sigil.lata, dels quals només cinc corresponen a formes identificables o conserven el *sigillum* a la base. En realitat, l'única forma és la Cons. 22/ Rit. 5. Podem datar-la entre el primer decenni del s. I i va perdurar fins a mitjan de la mateixa centúria. Un bon nombre de fragments, sense forma, pertanyen a una copa decorada d'excel·lent factura (Fig.4).

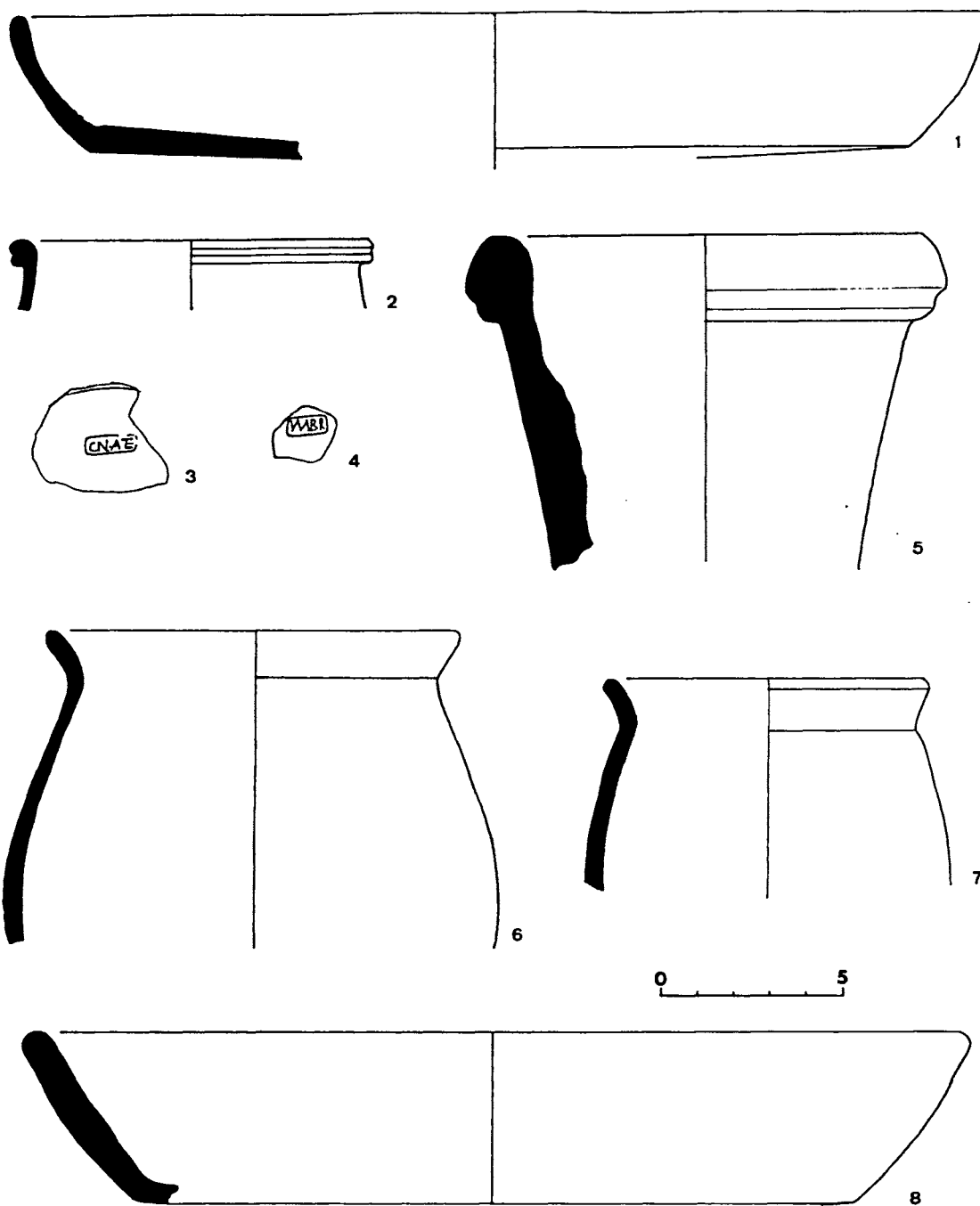
Dos altres fragments de base conserven les marques de fàbrica. El primer dels *sigilla* (CN.ATE), pertany al taller d'Ateius, ben conegut i que, malgrat les nombroses dades que se'n tenen, presenta una problemàtica especial (Núm. 3). Les anàlisis de pastes han constatat que Ateius tenia tallers a Arezzo, a Pisa, a Lió i, probablement, a la Graufesenque; des de cadascun d'ells s'exportaven productes a diferents llocs del *limes* i a les províncies que es trobaven més al seu abast. Un altre problema encara no resolt és el de les sucursals i dels petits tallers dels lliberts d'Ateius (Atlante 2, 1985 pp. 369-370). En tot cas, formen un conjunt d'oficines que van estar en activitat durant el canvi d'Era i especialment durant el primer terç del s. I.

Una segona marca, difícil de llegir, correspon al taller d'VMBR (Umbricius) (Núm. 4). És una marca prou coneguda, amb altres paral·lels a l'estrat situat al damunt mateix del que ara estudiem, i correspon a un taller que va tenir una gran activitat durant el mateixa època que el d'Ateius, amb tot un seguit d'oficines i sucursals i un elevat nombre de punxons, ja sigui del taller original, d'esclaus o de lliberts, que posen de manifest una complicada xarxa de relacions en el procés de fabricació i distribució dels productes aretins.

Ceràmica de parets fines.

Tenint en compte el baix nombre de fragments ceràmics apareguts a l'estrat, els divuit bocins de ceràmica de parets fines que hom hi ha trobat representen un percentatge important i converteixen el lot en la producció fina percentualment més nombrosa.

Entremig dels esquerdisos, la major part dels quals corresponen a bases o bocins de llavi que no poden atribuir-se a cap forma concreta, cal remarcar una vora pròxima a la forma Mayet 10 / Marab. 25, amb unes característiques que la relacionen molt estretament amb els productes dels tallers emporitans tardans (Núm. 20). És, en qualsevol cas, una forma amb un origen antic, dins la segona meitat del s. I a.C., que va perdurar fins als primers decennis del segle primer.

Ceràmica emporitana tardana.

Tan sols dos fragments (una vora i una base), documenten la presència d'aquest producte originari de la veïna ciutat; última expressió d'una producció ceràmica amb uns orígens ben antics, estretament relacionada amb altres ceràmiques indígenes de la regió, especialment els *kalathoi* pintats, habituals a casa nostra en contextos de tot el s. I a.C. i primers decennis de la centúria següent (Núm. 21 i 23).

Ceràmica de vernís intern roig pompeïà.

És una altra de les categories ceràmiques que gairebé mai falten en estrats tardo-republicans i augustals dels jaciments del rera país emporità. Amb un origen reculat dins el s. II a.C., les cassoles i plats de ceràmica micàcia envernissada de color vermell per l'interior, originaris de la Península Itàlica, van arribar a casa nostra, en petites quantitats però de manera ininterrompuda, fins gairebé a la fi del s. I de la nostra Era.

A l'estrat, dels setze fragments recuperats, cal destacar bona part d'un plat de grans dimensions, recobert d'un tel de vernís vermell per l'interior, de bona qualitat, i amb la paret exterior ennegrida (Núm. 1).

Ceràmica micàcia envernissada.

En un estudi que va veure la llum ara fa gairebé vint anys, Enric Sanmartí va definir per primera vegada a casa nostra aquesta producció, individualitzant un conjunt de fragments apareguts a les excavacions d'Empúries, que foren considerats una imitació de les sigil·lates aretines, tant per la seva tipologia com pel vernís que recobria les peces, i situant el seu centre de producció pròxim a Empúries o, en tot cas, la zona del Golf de Lleó (Sanmartí, 1974-75, pp. 251-261).

Si bé el ventall de formes i la seva datació s'ha pogut completar i millorar en aquests darrers anys, encara queda fosc el seu origen i la situació dels tallers que fabricaren aquest conjunt d'atuell (sobretot plats, gots i bols). Sembla molt possible, però, que el centre de producció de la ceràmica micàcia, cuïta en foc oxidant o reductor i envernissada de negre o vermell, s'hagi de cercar a Narbona, on existeixen prou evidències de la fabricació d'un tipus ceràmic que reuneix aquestes mateixes característiques (Passelac-Sabrié, 1986, pp. 53-55), tot i que el repertori de formes no és tan extens com el que fins ara ha aparegut a les comarques de Girona (Comunes, 1990, pp. 40-41). Una d'aquestes constitueix l'únic fragment de la producció de pasta grisa i envernissada de negre trobada a l'estrat 2412 (Núm. 2).

Grisa trilobulada.

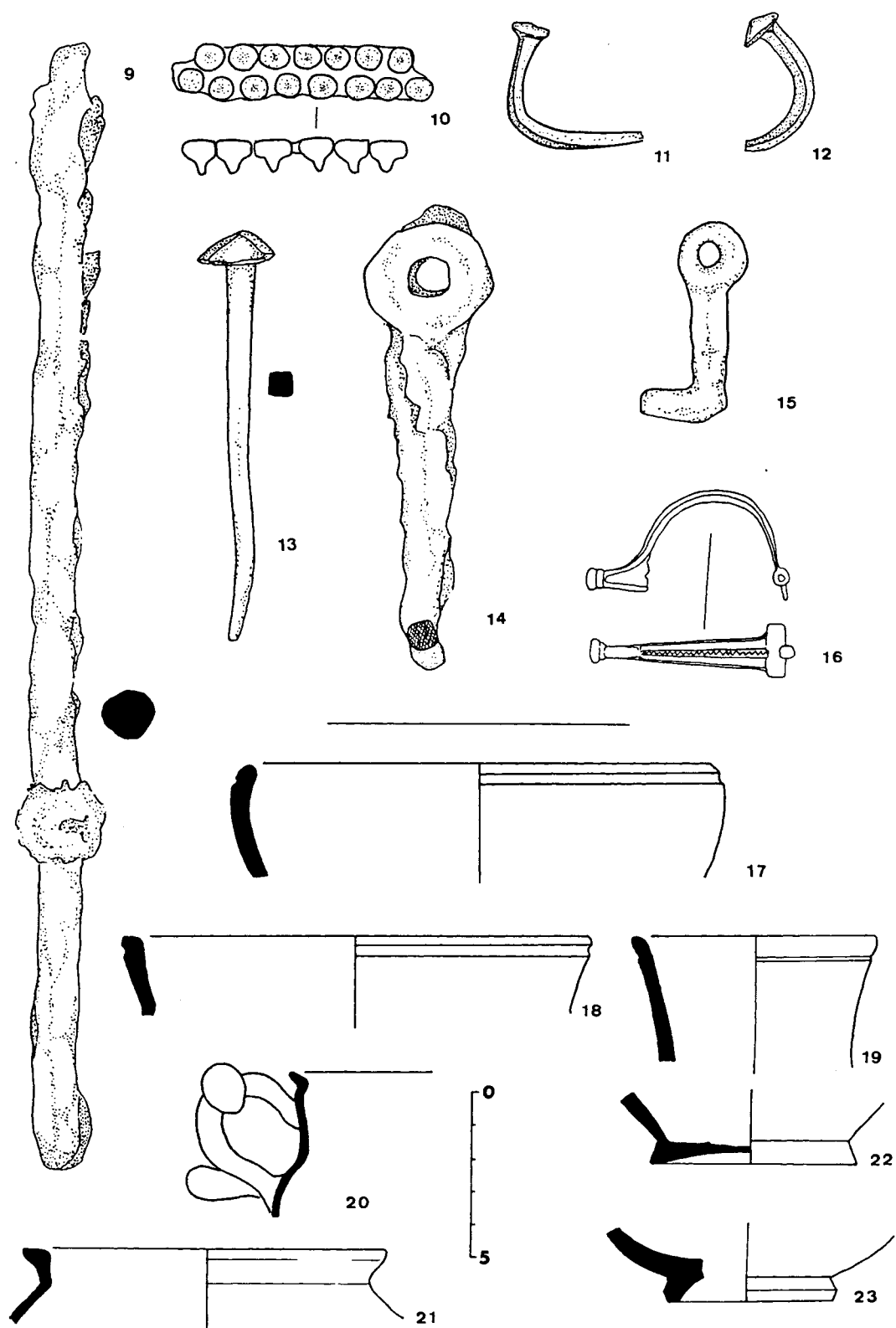
Tampoc manca aquest tipus ceràmic, present en aquestes contrades, encara que en poca quantitat, als estrats augustals i del s. I. El seu origen, incert, s'ha situat a Itàlia; però es documenta la seva fabricació en diversos indrets de la Mediterrània Occidental. Fins i tot al taller de Fenals (Lloret de Mar), han aparegut fragments que han posat en evidència una producció local, amb algunes diferències mínimes en relació amb les peces típicament itàliques amb argiles de color gris fosc a l'exterior i quasi blaves a l'interior.

Dels tres bocins de l'estrat 2412, hem de citar una base que reuneix les característiques de la producció itàlica (Núm. 22).

Àmfora.

No és massa elevat el nombre de fragments d'àmfora d'aquest estrat (un total de 31 frag. dels que només 5 s'identifiquen per la forma). Tampoc el repertori de formes és extens; només apareix un coll i vora d'una Dressel 2/4, de color taronja i un xic micàcia, que cal datar a partir dels primers decennis del s. I (Núm. 5).

Ceràmica comuna.

Com sempre, la ceràmica comuna, oxidada o reduïda, és la terrissa majoritària, representant quasi el cinquanta per cent del conjunt. Existeix, també, un clar predomini dels atuells cuits en foc oxidant (que solen ser formes obertes o bé bols i gerres), sobre les peces cuites sense oxigen (on predominen els ansats i olles i els plats/cassola). Tant en un cas com en l'altre, el repertori de formes no aporta cap novetat.

Els plats (Núm. 8), adopten una forma senzilla característica d'època augustal, que perdurà amb variacions fins gairebé la primera meitat del s. III, moment en què es faran més alts i amb el llavi més marcat. En època augustal, poc es diferencia el llavi de la resta del cos.

Les olles, ansats i urnes (Núm. 6 i 7), sempre reduïts, també segueixen els models augustals, amb el cos amb perfil en essa i el llavi curt i poc més gruixut que la paret del cos. Alguns exemplars oxidats tenen el perfil del coll i vora en forma de quatre (Núm. 18), imitant models que també trobem en la ceràmica de parets fines i en urnes d'època augustal (Comunes, 1990, núm. 318).

Un bol tancat recorda algunes peces de la ceràmica emporitana tardana (Núm. 17); i una gerra (Núm. 19), té el seu paral·lel a Empúries, també en un context augustal (Comunes, 1990, núm. 280).

Llànties.

Només ha aparegut un petit fragment de llàntia, del tipus genèric de volutes, impossible de classificar amb més precisió.

Material no ceràmic.

El material no ceràmic constitueix un conjunt molt pobre, format bàsicament per restes faunístiques (un munt d'ossos esmicolats i difícilment classificable, tot i que s'observa la presència d'ovi-caprins), musclos i petxines marines (*Mytilus edule* i *Glycymeris*), i cargols de terra (*Helix aspersa*), a part d'un fragment de molí de mà, de pedra volcànica, porosa. Sorpren, d'altra banda, la inexistència de metall, especialment ferro, tant abundant en altres estrats de les escombreres i a la resta de la vil·la.

Cronologia.

És difícil, amb tan poc material, establir una cronologia absolutament segura per a la formació de l'estrat. No obstant, ens hi podem aproximar força, atès que el conjunt ja ens marca, *grosso modo*, un àmbit cronològic general que s'inscriu, com podem veure, dins la primera meitat del s. I.

Apareix el repertori típicament augustal i dels primers decenniis del s. I, amb sigil·lates aretines, ceràmica de parets fines, ceràmiques emporitanes, micàcies envernissades de negre i itàliques amb vernís roig intern del tipus pompeïà. Les àmfores, que constitueixen un element cronològic complementari, modest en aquest cas, semblen ser, pràcticament totes, de la forma Dressel 2/4. Degut al poc nombre de fragments ceràmics, cap conjunt es pot considerar residual. Per altra banda, no hem trobat cap de les produccions típiques del s. I a.C., ja siguin àmfores Dressel 1, Pascual 1 i Tarraconense 1 (que arriben fins al canvi d'Era), o ceràmiques de vernís negre. Tampoc ha aparegut un sol bocí de ceràmica emporitana clàssica, oxidada o reduïda. Com a materials més tardans, que ens podrien assenyalar un límit per a la datació de l'estrat, cal assenyalar la total absència de la sigil·lata sud-gal·lica, que apareix a la vil·la a partir del segon terç del s. I i es fa especialment nombrosa en àmbits i estrats de la segona meitat del mateix segle.

Finalment, hem d'assenyalar que les sigil·lates itàliques, bàsicament aretines, semblen correspondre al període de màxima difusió del producte i, en el cas de les dues marques que ja havíem comentat anteriorment, fetes amb punxons rectangulars, s'haurien de datar, com a màxim, dins el segon decenni del s. I, moment en que foren substituïdes de manera molt ràpida pels *sigilla in planta pedis* (Atlante 2, 1985, p. 374-375). Aquest fet, però, pot ser circumstancial, tenint en compte que a l'estrat 2006, excavat els anys 1984-85, equivalent als estrats 2112, 2415 i 2411 de la campanya de 1991, sí que documentàvem aquest tipus de *sigilla* (Merino-Rocas, 1991, 105-160).

Per tant, amb totes les reserves que calgui, i tenint en compte el limitat repertori de material

arqueològic de l'estrat, però contemplant també el gran conjunt aparegut a l'estrat superior a aquest, considerem que podem datar la formació del 2412 dins el primer terç del s. I, potser entre els anys 25-35 o poc més enllà. Aquesta data ha de coincidir (de fet, coincideix), amb la data de fundació de la vil·la en la seva fase 1, moment en què es va començar a utilitzar l'abocador.

U.E. 2415.

Encara que físicament no estiguin en contacte i el 2415 es trobi a un nivell francament superior, la formació d'aquest estrat és immediatament posterior a la de l'estrat estudiat anteriorment, tot i que el que cobreix el nivell 2412 sigui l'estrat 2411. A la secció estratigràfica podem observar, però, que l'estrat 2411 es recolza parcialment al 2415, per la qual cosa es confirma aquesta successió cronològica 2412-2415-2411, de més antic a més modern.

La composició de l'estrat és molt semblant a la de l'anterior. Potser el color de la terra no és tan fosc, ja que no conté tantes cendres vegetals ni restes orgàniques i el percentatge de llims i terres fines és més alt. De tota manera, la datació dels tres estrats que acabem de citar és molt pròxima (potser contemporània), malgrat que als dos superiors apareixen un total de vuit fragments de ceràmiques africanes posteriors que han de ser considerats com a intrusions provinents de l'estrat que els cobreix (U.E. 2409).

Encara que el nombre de fragments de material arqueològic (sobretot ceràmica), continuï essent tan baix com a l'estrat 2112, ara veiem ampliat el repertori de formes i tipus, sense que això suposi un gran salt o un notable increment com el que veurem quan entrem a l'anàlisi del contingut de l'estrat 2411. A més del material típic d'època augustal i de la primera meitat del s. I (més tard intentarem afinar la cronologia), apareix la primera de les intrusions de les que parlàvem fa poc. Dos fragments de ceràmica africana de cuina (Hayes 196), que hi haurien anat a parar des de l'estrat immediatament superior (U.E. 2409).

Sigil.lata itàlica.

Set únics fragments (2 formes i 5 sense forma determinada), documenten aquesta producció. Tan sols podem destacar una peça que correspon a la vora d'una copa decorada de la forma Cons. R.7 o R.8 (Núm. 28), que podem situar amb certes dificultats en el període d'August-Tiberi (Conspectus, 1990, pp. 177-178).

Ceràmica de parets fines.

Malauradament, la informació que ens poden aportar els dos fragments sense forma atribuïbles a aquesta producció és mínima. Constatem la seva presència, que casa perfectament en el marc cronològic general de l'estrat, però no podem conèixer a quines formes pertanyen i no podem precisar la seva datació.

Ceràmica emporitana tardana.

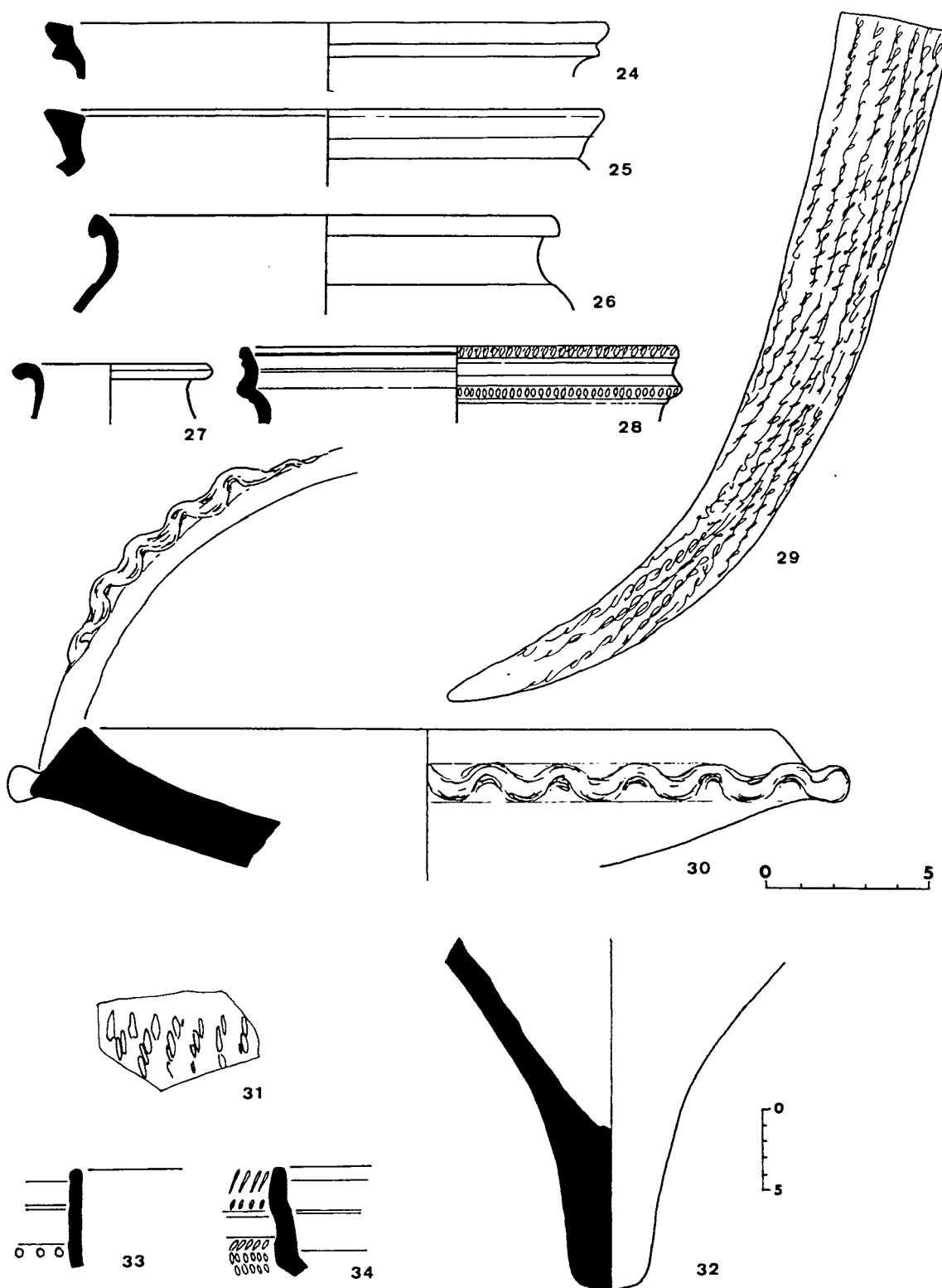
El nombre de fragments augmenta en relació amb els tipus anteriors, tot i que les formes identificades no presenten diferències respecte la tipologia ja coneguda de la producció. Citarem, especialment, el coll i vora d'una urna típica (Núm. 26), i la vora d'un got o vas bicònic de petites dimensions, hereu dels bicònics de la producció de grisa emporitana clàssica del s. II a.C. (Núm. 27). Ambdós es poden datar entre la segona meitat del s. I a.C. i els primers anys del segle següent, tot i que el primer d'ells sembla que va aparèixer en un moment més recent, més pròxim al canvi d'Era, tal com testimonien nombrosos paral·lels trobats a la mateixa vil·la. Un altre dels bocins, sense forma, està decorat amb petits triangles impresos, força habituals en la producció (Núm. 31).

Ceràmica d'engalba blanca.

D'aquest producte, que es va començar a fabricar en taller emporitans a partir del s. II a.C. i va perdurar fins al canvi d'Era, n'identifiquem quatre fragments, dels quals només un correspon a la vora (Núm. 24), amb el llavi pla i les típiques motllures a la part exterior del llavi.

Àmfora.

De la trentena de fragments recuperats, tan sols tres corresponen a formes. L'una d'elles, la

que té més entitat, sembla que es pot atribuir a una Dressel 1 o Pascual 1, habituals al llarg de tot el s. I a.C., i que sembla que deixen d'utilitzar-se en els primers anys del segle següent (Núm. 31).

Ceràmica comuna.

Malgrat ser el lot més nombrós, amb un clar predomini dels fragments oxidats sobre els cuits en foc reductor, els bocins corresponents a formes (llavis, bases o nanses), són mínims. Podem assenyalar, en tot cas, la vora d'una gerra, o potser d'una urna, tipològicament molt pròxima a les formes de la ceràmica d'engalba blanca (Núm. 25). No coneixem paral·lels directes per a aquesta peça, si bé la forma característica del llavi és força corrent en època augustal.

Material ceràmic residual.

Entre aquest conjunt, molt pobre, cal citar un fragment de ceràmica oxidada pintada (probablement un *kalathos*); un bocí de ceràmica micàcia envernissada de vermell, sense forma; un altre fragment sense forma de ceràmica de vernís negre, i quatre fragments sense forma de ceràmica reduïda polida per fora, producció local molt típica del canvi d'Era. A més, els dos fragments de ceràmica africana de cuina, que ja citàvem al començament, i que considerem intrusions posteriors.

Material no ceràmic.

D'entremig d'aquest conjunt heterogeni, cal destacar les restes faunístiques, amb un nombre bastant alt d'evidències d'animals domèstics, i una presència de restes malacològiques que ja és habitual en qualsevol estrat del jaciment.

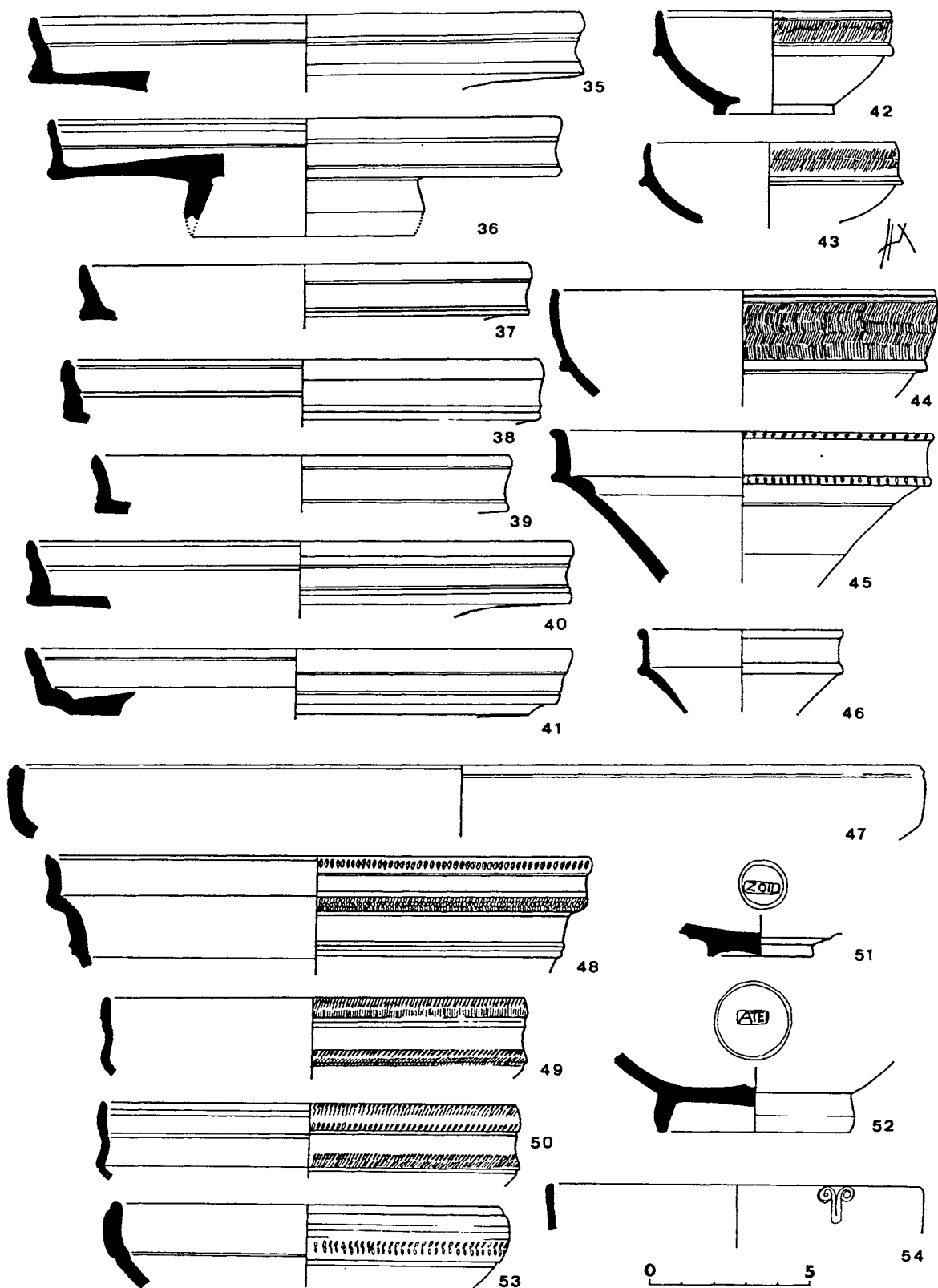
Relacionada amb la fauna i amb l'aprofitament dels recursos que oferia la cacera, així com amb una activitat artesanal ommipresent a la vil·la en qualsevol període, apareix l'extrem d'una banya de cérvol, serrada i polida per la base (Núm. 29). Aquest és un element corrent, una matèria primera molt emprada en aquesta i en altres vil·les de la comarca, especialment per a la fabricació de mànecs de ganivet.

Finalment, citarem un conjunt d'elements de construcció, molt pobres, però que mostren una vegada més l'existència d'un edifici anterior a la formació d'aquest estrat. Són unes restes que es detecten a tot el jaciment, de manera dispersa i dins les sitges i dipòsits farcits cap al canvi d'Era. En aquest estrat, apareixen alguns fragments de revestiment de paret pintat, restes de paviment d'*opus signinum* i dues tesselles de marbre.

Cronologia.

Podem donar per bones totes les reflexions fetes a l'hora de datar l'estrat 2412 quan volem intentar establir la cronologia d'aquest segon nivell de les escombreres, atès que el repertori de produccions ceràmiques que s'hi ha trobat és molt similar i, fins i tot, igual de pobre. Cal remarcar, en tot cas, la presència de materials d'intrusió clarament posteriors (dos fragments de ceràmica africana), provinents dels estrats del s. II que s'hi recolzen i el cobreixen; així com restes constructives corresponents als edificis de la fase 0 o precedents de la vil·la, desmuntada i enderrocada poc abans de bastir els murs de la primera fase del conjunt que ara es troba al descobert.

U.E. 2411.

És l'estrat més important d'aquest període, tant per la seva potència i extensió com per la quantitat de material arqueològic que contenia i que permet confirmar i reblar les datacions dels dos anteriors. Està format per terres toves, molt fines i cendroses, amb els mateixos components que ja hem vist en descriure els altres dos. Igual que ells, segueix la mateixa inclinació que el pendent natural de les escombreres i es fa més gruixut a mida que s'avança cap al centre de l'abocador. Tot ell està directament cobert per l'estrat 2409 i, en un extrem, per una petita part del 2414, de característiques i cronologia molt semblants, si no idèntiques.

El nombre absolut de material arqueològic recuperat a l'estrat és molt alt, amb un predomini clar de la ceràmica (83'47 %), seguida de les restes faunístiques (10'42 % ossos i 4'37 % malacològics), metall (1'37 %) i vidre (0'3 %).

Dins el conjunt ceràmic, la producció més representada és la ceràmica comuna, tant oxidada com reduïda (64'71 %); la segueix en percentatge l'àmfora (13'18 %), la ceràmica de parets fines i la sigil.lata itàlica (7'97 % i 6'75 %, respectivament), i la ceràmica emporitana tardana (3'29 %). Com a produccions minoritàries, cal citar alguns bocins de sigil.lata sud-gàl.lica i fragments, potser residuals, de ceràmiques micàcies envernissades de negre o de roig intern pompeïà, itàliques de pasta micàcia, ceràmica d'engalba blanca i ceràmica de vernís negre. A més, recordarem els 41 fragments de llàntia que semblen correspondre, tots, al tipus que genèricament s'ha denominat de volutes.

Quant a les restes faunístiques, encara en curs de classificació i anàlisi definitiva, la major part corresponen a fauna terrestre (animals domesticats, bovins, aviram, ovicaprins, etc.); la resta, a fauna marítima, amb un predomini clar de petxines de diferents espècies ja identificades en altres indrets del jaciment, musclo (*Mytilus edule*), sípia i, finalment, cargols de terra (*Helix aspersa*).

El lot de metalls està constituït bàsicament per ferros (37 claus i 9 estris) i bronze, amb petits objectes no classificables i una moneda, un as d'Empúries amb la llegenda EMPOR / DD.

Sigil.lata itàlica.

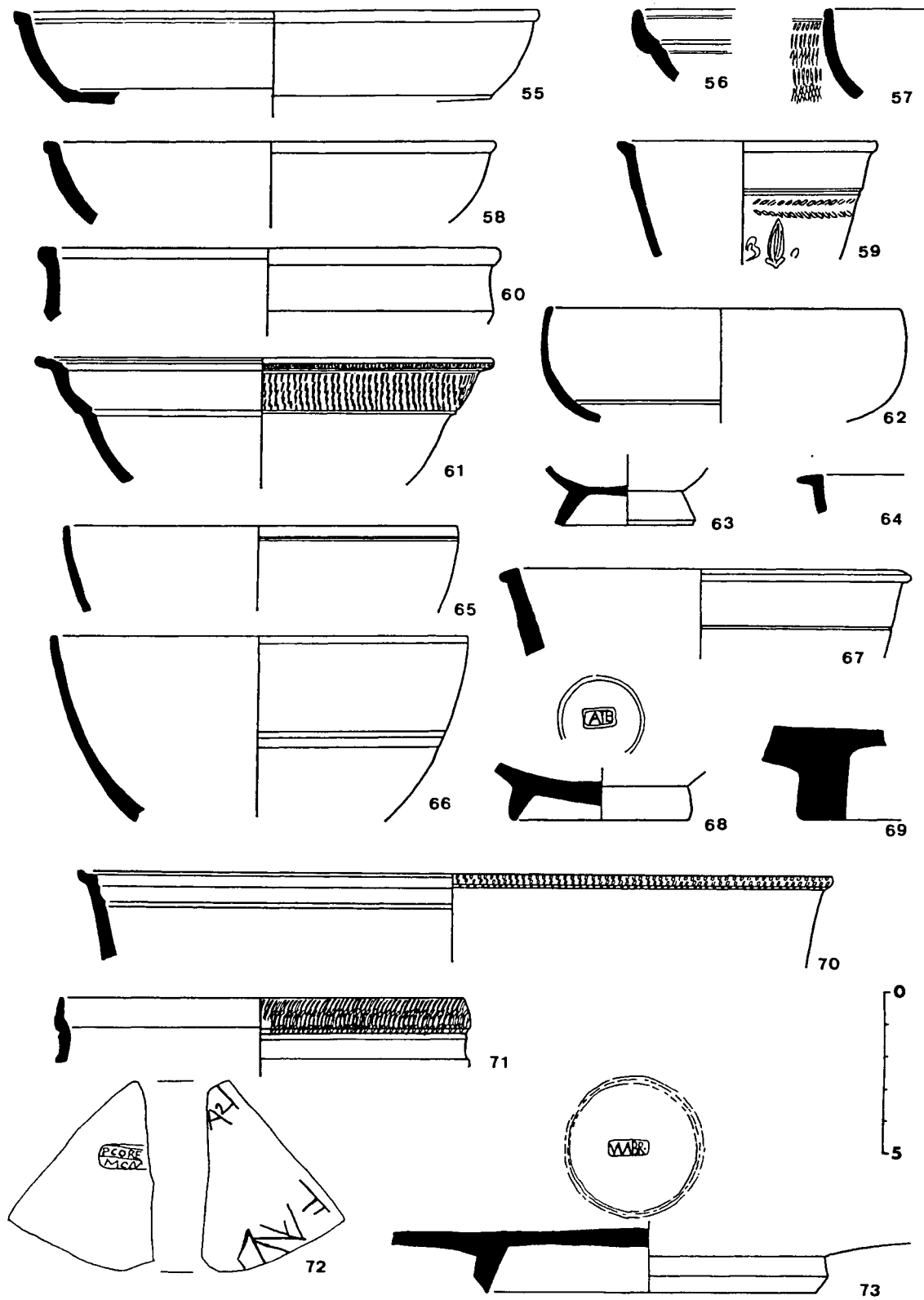
Les formes. - El repertori de formes i variants s'amplia considerablement en relació amb el dels estrats anteriors, especialment pel que fa als vasos llisos. Seguint la classificació bàsica de Goudineau, trobem les formes 6, 13, 18, 21, 27, 28, 29, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42 i, potser, la 43; totes elles amb diferents variants que s'analitzen tot seguit i, sovint, amb decoracions fetes a rodeta. En total representa un conjunt de 24 formes i variants principals, en el qual predominen de manera clara sis formes bàsiques: les Cons. 18, 22, 23, 32, 33, 34 i 36, que es situen en un ventall cronològic comprès entre en darrer decenni del s. I a.C. fins entorn l'any 50 de la nostra Era, amb un moment àlgid de producció dins el primer terç del s. I. La producció i comercialització d'alguns d'aquest vasos perdura, però, fins passat mitjan s. I i, en algun cas (Cons. 34/Goud. 38/Pucci 37.6 o 9), arriben quasi a la fi de la primera centúria. El repertori complet de formes és el següent:

Cons. 3.1/Pucci 13.4/Goud 43(?). És el típic plat amb la paret inclinada a l'exterior i el llavi ben diferenciats, normalment de base ampla. Sembla que va aparèixer entorn l'any 20 i, possiblement, va perdurar fins a mitjan segle Primer. (Núm. 58).

Cons. 6.1/Mazzeo 19/Goud. 31. Es tracta d'un plat de vora còncavo-convexa, sovint decorat a la paret externa de la vora amb incisions o a rodeta. Una decoració molt senzilla que es repeteix sovint a les formes llises de sigil.lata itàlica. Es data entre August i Tiberi, tot i que va perdurar alguns anys més, ja ben entrat el s. I. (Núm. 47).

Cons. 9/Pucci 13.3, és una variant de la forma Cons. 3.1, sense peu, que morfològicament es diferencia ben poc del primer tipus, llevat d'aquesta característica. La seva cronologia és idèntica. (Núm. 55).

Cons. 11/Pucci 7.5/Goud. 15. Plat de peu ample i robust, amb el fons quasi pla i una paret curta que s'acaba amb un llavi que penja a l'exterior. És una peça típicament augustal, el moment

d'aparició de la qual cal situar dins els darrers anys del s. I a.C. (Núm. 69).

Cons. 12.3/Pucci 8.1/Goud. 15. Variant del plat anterior, del qual es diferencia sobretot per la superfície de repòs del peu, més prima i de secció triangular. Es començà a fabricar entorn el 15 a.C. i va perdurar durant els primers decennis del segle següent, amb variacions substancials. (Núm. 56).

Cons. 14.1/Pucci 20/Goud. 13. Bol derivat del plat anterior, de parets altes i inclinades a l'exterior i llavi triangular que recorda al del plat Cons. 12.3. Les variants més antigues apareixen cap el 25-20 a.C. i tenen una gran difusió uns deu anys més tard. Cal recordar que és una de les formes més a bastament imitades pels productes locals de pasta micàcia i envernissats de negre (dels que n'hi ha una bona representació a Tolegassos). Tenint en compte la cronologia d'aquest darrer producte, considerat per Sanmartí lleugerament més antic que els vasos envernissats en vermell, potser caldria datar la forma alguns anys abans, cap a l'inici del darrer terç del s. I a.C. (Sanmartí, 1974-75, pp. 251-261; Comunes, 1990, pp 40-41). (Núm. 77).

Cons. 14.1/Pucci 20-21/Goud. 18.2. Variant del bol anterior, amb les mateixes característiques, i amb diferències apreciades només en el llavi. (Núm. 77).

Cons. 15.1/Pucci 23.1 o 6/Goud. 29 o 32a. Copa amb peu anular i vora oberta lleugerament facetada, decorada amb incisions a rodeta. El cos és tronco-cònic. Sembla que la forma apareix cap el 10 a.C. i perdura pocs anys després del canvi d'Era. (Núm. 53).

Cons. 18.2/Pucci 10.7/Goud. 36. Un dels plats més típics de les sigil·lates itàliques, amb nombroses variants i mides. Normalment presenten cercles impresos en el fons intern; a vegades, decoració a rodeta entorn la vora i, sovint, el *sigillum* al centre. La producció d'aquesta forma sembla que es va iniciar a la fi del s. I a.C., però ultrapassa el tombant de segle i cap al regnat de Tiberi es va transformar en la Cons. 20. (Núm. 35 a 40 i 74).

Cons. 20.3/Pucci 10.14/Goud. 36.b. Una variant sorgida com una evolució de la forma anterior, amb el peu anular i la paret vertical. A part de les evidents diferències morfològiques amb l'altra forma, no és rar que aquest plat vagi decorat amb figures aplicades més o menys senzilles i que el seu fons intern presenti una faixa circular d'estries feta a rodeta. (Núm. 76).

Cons. 22/Mazzeo 12/Goud. 27/Ritt. 5. Bol o copa alta, de forma tronco-cònica. Normalment decorada a rodeta entorn la vora i, a vegades, amb cargols aplicats al damunt. La major part dels fragments d'aquesta forma trobats a l'estrat semblen típicament nord-itàlics. Se l'ha datat a partir del darrer decenni abans de la nostra Era fins a època de Claudi. (Núm. 49, 50 i 71).

Cons. 23/Mazzeo 12/Goud. 37/Ritt. 5. Bol o copa, probablement de procedència nord-itàlica, gairebé idèntica a l'anterior i de menors dimensions. Mateixa cronologia o potser una mica més tardana. (Núm. 45).

Cons. 23.2/Goud. 40. Una altra variant de la mateixa forma genèrica, que cal datar en un moment més tardà, entre el segon i tercer quart del s. I. (Núm. 46).

Cons. 27.1/Pucci 29.14/Goud. 41. Bol de base tronco-cònica i paret alta i vertical, acabada amb un llavi pla i engruxit, de secció quasi triangular. Presenta diferents variants, algunes documentades en aquest mateix estrat (Cons. 27/Pucci 29.15). Sembla que va sorgir entorn l'any 15 i la seva producció va abastar el període de Tiberi a Neró. (Núm. 67 i 82).

Cons. 32.1/Mazzeo 14/Pucci 23.6/Goud. 42. Bol amb una paret inclinada doblement convexa. Serà el prototipus de la Drag. 27 en t.s. sud-gàl·lica. Sovint té la part superior de la paret i el llavi decorats a rodeta. Apareix entorn el 10 a.C. o poc després i perdura fins més enllà del principat d'August, essent imitada en altres produccions. (Núm. 61).

Cons. 33.2/Pucci 37/Goud. 38 var. Copa amb un peu anular baix, amb una gran varietat de dimensions i un anell sobresortint a la part mitjana de la paret. La part superior sol estar decorada a rodeta. Apareix cap al primer decenni de la nostra Era i evoluciona al llarg de tota la centúria, essent a bastament imitada per la t.s. sud-gàl·lica (Drag. 24/25). (Núm. 44 i 57).

Cons. 34.1/Pucci 37.6 o 9/Goud. 38.a. Variant del vas anterior, amb l'anell que separa la vora de la paret situat més amunt. Tot i que encara conserva la decoració a rodeta, és més corrent trobar-

hi decoracions aplicades en forma de cargolins. Apareix cap al 20 i arriba fins la fi del s. I. (Núm. 42 i 43).

Cons. 36.3-4/Pucci 31.4; 34.7/Goud. 21. Variants d'un mateix bol de peu baix i robust, parets molt fines i sovint decorat a rodeta. És un producte augustal, amb inicis a la fi del s. I a.C. en la variant Cons. 36.3 (potser a partir del 20 a.C.), i amb una llarga perduració durant bona part del s. I. La variant Cons. 36.4 sembla més tardana. (Núm. 62, 65 i 66).

Cons. R.4.2.1. Només se'n conserva un fragment del llavi, amb restes de decoració a rodeta. Sembla, però, que es pot atribuir a la forma genèrica ja citada, amb decoració a la meitat inferior de la paret. En aquest cas, cal datar-la a època de Tiberi, perdurant pocs anys més. (Núm. 70).

Cons. R.8.1. Es tracta d'una copa decorada, de peu alt i diferenciada. En aquest cas, només es conserva un fragment de la vora, amb decoració. Es data, amb dubtes, entre August i Tiberi. (Núm. 48).

Cons. R.11.1. Copa sense peu i amb la base poc diferenciada, normalment amb la meitat inferior del cos decorat. És una forma pròxima a la 5d de Mazzeo. Sembla que cal datar-la cap a la fi del principat d'August, ja ben entrat el s. I. (Núm. 59).

Decoracions.- Aquests productes, fins i tot els de la producció llisa, gairebé sempre tenen decoració, tot i que molt senzilla, ja que es limita sobretot a les faixes impreses a rodeta a la part superior del cos o de la vora. Tot i que la decoració sovinteja en els recipients alts (bols, i copes), tampoc manca en alguns dels plats més habituals, ja sigui a ran del llavi o en el fons intern. Normalment, la decoració impresa és senzilla, i es limita a faixes de línies verticals o inclinades. Però no és rar trobar-ne de força més complexes, amb combinacions de línies, triangles i rombs que donen al vas una gran vistositat (núm. 42 a 44, 49 a 53, 57, 61, 70 i 71).

Tot sovint, les decoracions impreses es complementen amb aplicacions de figures més o menys senzilles, d'entre les qual cal citar els cargolins units amb vetes de fang, ja que són les que més es repeteixen (Núm. 54). En el cas de les copes, les decoracions a motlle són d'una major qualitat, encara que ens han arribat força malmeses.

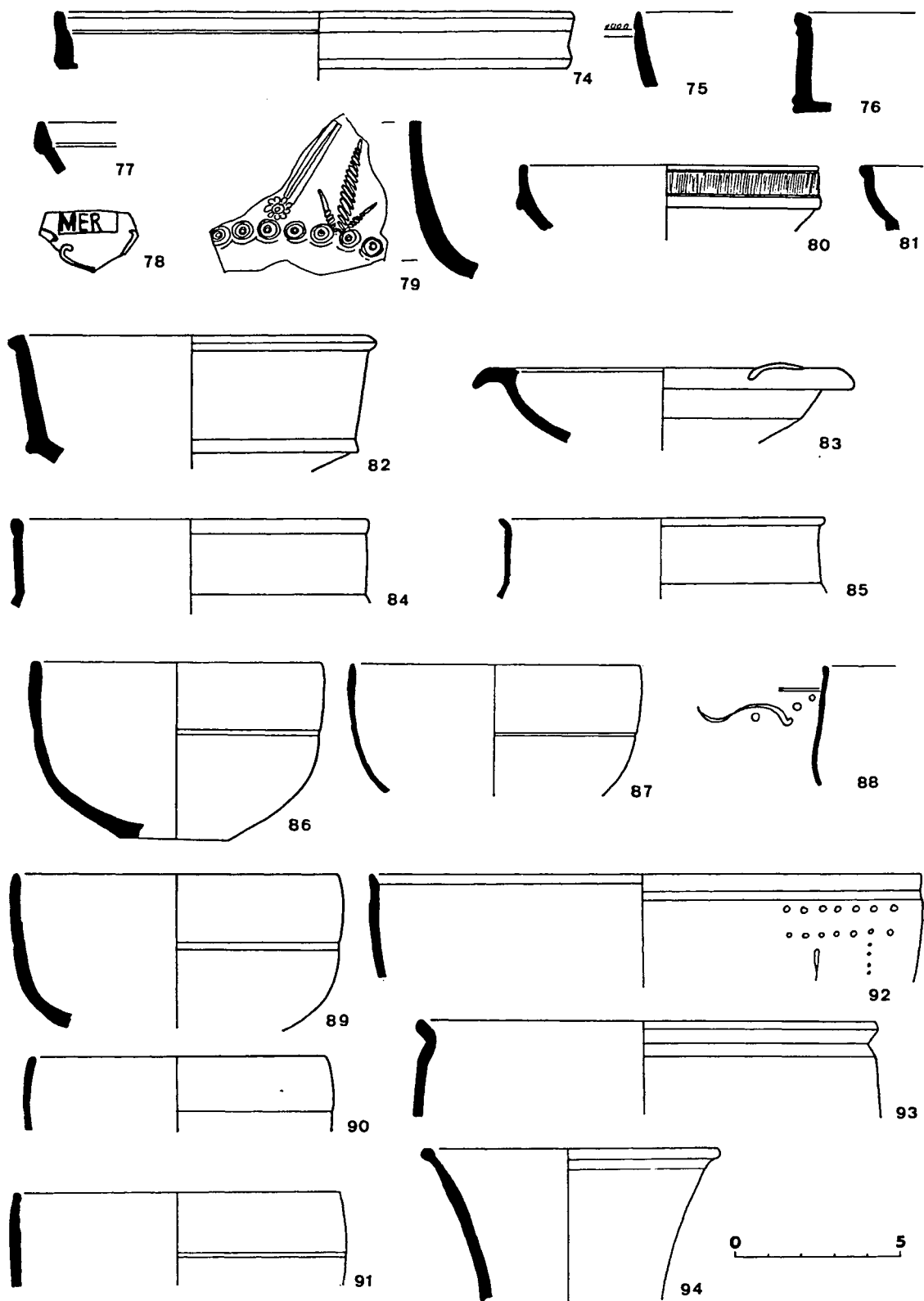
Marques.- En comparació al nombre de fragments, la quantitat de marques és molt baixa. Tan sols hem trobat sis *sigilla*, dels quals dos corresponen al taller d'Ateius (ATE). Una segona és de VMBR, una altra de PCORNE/MEM, de ZOILI i, finalment, un probable C.MER a la paret externa d'una copa decorada, sense forma. (Núm. 78).

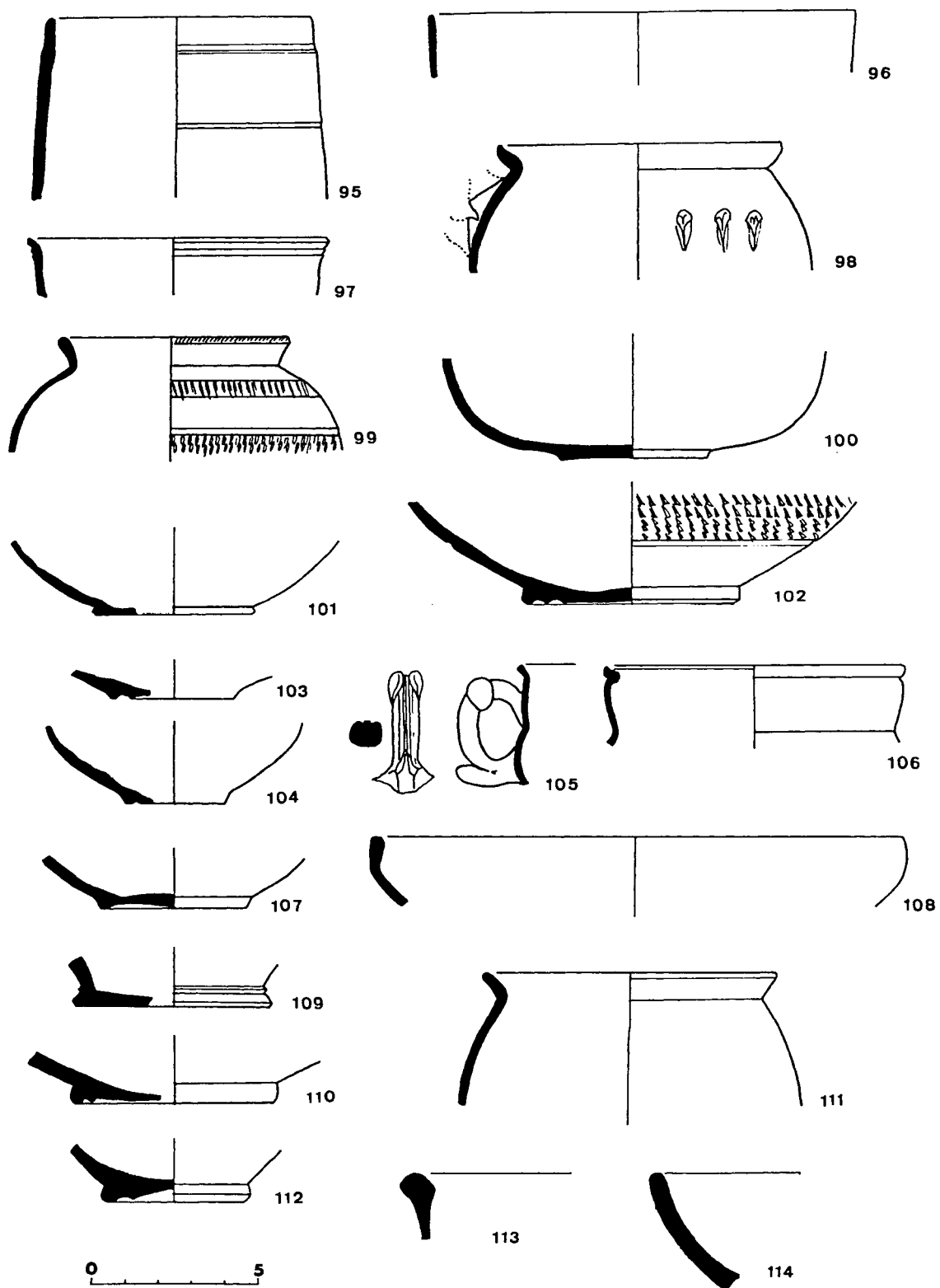
Ja hem comentat en una altra ocasió el taller d'Ateius i la problemàtica que suposa la identificació de les diferents sucursals i els productes de lliberts o de tallers relacionats amb el centre principal. No insistirem, doncs, en aquest aspecte. La cronologia, encara que amb alguns punts foscos, sembla que s'ha de situar a partir d'època d'August, des dels darrers anys del s. I a.C. fins ben entrada la centúria següent.

També ofereix certes dificultats la identificació exacta del taller que va fabricar les dues peces amb les marques VMBR dins una cartel·la quadrada, degut a la proliferació de tallers i marques d'esclaus i lliberts que inclogueren aquest nom en els seus *sigilla* (Oxé-Confort, 1968 pp 547-554). No obstant, sembla que el nom d'Umbricius sol, podria indicar que es tracta d'un home lliure o d'un llibert que no forçosament hauria estat anteriorment un esclau ceramista (Atlante 2, 1985, pp. 370-371). En qualsevol cas, és un taller de la zona d'Arezzo, prou conegut.

L'altra marca, PCORNE/MEM, correspon al taller aretí de *Memor P. Cornelius* (Oxé-Confort, 1968, núm. 518), que va estar en activitat durant els mateixos anys a la zona d'Arezzo.

De tota manera, el baix nombre i varietat de marques detectades no ha de ser obstacle per valorar la seva importància de cara a datar el conjunt de sigil·lates i, fins i tot, l'estrat. Cal fer notar que, si exceptuem el *sigillum* aplicat en relleu a l'exterior d'un vas decorat, la resta es van fer amb punxons rectangulars. Hem de recordar les observacions de Goudineau recollides posteriorment per Pucci, assenyalant que el canvi de les marques rectangulars per les *in planta pedis* va tenir lloc entorn l'any 15 (Goudineau, 1968, pp. 352-353; Atlante, 1985, pp. 374-375). A l'estrat no ha aparegut cap *sigillum in planta pedis*.

L'última marca, ZOILI (Núm. 51), apareix en una base del tipus Cons. B.4.4 o similar, de la que en tenim un únic exemplar. Pertany a un altre dels grans tallers aretins, ben conegut, i que sembla correspondre a un dels lliberts d'Ateius. S'ha apuntat la possibilitat que aquestes marques, amb el *nomen* tot sol, podrien ser lleugerament més antigues, del període en què els esclaus ceramistes haurien signat els vasos en qualitat d'executors materials de les peces (Atlante 2, 1985, pp. 369-370).

Ceràmica de parets fines.

Aquesta ceràmica, producte típic de la primera centúria de la nostra Era, està a bastament representada en l'estrat. Apareixen formes i produccions diferents, a vegades difícils d'individualitzar, però amb un clar predomini de productes itàlics i locals (algunes imitacions emporitanes que analitzarem més endavant) i, possiblement, alguns vasos de la Bètica, minoritaris.

Les formes. - Tot i que el nombre de formes i variants és molt elevat, sobresurt entre totes elles la Mayet 33/Ricci 2/232 i 2/405, de la que se n'ha recuperat un major nombre de fragments. Apareixen, però, les formes del repertori de Mayet núms. 8, 10, 10/11, 17, 29, 33, 35, 37, 40 i 42/43, i les 11, 37, 50 i 60 de Marabini, amb diferents variants que s'especifiquen més endavant.

Forma Mayet 8/Ricci 1.198. Recipient alt, amb la meitat inferior del cos de forma globular i el coll ample i obert. Tot i que es desconeix la seva cronologia exacta, Mayet apunta la possibilitat de la seva fabricació dins la segona meitat del s. I. (Núm. 94).

Mayet 10/Marab. 25/Ricci 2.316 o 2.388. És una copa sense peu, amb la base plana i poc diferenciada, parets quasi verticals amb una lleugera ondulació a la part superior del cos; el llavi, molt prim i lleugerament obert, és molt curt. Sovint, la part inferior del cos està decorada amb impressions triangulars fetes a rodeta; decoració que apareix amb certa freqüència a les imitacions en ceràmica emporitana tardana. (Núm. 105). Existeixen molts dubtes quant a la seva cronologia, tot i que la primera variant (2.316), apareix en una data molt antiga, cap al segon i tercer quart del s. I a.C. i, en alguns casos, potser abans. En qualsevol cas, s'ha apuntat que la seva exportació fora de la Península Itàlica s'iniciaria a partir de mitjan del s. I a.C. (Atlante 2, 1985, pp. 298-299). Per als nostres exemplars, cal tenir en compte la seva probable fabricació als tallers emporitans, amb imitacions locals de gran qualitat (Comunes, 1990, pp. 41-42) i la seva aparició en altres estrats de Tolegassos dins un marc cronològic situat entre la fi del s. I a.C. i els primers decennis del segle següent. (Núm. 102).

Mayet 10/11 o variant/Ricci 2.253-254. Copa molt semblant a la peça anterior, amb el cos ondulat, còncau-convex, i el llavi més diferenciats. Sol tenir dues nanses dobles contraposades. A casa nostra, és una de les formes imitades pels tallers emporitans d'època augustal, amb nombrosos paral·lels en contextos tancats a la mateixa vil·la. És un producte típicament augustal que perdura al llarg del primer quart del s. I, desapareixent en un moment indeterminat, post-augustal. (Núm. 106 i 110).

Mayet 29/Ricci 2.251. Copa o bol alt, amb dues nanses i amb la part superior de les parets quasi vertical, separada de la part inferior del cos per una carena ben marcada. No es disposen de dades suficients per conèixer la seva datació i lloc de producció, que cal situar, en tot cas, dins el s. I.

Mayet 33-35/Ricci 2.232 i 2.405. És al vas o bol que més sovinteja a l'estrat, amb exemplars de diferents mides i característiques. En alguna ocasió té la superfície de la paret, tant interna com externa, sorrenca; una decoració habitual en produccions del s. I. Però normalment les superfícies són llises, sense cap mena de decoració ni revestiment. És una forma que apareix cap a la fi del principat d'August i té una notable producció en època de Tiberi, amb perduracions posteriors. (Núm. 86, 87, 89 a 91, 96 i 100).

Mayet 40. Petita olla o gobelet tancat, amb vora i llavi ben diferenciats i decorada amb cloves de pinya adherides a la part superior del cos. És, també, una peça força comuna, amb un origen en època de Tiberi i una gran presència fins Claudi. Tot i això, es va fabricar fins a la fi del s. I. Per altra banda, la decoració, tan típica, té un origen bastant antic, però perdura també al llarg de tot el segle, sobretot en productes bètics entre els anys 40 i 70, i serà reproduïda, també, en exemplars

vidriats de la primera meitat del s. II. (Núm. 98).

Mayet 42-43/Ricci 2.319. Got alt, de parets quasi verticals, lleugerament inclinades cap a l'interior; amb una vora curta marcada i més estreta que el cos. El nostre únic exemplar sembla d'origen local, potser produït en tallers emporitans. S'ha de datar, "grosso modo", en època de Tiberi-Claudi i no sembla anar més enllà. (Núm. 95).

Marab. 11 (o var. de Marab. 50). Base d'un recipient tancat, potser una copa pròxima a la forma citada. D'aquesta forma o variant només n'hi ha un exemplar. Per la pasta, sembla pròxima a alguns productes de ceràmica emporitana tardana, tot i que el recobriment lleugerament sorrenc la identifica com una ceràmica de parets fines típica. Sembla que cal datar-la a inicis del s. I, en un moment post-augustal. (Núm. 101).

Marab. 36/Ricci 92.9.11). Bol de parets molt primes i molt dretes, amb el llavi sense diferenciar; tot ell de color gris fosc, quasi negre i amb una decoració a la barbotina de color marró clar. És un producte augustal que va perdurar durant bona part del s. I. (Núm. 88).

Marab. 37/Ricci 2-230. Copa de parets fines, lleugerament oberta a la vora i llavi motllurat. Sense decoració. Es va fabricar des d'època júlio-clàudia fins a Trajà (Núm. 97).

Ricci 1-370. S'han conservat diferents fragments de vores i bases que corresponen a sengles variants de la forma genèrica; una petita olla o tupí de boca ampla i coll ben diferenciat. Un dels exemplars conserva dues faixes de decoració impresa a rodeta a la part alta del cos i una tercera ratlla entorn el llavi. La resta són bases sense cap característica remarcable (Núm. 99).

Marab. 50 o 60/Ricci 1-57. S'han localitzat dos exemplars pertanyents a aquesta forma o a una variant molt pròxima, que cal datar en època augustal. La forma, però, va perdurar bastants anys i, amb algunes variacions, fou fabricada en ceràmica vidriada cap a la fi del s. I i ben entrat el s. II (Núm. 84, 85 i 104).

Les decoracions. Alguns dels exemplars conserven una decoració a la part externa del cos, normalment molt senzila (parets sorrenques, incisions, etc.), però altres vegades és més elaborada. La que més sovinteja és la típica aplicada a la barbotina, ja sigui imitant cloves de pinya (Núm. 98) i amb fulles d'aigua molt fines combinades, a vegades, amb punts blancs o amarronats. En un exemplar, atribuïble potser a la forma Mayet 35, apareixen seriacions de punts i línies verticals aplicades amb la mateixa tècnica.

Un segon tipus de decoració, que és també comú a molts exemplars de la ceràmica emporitana tardana, com veurem més endavant, es va imprimir a rodeta damunt l'argila fresca, formant faixes decorades en base a petits triangles o línies obliqües (Núm. 102). És un motiu decoratiu relativament antic, original del principat d'August, encara que va perdurar durant bona part del s. I.

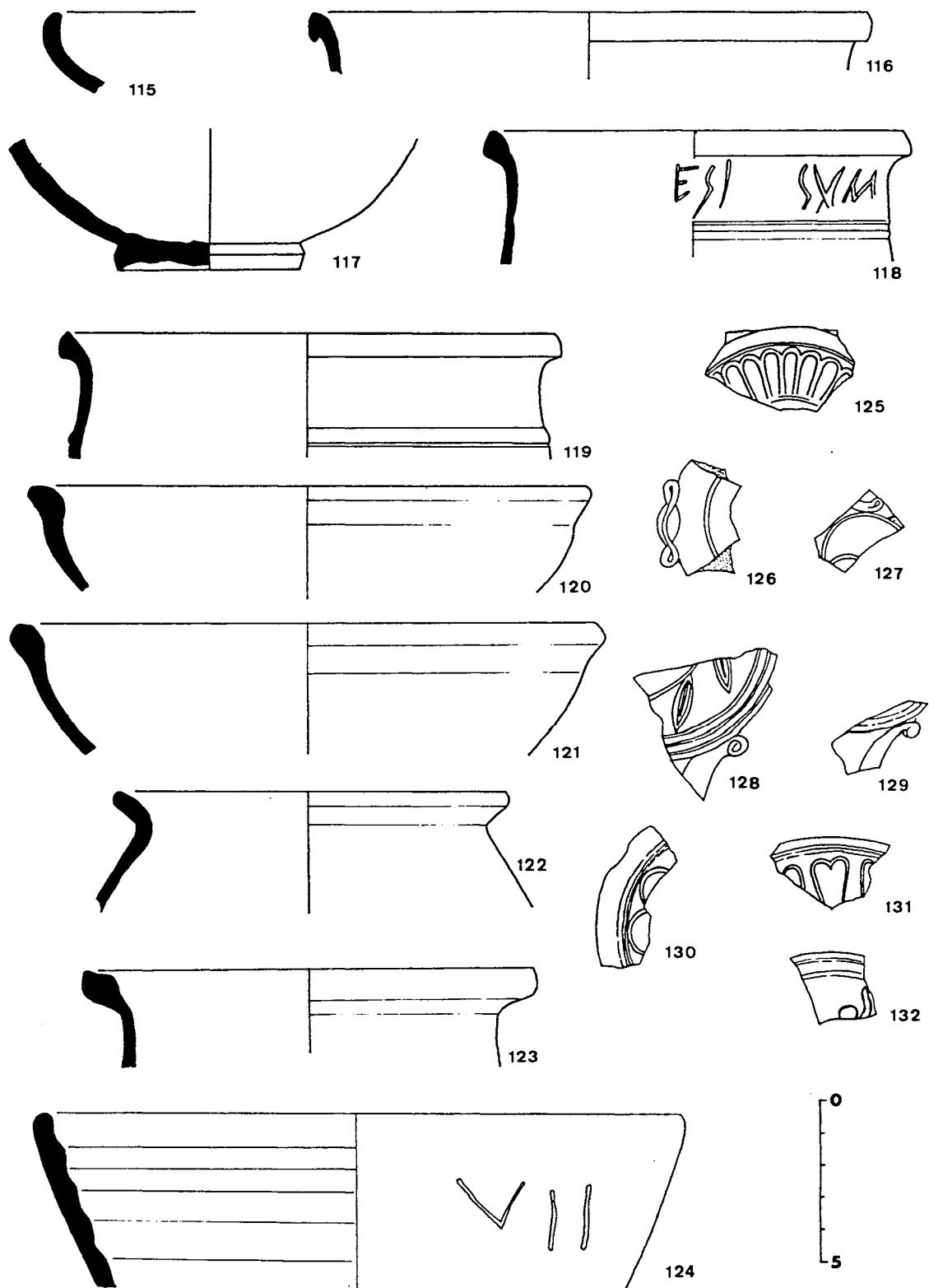
Ceràmiques comunes itàliques.

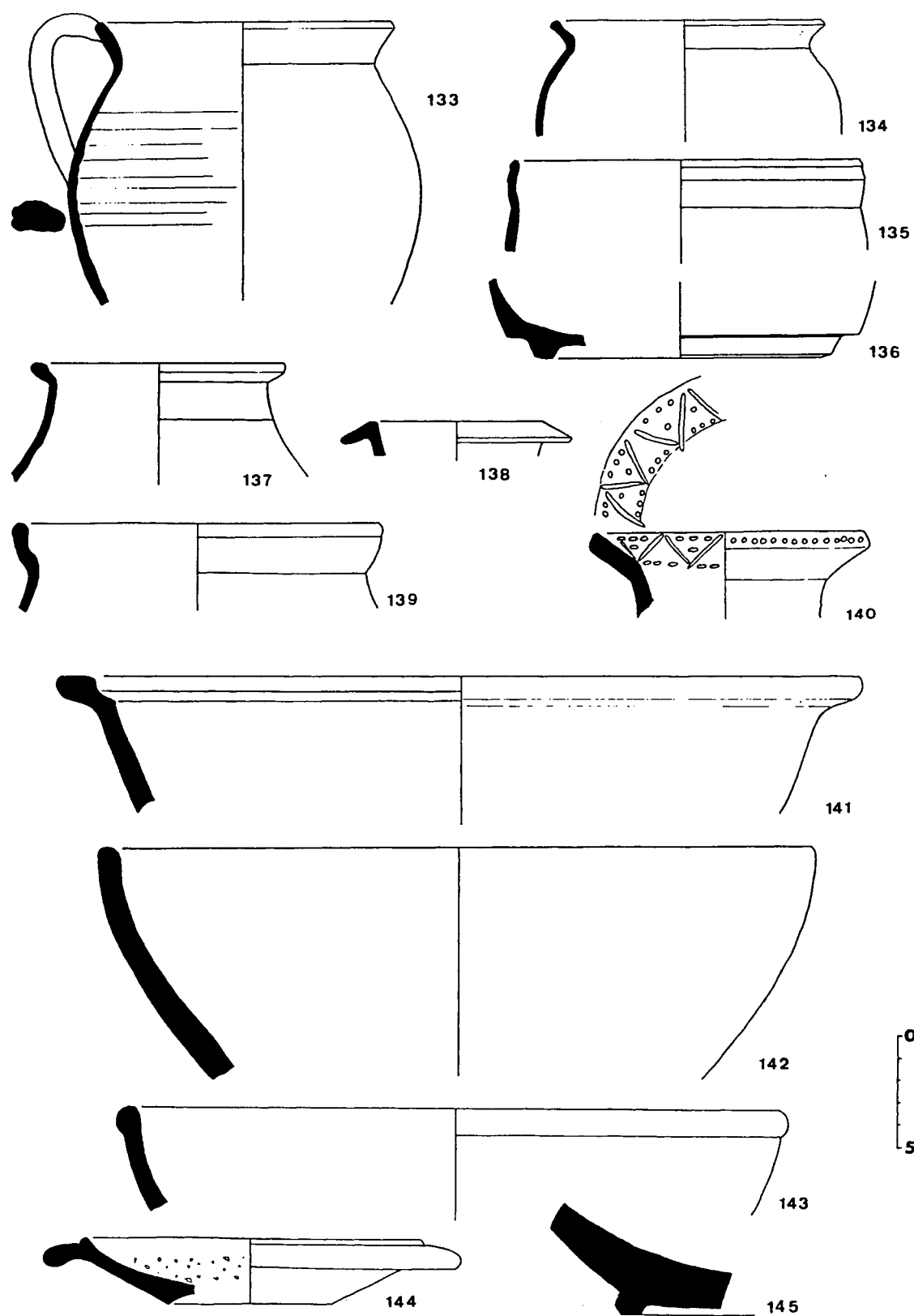
En aquest grup inclourem bàsicament dos productes, diferents, però extremadament pròxims, que han estat objecte d'estudis anteriors, dels quals la tipologia i repertori de formes presents a casa nostra han estat actualitzades recentment (Comunes, 1990, p. 40). El primer grup inclou la que s'ha anomenat ceràmica micàcia envernissada de roig intern pompeïà, amb un repertori de formes limitat i un nombre de fragments, a l'estrat, molt baix. El segon grup, també originari dels mateixos centres o d'altres molts pròxims, és l'anomenada ceràmica itàlica de pasta micàcia, que es diferencia bàsicament de l'anterior per la manca del recobriment vernissat interior i per una tipologia que presenta unes diferències substancials.

Les formes pertanyents al primer grup són, bàsicament, dues: les cassoles, amb quatre variants diferents, i un plat/tapadora del que poques vegades se'n troben exemplars. Quant al segon grup, apareixen diverses formes de plats/tapadora, cassoles, olles i una tapadora.

A l'estrat 2411 de Tolegassos han aparegut dos fragments de cassola del primer tipus, envernissats per l'interior, i un d'ells de grans dimensions (Núm. 114). Una forma antiga que es continua trobant durant tot el període augustal i bona part del s. I.

Pel que fa a la ceràmica comuna micàcia, el repertori és més extens, tot i que només

identifiquem quatre formes: la cassola de vora amb encaix, la tapadora de grans dimensions i el plat/tapadora similar a l'anterior. Encara que es continua trobant en època augustal, és més típica de períodes anteriors.

Ceràmica emporitana tardana.

És una de les produccions que més sovintegen en contextos del s. I a.C. i d'època augustal, amb una perduració dins la primera meitat del s. I, encara mal coneguda. Aquest tipus ceràmic, amb un repertori de formes conegut, va fabricar-se en tallers locals, versemblantment emporitans, imitant formes de la ceràmica de vernís negre, de la sigil.lata itàlica i de la ceràmica de parets fines. Tot i que el producte més típic i abundant és el que presenta un seguit de recipients amb la pasta de color gris, no és rar trobar-ne amb tonalitats rosades o de color taronja i vinós, sobretot en els productes que imiten algunes de les formes de la ceràmica de parets fines.

A l'estrat 2411 apareix un elevat nombre de fragments de la producció típica en pasta grisa, tots ells pertanyents als tipus 210, 211, 223, 224, 230 i 237 inclosos en un recent catàleg (Comunes, 1990, pp. 41-42). Les seves formes i variants no s'aparten dels tipus originals, encara que alguns recipients presenten diferències substancials en les seves dimensions. (Núm. 120 i 121).

L'altra producció connexa, la que imita algunes de les formes de la ceràmica de parets fines, hi és representada per tan sols dos tipus de copa, assimilables a la forma Mayet 10 (Comunes, 1990, núm. 218 i 219). La pasta, de color lila vinós, les identifica com a típiques de la producció local, però les seves formes i acabats les fan més pròximes a les ceràmiques de parets fines, i per aquest motiu les hem inclòs a l'apartat anterior. (Núm. 105 i 106).

Decoracions. Gairebé tots els fragments de ceràmiques emporitanes tardanes de l'estrat presenten algun tipus de decoració, essent la més habitual les bandes de petits triangles impresos (sobretot a la producció darrerament esmentada), o una faixa d'estries ondulades incises amb una pinta (Núm. 31).

Cal citar, a part, un vas del tipus 237 o similar, que porta al coll les restes d'un grafit en el que es pot llegir ...ESI SVM (sóc de ...esus). Una dada interessant de cara a identificar el propietari del vas i el seu origen possiblement italià (Núm. 118).

Ceràmica envernissada de pasta micàcia.

És una altra de les produccions habituals en estrats de la segona meitat del s. I a.C. i primers anys de la centúria següent. Fou definida per primer cop per E. Sanmartí en un estudi publicat l'any 1975, a partir de les troballes d'Empúries (Sanmartí, 1974-75, pp. 251-261), en el qual les considera imitacions de la sigil.lata aretina. Recentment s'ha ampliat aquesta definició i s'ha augmentat notablement el catàleg de formes (Comunes, 1990, pp. 40-41). No està clar, però, que el seu origen sigui estrictament emporità. Una producció gairebé idèntica (potser la mateixa), ha estat documentada als tallers de Narbona, amb un repertori de formes i una cronologia gairebé paral·lels als de les troballes gironines (Passelac-Sabrie, 1986, pp. 48-55).

Les ceràmiques de pasta micàcia, envernissades de negre o vermell, fabricades a Empúries, a les seves rodalies o a Narbona, entre el darrer terç del s. I a.C. fins un moment indeterminat de la primera meitat del segle següent, ténen uns trets característics que les diferencien d'altres produccions similars provinents sobretot de la Península Itàlica. Ja siguin oxidades o reduïdes, sempre reproduïxen els plats i bols de les sigil.lates; algunes vegades, també els recipients de les emporitanes tardanes que, al mateix temps, imiten algunes de les formes de les aretines o de les ceràmiques campanianes tardanes. En qualsevol cas, la inimitable argila amb la que es van modelar els vasos permet una identificació immediata del producte.

A l'estrat que ara analitzem només han aparegut fragments de la producció reduïda, amb la pasta micàcia de color gris fosc i l'envernissat negre lluent, també lleugerament micaci. Cal considerar-lo, però, un material quasi residual, representat tan sols per tres fragments sense massa entitat.

Ceràmica grisa de boca trilobulada.

Ceràmica típica de la Mediterrània occidental, amb importants centres de producció a la Península Itàlica, però també en altres contrades del litoral, és present a casa nostra des de la fi del s. I a.C. fins gairebé tot el segle Primer. En aquesta producció només identifiquem una forma; la gerra de cos ample, carenat, i el coll llarg i estret, acabat amb una boca trilobulada. Una sola nansa, de secció triple, completa el recipient.

A part de la forma, també imitada en alguns recipients de ceràmica oxidada durant el s. I, el seu tret més característic és l'argila, grisa. Però el color gris adopta diferents tonalitats. Normalment, fosc a l'exterior i clar -quasi blanquinós- a la paret interior de la gerra. L'interior del tall sol ser d'un color blavenc, a mig camí entre els de les superfícies exterior i interior. La seva presència a l'estrat és notable, amb 40 fragments, que representa un percentatge important si tenim en compte el limitat de la producció, per la qual cosa no se la pot considerar un material residual. (Núm. 109).

Llànties

Tal com ja ha esdevingut habitual a Tolegassos, el nombre de fragments de llàntia de l'estrat representa un percentatge alt en relació amb el d'altres grups ceràmics. La presència de 41 fragments, gairebé tots ells pertanyents a formes i amb decoracions ben identificades, ofereix un complement important a l'hora d'intentar fixar la cronologia del conjunt o, si més no, el període durant el qual es van utilitzar i amortitzar els atuells que posteriorment van anar a parar a les escombreres. Com s'ha pogut observar en altres estrats del mateix jaciment, les llànties eren un dels productes que tenien la vida més curta. Peces pràcticament senceres apareixen amb l'extrem del bec ennegrit i trencat a causa de l'escalfor de la flama, la qual cosa les inutilitzava del tot. En general, la data de fabricació i la d'amortització són molt pròximes.

Formes. Bàsicament trobem una sola forma (la Deneauve 5 en les variants A1, A2, E i G), tot i que alguns fragments podrien pertànyer a la forma 4-A. En qualsevol cas, la major part dels bocins classificats corresponen al primer tipus citat i només un a la forma Den. 5-E o 5-G, que és la més tardana (Núm. 126). Sigui com sigui, sembla que tots els fragments provenen de tallers itàlics o de la Mediterrània occidental. El perfil conservats, la secció que mostra la unió del disc amb el vas, confirmen aquesta atribució tipològica. Ens movem, doncs, en un context del s. I i més concretament, entre els anys 20-50, encara que alguns d'aquests tipus van perdurar alguns anys més.

De ser correcta la classificació, un dels fragments atribuït a la forma Den. 4-A, caldria que el datéssim entorn del primer quart del segle Primer (Núm. 128), cronologia que coincideix, així mateix, amb la d'un segon fragment decorat de la forma Den. 5-A1 (Núm. 129). Bona part dels fragments són de més difícil classificació, tot i que les seves argiles indiquen un origen itàlic. En principi, però, no hi ha cap element que ens faci suposar que no pertanyen a la forma Den. V-A.

Decoracions. Un altre dels elements que ens poden acostar a la datació del lot són les decoracions que, si bé són força corrents i a vegades es repeteixen i perduren en llums d'oli del s. II, apareixen indefectiblement a les peces més habituals del s. I; especialment els elements vegetals tan típics de les formes Den. 4 i 5, gairebé absents en productes de la segona meitat del segle.

Un dels motius decoratius el trobem en un fragment de Den. 5-A típica, itàlica, i consisteix en una corona de llorer que ocupa tot el disc, fins a ran del seu límit (Núm. 128). Correspon a la fi del principat d'August o als inicis del de Tiberi. Una altra decoració corrent, la que més es repeteix en aquest estrat, és la rosassa en el disc; ja sigui amb els pètals senzills i amples o en forma de cor (Núm. 131). Aquest motiu és corrent en els productes de la primera meitat del s. I, però no es perd i resorgeix altra vegada cap a mitjan del s. II o poc abans en llànties produïdes en tallers nord-africans.

El darrer motiu que hem de citar correspon a una figura humana amb el braç alçat, que no podem identificar (Núm. 132).

Àmfores

L'àmfora sempre ha estat un material minoritari a Tolegassos, si el comparem amb les ceràmiques fines o a la ceràmica comuna. En aquest estrat també continua trobant-s'hi en un nombre relativament baix (259 fragments, dels quals només 21 corresponen a formes).

El lot és molt homogeni i està format bàsicament per recipients del tipus Pascual 1, Dressel 2/4 i Dressel 7/11. Un darrer fragment, corresponent a una base, sembla que podria atribuir-se a una àmfora semblant a la G-IV de fons pla, tot i que la pasta del nostre exemplar sembla indicar un origen itàlic (Núm. 162).

Forma Pascual 1. És una de les àmfores més típiques de la Baixa República i principat d'August i, juntament amb la Tarraconense 1, apareix a tots els estrats de la vil·la datats entre la segona meitat del s. I a.C. i els primers anys de la següent centúria. Sembla que a ella podem atribuir dues bases amb sengles marques esgrafiades abans de coccio (una N i una V) (Núm. 163 i 164).

Forma Dressel 2/4. És el tipus més representat a l'àmbit, amb un conjunt de vores amb unes característiques que difereixen poc entre elles. Alguns dels fragments semblen de tallers de la Tarraconense, amb pastes de color taronja fosc, grans de calç i mica. Però la major part, amb argiles de color groguenc, dures, micàcies i amb punts negres o marrons, possiblement van ser fabricades en tallers foranis (Núm. 158, 159 i 161).

Aquestes àmfores, que es van començar a fabricar molt a finals del s. I a.C. substituint la Pascual 1 i la Tarraconense 1, van tenir un gran èxit durant gairebé tot el segle Primer, essent la Dressel 2/4 la forma més present en estrats d'aquesta època i, també, la més imitada en tallers locals durant bona part del s. I fins un moment encara indeterminat de la primera meitat del s. II.

Forma Dressel 7/11. És un recipient de boca oberta i llavi exvasat que va començar a fabricar-se en època de Tiberi-Claudi i va perdurar fins bona part del s. II. Bàsicament era un contenidor per a salaons de peix (en un estrat superior de les escombreres en van apareixer alguns fragments amb escates i espines adherides a la paret interna). L'origen bètic sembla indiscutible. A l'estrat que ara analitzem, se'n van trobar dos fragments corresponents a la vora, l'un dels quals reproduïm a la fig. 160.

Ceràmica comuna.

La ceràmica comuna constitueix, com ja és habitual en quasi tots els estrats, el conjunt més nombrós de material en aquest nivell de terres. Amb un total de 1962 fragments, dels quals 403 corresponen a formes, representa més del 50% del total de la ceràmica de l'estrat. La producció més nombrosa és la cuita en foc oxidant, amb més del doble de fragments que en el cas dels atuells cuits en foc reductor. En un i altre cas, abunden els recipients de producció clarament local, amb un repertori d'argiles i formes prou conegudes. Altres, no tan abundoses, però no per això menys conegudes, tenen un origen incert, que caldrà situar en centres de producció de fora l'àmbit comarcal en el que ens movem, però no massa llunyans. Sigui com sigui, cal destacar l'absència absoluta de les ceràmiques comunes del nord d'Àfrica, presents a la vil·la a partir de mitjan del s. II.

Tot i que no hi ha un predomini clar de cap forma en concret, constatem la presència, en una quantitat important, dels plats/cassola de fons pla i paret inclinada, recta, amb llavi arrodonit i sense diferenciar, cuites en foc reductor (Núm. 151 i 152). És un dels recipients més corrents i omnipresent en estrats augustals i s. I. Gairebé absent o, de moment, desconegut al llarg del s. II, es va tornar a fabricar durant la primera meitat del s. III. També constitueixen un conjunt important les olles, les urnes i els ansats, a vegades difícils de distingir entre ells quan estudiem només els fragments (Núm. 111, 133, 134 i 148). Quasi tots els d'aquest estrat van ser cuits, també, en foc reductor i presenten les superfícies poc polides i ennegrides pel fum. En alguna ocasió, conserven una senzilla decoració a l'exterior, a base d'incisions verticals en el coll, típica de les urnes (Núm. 155 i 157).

Els bols, poc nombrosos, han aparegut en ceràmica emporitana tardana, però difícilment podem atribuir a aquesta forma cap dels fragments de ceràmica comuna, oxidada o reduïda; en tot cas, potser alguna de les bases podria correspondre a un d'aquests atuells (Núm. 136). En canvi,

són més nombrosos els gibrells i gibelles, de forma semblant al bol, però de majors dimensions. Alguns d'ells adopten tipologies molt semblants a altres peces de la mateixa vil·la documentats en època augustal (Núm. 141, 142 i 146). Altres presenten formes senzilles, però noves o, si més no, en unes variants que no havien aparegut fins ara. Només en un hem observat una marca esgrafiada a la paret exterior una vegada cuita la peça (Núm. 124), tot i que els *grafitti* en altres ceràmiques tampoc són rars (Núm. 72 i 118). En qualsevol cas, gairebé tots els tipus tenen paral·lels en estrats ben datats entre els anys 25 a.C. i el 15 d.C. (Comunes, 1990, pp. 85-159).

Les ampolles, encara que escassíssimes, també són presents a l'estrat. Citarem un coll alt i estret, típic d'època augustal (Núm. 149), a bastament documentat a Tolegassos i en altres jaciments pròxims (Comunes, 1990, núm. 266 a 292). Les gerres, en canvi, cuites sempre en foc oxidant, com les ampolles, són més abundants i les formes de les vores amb més varietat tipològica. No són, ni de bon tros, materials desconeguts o poc habituals, però la gran diversitat de formes, acabats, variants i tallers locals que van fabricar aquests recipients fa que sigui difícil identificar-los amb una o altra forma concreta de les que es coneixen, cosa que s'agreuja quan, com en aquest cas, només les identifiquem pels colls i vores. Solen ser, però, de coll allargat i vora oberta, inclinada cap a l'exterior; amb el llavi treballat, quasi motllurat i, en una ocasió, decorat amb un punxó tant per dins com per fora (Núm. 140). Alguns dels fragments encara ténen el llavi en forma de quatre, seguint una tradició que es va iniciar amb les ceràmiques d'engalba blanca i que va desaparèixer poc després del principat d'August (Núm. 137 i 149).

Els morters, dels quals n'hem trobat dos fragments classificables, corresponen a tipus documentats també a època augustal (Núm. 144 i 145), un d'ells amb la vora penjant i el llavi sobresortit. L'altre, del que només se'n conserva la base, correspon a la mateixa època, ja que el seu peu anular i diferenciatiu no és present en morters datats amb posterioritat a la fi del principat d'August o inicis del de Tiberi (Comunes, 1990, núm. 239 a 243).

Finalment, hem de citar un únic exemplar de tapadora (Núm. 147), amb acanalats profundament marcats a la paret interna, i sense peu (trencat ja d'antic). Aquesta forma, amb la vora diferenciada i separada de la paret per un solc ample i poc profund, també s'ha documentat en època augustal (Comunes, 1990, núm. 261a).

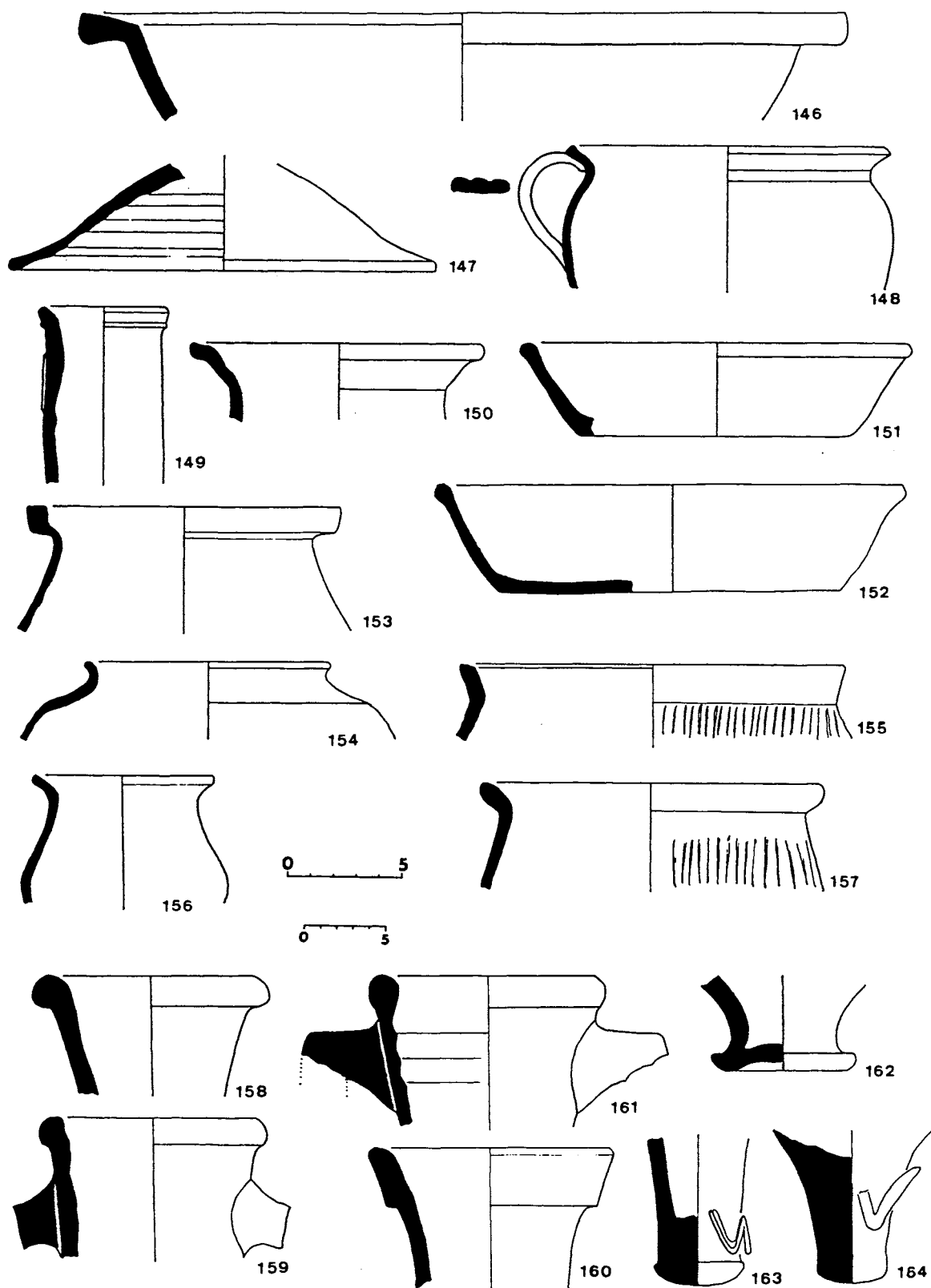
Materials residuals i minoritaris.

En aquest apartat hem de citar un conjunt de produccions sense massa entitat cadascuna d'elles, representades tan sols per alguns bocins. Algunes formen part de materials residuals provinents de períodes anteriors o que corresponen al moment final de les respectives produccions, per la qual cosa la seva presència és només testimonial. És el cas de la ceràmica de vernís negre, amb una vora de campaniana b-oïde de la forma Lamb. 5/7 (Núm. 115), o de la ceràmica d'engalba blanca (amb tres fragments), fabricada a partir de la segona meitat del s. II a.C. i que deixa de produir-se durant el principat d'August (Núm. 123).

Altres materials, també minoritaris, en alguna ocasió són clarament posteriors al període en que se situa el conjunt principal del material. És el cas de les ceràmiques africanes, amb 8 fragments, i, possiblement, de la sigil·lata sud-gal·lica, amb 13 fragments (Núm. 80, 81 i 83). Si bé aquesta última s'inscriu en el context cronològic que ens assenyala el lot principal (formes Drag. 24/25, fabricada entre els anys 20 i 60, i Drag. 27, produïda a partir dels anys vint i al llarg de tot el segle), la presència de la ceràmica africana (T.S. africana A, forma Hayes 2/3, i africana cuina, Hayes 196), l'hauem d'atribuir a una intrusió provinent de l'estrat superior o, perquè no, a la negligència de l'excavador.

Material no ceràmic. Metall i vidre.

Constitueix un lot important dins el conjunt, si bé no presenta cap tret que el faci especialment interessant de cara a la investigació, ni tan sols per oferir-nos dades que permetin afinar la cronologia de l'estrat. No obstant, en donarem una breu referència, citant, en tot cas, aquelles peces més

remarcables.

Pel que fa al metall, es van recuperar quatre objectes de bronze i 46 de ferro, dels quals, només 9 corresponen a eines o a estris; la resta són claus dels embigats i de mobles. Tant els de ferro com els de bronze ténen les mateixes característiques i forma, si bé, com és lògic, els darrers ens han arribat en millor estat (Núm. 11 a 14).

Cal destacar, en tot cas, una fibula de bronze, d'arc i decorada (Núm. 16), corresponent al tipus 22.1 de Feugère (amb secció de tipus 1550). Una peça típicament augustal, que va perdurar fins inicis del mandat de Tiberi (Feugère, 1985, p. 323).

En ferro, a part d'una clau de porta típica, cal citar un ganxo, algunes pues de rasclet (o potser esarpes malmeses), un estri llarg amb un nus al mig que recorda la punta d'un *pilum* lleuger, i les restes d'un collar fet amb petits claus clavats probablement en una tira de cuir (Núm. 10).

Quant al vidre, és un material francament minoritari. Tan sols 13 fragments, d'entre els que cal destacar un bocí sense forma, decorat amb unes senzilles motllures.

Monedes.

A l'estrat tan sols ha aparegut una moneda. Un as partit d'Empúries, amb el Pegas i la llegenda EMPOR a l'anvers i la contramarca DD (*Decurionum Decreto*) dins una cartela quadrada al revers. Aquest tipus d'As, abundantíssim a Tolcassos, sol trobar-se en contextos de la fi del s. I a.C. i primera meitat del segle següent. La contramarca DD sembla que s'hauria aplicat en temps de Calígula o Claudi (Villaronga, 1977, p.249).

Cronologia.

En aquesta ocasió disposem d'un conjunt important per datar la formació de l'estrat. Formació que no deuria de ser sobtada, sinó relativament lenta, però feta en un termini d'anys prou curt.

Els materials residuals, escassíssims, es redueixen a cinc bocins de ceràmica de vernís negre i ceràmica d'engalba blanca, que representen un percentatge ridícul enfront la resta de ceràmiques fines. Els fragments d'àmfora, més nombrosos, corresponen tots ells a formes que apareixen a inicis del s. I; i en aquest aspecte, hem de fer notar l'absència total i absoluta dels recipients locals tan corrents al territori i a la mateixa vila fins al canvi d'Era (àmfores Pascual I i Tarraconense I). En canvi, les poques formes que hem pogut classificar pertanyen, principalment, a les Dressel 2/4 i 7/11; la primera d'elles, introduïda al país en els primers anys del s. I i, la segona, en època de Tiberi-Claudi.

Les ceràmiques emporitanes tardanes, sobretot grises, són especialment nombroses en els primers decenniis del s. I, perdurant almenys fins a mitjan segle, per desaparèixer en una data incerta dins el segle Primer. El mateix podem dir de les ceràmiques itàliques micàcies o les envernissades per l'interior, o de les ceràmiques micàcies grises o rosades envernissades, que desapareixen abans. Les gerres de boca trilobulada, grises, són més difícils de datar, atès que són presents al llarg de gairebé tot el s. I.

El conjunt de les ceràmiques de parets fines podria mostrar un ventall cronològic més ampli, amb algunes formes que arriben fins a la segona meitat del s. I. Però encara hi ha algunes llacunes per a la datació de molts d'aquests productes i, d'alguns d'ells, s'ignora la data de la seva aparició. Per altra banda, el lot principal ens condueix a una data més reculada, que no va més enllà de mitjan segle Primer. La forma més abundant, la Mayet 33 o 35, es data preferentment a època d'August-Tiberi, igual que les Mayet 10 i 11 i variants, o la Mayet 37. Altres semblen perdurar alguns anys més i es documenten, fins i tot, a la segona meitat del s. I (Mayet 8, Marab. 37, etc.), amb uns orígens en el primer terç del s. I o poc després. Tot sembla indicar, per tant, que aquest conjunt no és posterior a Claudi.

A aquesta cronologia sembla correspondre, també, al gran lot de sigil·lats itàliques, que han aparegut a l'estrat acompanyades dels primers fragments de sigil·lata sud-gàl·lica, en una proporció de 100 a 6 fragments entre la primera i la segona producció.

El repertori de formes és, a més de molt extens, típic. Si bé hi ha alguns fragments que es poden datar en època augustal, molt a ran del canvi d'Era, i n'hi ha d'altres que es van continuar fabricant en tallers itàlics gairebé durant tot el s. I, quasibé tots ells ténen un moment de contemporaneïtat que es correspon al període de Tiberi i Claudi. Una data molt pròxima a la dels dos estrats anteriors, quasi contemporània, però en la que ja han arribat a la vil·la les primeres sigil·lates de la Graufesenque.

La presència de *sigilla* únicament rectangulars, clarament més antics, ens ha fet pensar per un moment que la formació de l'estrat s'hauria d'acostar més al primer quart del s. I. Recordem, però, l'observació feta en comentar la cronologia del primer dels estrats estudiats. A la seva unitat estratigràfica equivalent, de les mateixes escombreres, excavada fa gairebé deu anys, sí que eren presents els *sigilla in planta pedis*, substituïts dels punxons rectangulars (Merino-Rocas, 1989, pp. 115-160).

Com a conclusió, i mentre no apareguin nous elements en el moment d'ampliar-se l'excavació en aquest sector de l'abocador, considerem que cal datar l'estrat, o almenys la formació de l'escombrera que es va abocar a la fossa, en el segon terç del s. I, durant el principat de Claudi.

U.E. 2414.

A l'extrem nord-est de l'abocador va aparèixer una mena de sitja tallada al marge argilós, escapçada pel fossat de les escombreres i farcida per dos estrats: el 2413 i el 2414. L'estrat inferior (U.E. 2414), està cobert de manera molt parcial per un altre nivell arqueològic, el 2409, que possiblement li és contemporani, si és que la barreja de terres d'un i altre en el punt de contacte no amagui una relació entre ambdós estrats contrària a la que hem vist. En realitat, el nivell que estudiem en aquest apartat es limita a un angle molt limitat de l'abocador (poc més d'1 m²), i el darrer estrat citat, el 2409, cobreix físicament, gairebé en la seva totalitat, la capa de terra que hem estudiat a l'apartat anterior, l'estrat 2411, un enderroc de pedres, argila i *tegulae* que ocupa quasi tot aquest sector del l'abocador. No obstant, per qüestions metodològiques, analitzarem primer el que hem citat abans, atès que hi ha prou evidències per pensar que fou dipositat en un moment anterior, encara que el lapse de temps que separa ambdós sigui molt curt, potser inexistent. És més. Un cop d'ull als inventaris de material d'un i altre ens mostren un predomini de la sigil.lata sud-gàl.lica a l'estrat aparentment més modern o superior, enfront els pocs bocins de sigil.lates i ceràmiques africanes.

Cal dir, en qualsevol cas, que el nombre de material arqueològic aparegut a l'estrat 2414 és tan baix, que la cronologia que ens pugui donar serà bastant imprecisa, i tan sols indicativa del marc general en el que ens movem. En el conjunt de material ceràmic, predominen les ceràmiques comunes, sobretot oxidades, seguides de les ceràmiques africanes, l'àmfora (cap fragment amb forma) i, com a produccions minoritàries o potser residuals, la ceràmica de parets fines, la sigil.lata sud-gàl.lica i les llànties.

Quant al material no ceràmic, a part d'un petit conjunt de restes faunístiques, citarem la presència de dos vidres, restes de revestiment pintat de paret i alguns objectes de ferro, d'entre els quals cal citar una fulla triangular amb l'extrem superior doblat (Núm. 175).

Ceràmiques africanes.

El seu poc nombre permet un estudi ràpid del material, que podem repartir en tres categories: Sigil.lata Africana A, ceràmica africana de cuina i ceràmica comuna africana de pasta rosada.

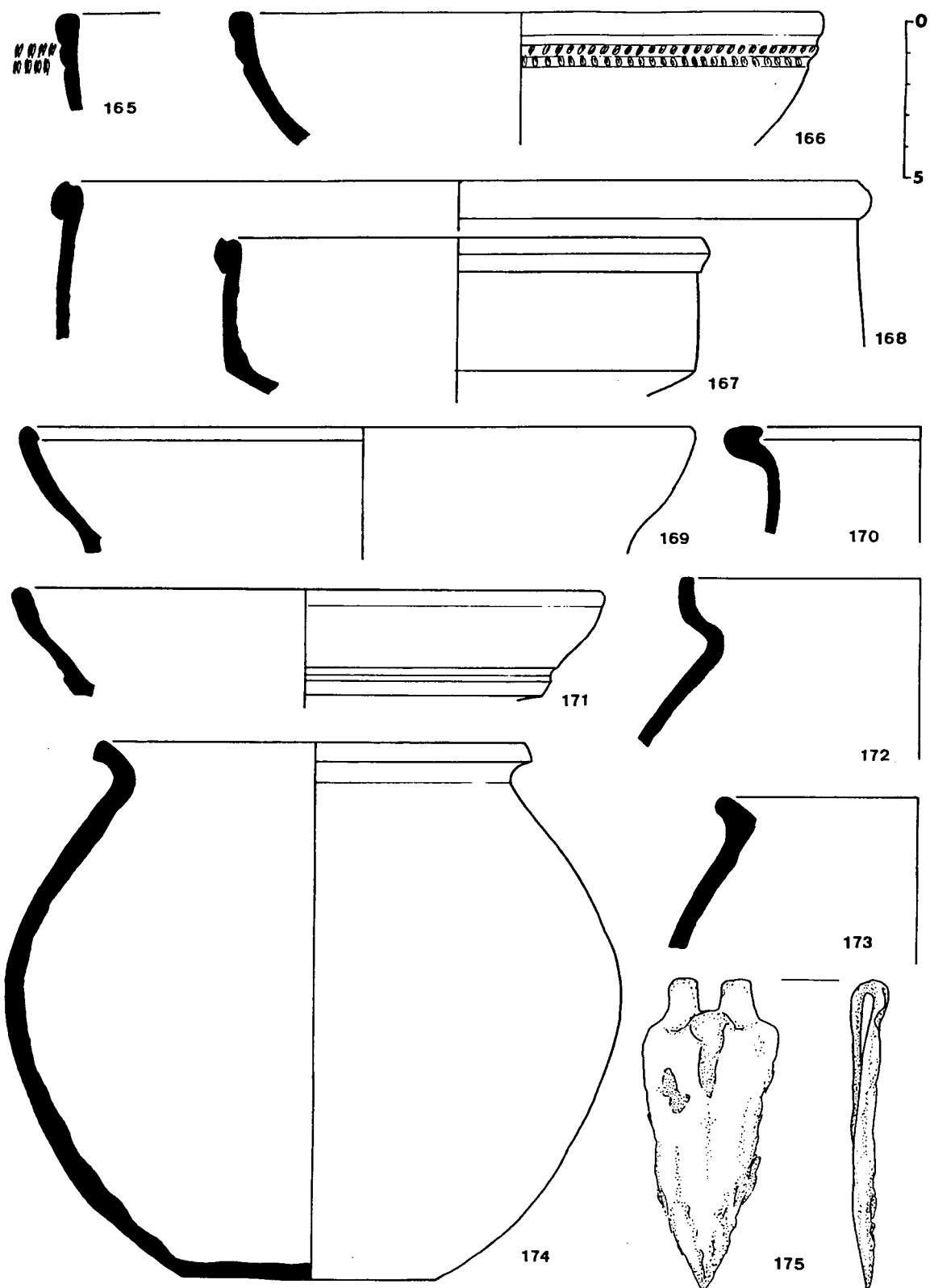
En sigil.lata africana només trobem una única forma: la Hayes 9 en les variants Atlante XIV, 9 i 11. Ambdós fragments estan decorats a rodeta a la vora. Una decoració de gran qualitat i ben impresa (Núm. 165 i 166). Els diferents autors han coincidit en datar la primera de les variants entre el 100-160, i la segona, a la segona meitat del s. II, sense que arribi a la centúria següent (Hayes, 1972, p. 32; Atlante, 1981 p. 27).

La forma Hayes 23-B, també relacionada amb l'anterior, però envernissada només per dins i amb una patina de color cendrós a l'exterior, hi és present amb un únic fragment (Núm. 169). És un plat d'una gran difusió, documentat des de la primera meitat del s. II fins al s. III per Hayes, i amb una cronologia més restringida (segona meitat del s. II), segons Ricci (Hayes, 1972, p. 46; Atlante, 1981, p. 217).

Finalment, dins el conjunt típic dels productes amb un origen nord-africà, hem de citar alguns bocins de ceràmica de cuina, dels que en reproduïm dos (Núm. 167 i 168). Ambdós corresponen a la forma Hayes 197; la típica cassola de fons estriat i llavi ametllat, de mides ben diverses, present en contextos del s. II i s. III. La forma és massa senzilla i poc diferent del prototipus, per permetre esbrinar amb més precisió la seva cronologia. També apareixen, a més, dos fragments de la forma Hayes 197.

Ceràmica comuna africana.

Aquesta producció, detectada fa poc, és força habitual a la vil.la, sobretot en àmbits i estrats del s. II i més endavant. No l'hem documentat en nivells del s. III a Tolegassos. Però la migradesa d'aquests estrats més moderns pot explicar la seva absència. Si que apareix, en canvi, a l'estrat 2061 d'una sitja (mitjan del s. II), i a l'estrat 2080 del farcit del pou (fi del s. II).

En el cas de l'abocador, dels cinc fragments trobats només dos es reproduïen en aquest treball (Núm. 171 i 174). El primer imita la forma Hayes 23-A de les ceràmiques de patina cendrosa, molt abundants en contextos de mitjan del s. II, disminuint en nombre al llarg de la segona meitat del mateix segle, fins desaparèixer. L'altre recipient és una olla, pràcticament sencera, molt típica de la producció més grollera, i notablement abundant en el farcit del pou que citàvem fa un moment.

Sigil.lata sud-gàl.lica.

És, tan sols, un material testimonial, potser residual, documentat per 3 fragments inclassificables (potser les formes Drag. 15 o 17 i 37), que cal datar, "grosso modo", dins la segona meitat del s. I o començaments del s. II, igual que els dos esquerdissos de ceràmica de parets fines, sense forma.

Ceràmica comuna.

En aquest cas, es tracta del material ceràmic majoritari, amb un predomini absolut dels recipients oxidants (63 fragments), enfront els que foren cuits en foc reductor (5 fragments). Les formes identificades corresponen, totes elles, a olles o ansats (Núm. 172 a 174), excepte un que podria ser d'una gerra (Núm. 170).

No presenten característiques especials, a menys que considerem com a tals els llavis dels exemplars 170 i 172; el primer, molt semblant al d'alguns recipients d'engalba blanca augustals, i, el segon, en forma de quatre. Són, en tot cas, formes habituals al llarg del s. II. La seva presència en aquest estrat, associada amb ceràmiques africanes, no és rara.

L'olla, amb una forma bàsica, es caracteritza pel seu cos globular, quasi esfèric, i un llavi molt curt i obert (Núm. 173 i 174). Com ja és comú en aquesta forma, el fons és pla.

Cronologia.

Els pocs fragments ceràmics, únics elements que ens poden acostar a la cronologia de l'estrat, ens situen en un marc general del s. II i, més concretament, cap a mitjan d'aquella centúria. No obstant, aquesta datació no és tan afinada com podríem pensar. Les ceràmiques africanes que, en definitiva són el fòssil director de l'estrat, es mouen en un marc molt ampli. La forma Hayes 9, que havíem comentat anteriorment, se situa a la primera meitat o mitjan segle en la seva primera variant, i a la segona meitat del s. II en la variant B. D'altra banda, la forma Hayes 23-B, un dels plats/cassola més abundants en el jaciment, també té una cronologia molt laxa dins el s. II, amb una data d'aparició tan antiga com la forma anterior. Finalment, les cassoles i plats/tapadora en ceràmica fumada de cuina (Hayes 196 i 197), presenten la mateixa problemàtica, amb un període de producció i distribució encara més llarg que en els recipients anteriors.

En un estrat en el que el volum de material fos superior, podríem fer notar l'absència de produccions i formes significatives, que ens ajudarien a retallar la cronologia pel cim o per sota. Tanmateix, el conjunt, amb el que tenim, podria haver-se acabat de formar durant la primera meitat avançada del s. II i, potser, en el primer terç. Haurem de tenir en compte, però, la datació de l'estrat que s'estudia a continuació, atesa l'estreta relació entre ells.

U.E. 2409.

Ja ho havíem comentat fa uns instants. L'estrat 2409 es va dipositar immediatament al damunt dels estrats 2411 i 2415, als que cobreix físicament i, en un angle de les escombreres, es recolza parcialment en el farcit inferior d'una mena de sitja o sot molt malmès (Fig. 3). Al seu damunt apareix l'estrat 2408, un dels més interessants d'aquesta escombrera, tant pel material que contenia, com per les noves dades que ha proporcionat, com veurem en el seu moment.

La composició de l'estrat era ben diferent a la dels altres. Bàsicament era un munt de pedres abocades, barrejades amb terres argiloses de color groguenc, bastant dures, restes d'argamassa, *tegulae* i bocins de ceràmica, tot plegat amb un aspecte d'enderroc abocat expressament al fossat.

El material arqueològic, tot i que presenta força diferències amb el de l'estrat analitzat suara, té molts punts de contacte amb el dels nivells immediatament inferiors, del s. I, així com amb els situats al seu damunt, clarament del s. II. Bàsicament, el conjunt principal està format pels productes típics de la segona meitat del segle Primer, que més endavant estudiarem amb més atenció. Però cal destacar la presència d'un notable lot de ceràmiques africanes que caldrà situar en el segle Segon. Tot i que el nombre de fragments d'aquestes darreres produccions és força més baix que el de les sigil.lates sud-gàl.liques o de la ceràmica de parets fines, aporten dades fonamentals de cara a esbrinar la cronologia del nivell arqueològic.

Sigil.lata itàlica.

Les formes. Hem documentat 25 fragments d'aquest producte sigil.lat, bona part dels quals conserven una senzilla decoració a la vora, feta a rodeta. No podem afirmar que hi hagi un clar predomini d'una forma damunt les altres; però el repertori tipològic, tenint en compte el poc nombre de fragments, és força extens (Núm. 176 a 184).

Un dels bocins correspon a la vora d'una copa decorada de la forma Cons. R.8.1 o variant (Núm. 176), amb una fina decoració a rodeta entorn el llavi. És una forma relativament antiga dins el s. I, fabricada en època d'August a Tiberi. Un altre fragment (Núm. 177), es podria relacionar amb la forma Cons. 49.1/Mazzeo 29, decorada amb cargolins a la vora. Un producte bàsicament nord-itàlic, fabricat des de mitjan segle Primer fins inicis del segle següent (Atlante 2, 1985, p. 206; Conspectus, 1990, p. 136).

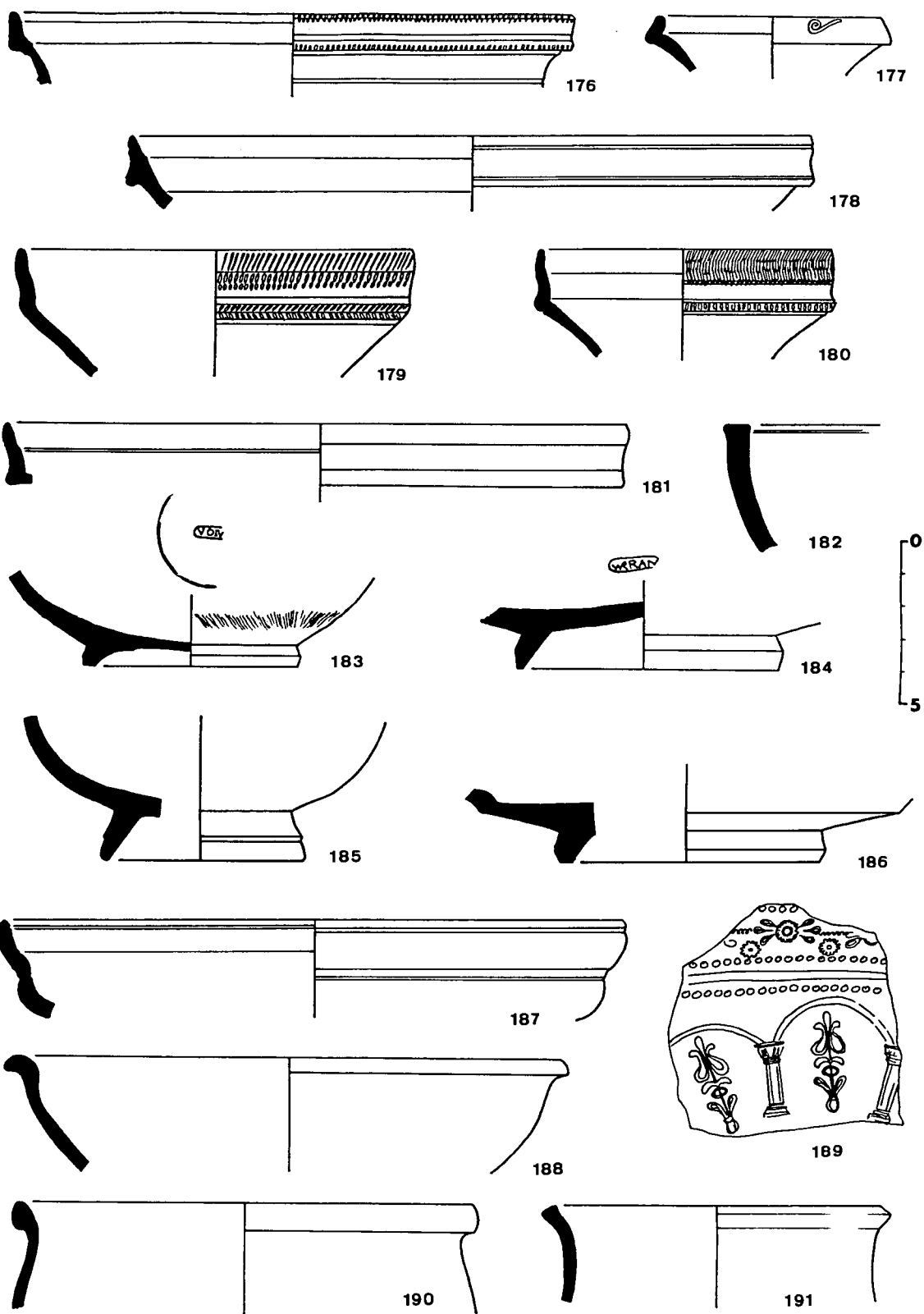
Una tercera forma, rara en aquestes contrades i fins ara inèdita a Tolegassos, pot atribuir-se amb certs dubtes a la forma Mazzeo 30/Cons. 47.2; un plat poc corrent, amb una àrea de difusió molt limitada i imitada, a vegades, per alguns tallers de la Gàl.lia (Núm. 178). En aquest cas, caldria datar-la a la mateixa època que la forma anterior.

La forma Cons 22/Mazzeo 12 apareix en dues ocasions (Núm. 179 i 180), amb fragments de sengles copes amb una fina decoració al llavi i a tota la vora, feta a rodeta. És un recipient que hem vist abans a l'estrat 2411, amb una data d'aparició d'entorn el primer decenni del s. I o poc abans, la qual va anar evolucionant i transformant-se al llarg de tota la primera meitat d'aquell segle (Conspectus, 1990, p. 90; Atlante 2, 1985, p. 197).

La forma Cons.18.2/Goudineau 28, amb un únic exemplar a l'estrat és, d'altra banda, la que més es repeteix en altres àmbits del jaciment (Núm. 181). Es tracta d'un plat amb la vora vertical i el llavi més o menys motllurat, de vegades decorat a rodeta, que apareix a la fi del s. I a.C. i arriba fins a mitjan s. I, evolucionant poc a poc cap a la forma Goud. 20, imitat també pels tallers de la Graufesenque.

Forma Cons. 9.1/Pucci 34, Goud. 10, també poc habitual, hi és present amb un únic fragment (Núm. 182). Un plat de parets gruixudes, llavi pla, poc diferenciats, i amb el fons també pla i sense peu. És una forma antiga dins la producció, a la qual s'ha atribuït una cronologia d'entre el 20 a.C. fins al primer decenni del s. I, perdurant, segurament, fins ben entrada l'època de Tiberi (Atlante 2, 1985, p. 195, Conspectus, 1990, p. 66).

Finalment cal parlar de dos fragments de base (Núm. 183 i 184). El primer d'ells sembla que

es pot relacionar amb la forma Cons. 36.4/Pucci 31.5 i, en aquest cas, caldrà datar-lo entre la fi del s. I a.C. i Tiberi, com l'anterior. La segona base, que ha de correspondre a un plat de la forma 25 de Goudineau o similar, s'ha de situar en la primera meitat no avançada del s. I. Ambdues conserven part dels *sigilla*: VOLV... i VMBRAN, el primer d'ells, un terrissarie també ben conegut a la Graufesenque.

Finalment, cal citar un exemplar difícil de classificar (Núm. 187). Probablement es tracta d'una copa decorada, de peu alt i vora molt oberta, pròxima a la forma Cons. 5.1 o 7.1, que, en qualsevol cas, caldrà datar a la fi del regnat d'August. Una variant d'aquesta copa fou imitada pels artesans de la Graufesenque durant la primera meitat del s. I (forma Drag. 11).

Decoracions. La decoració de les sigil.lates itàliques de l'estrat és senzilla i repeteix la que ja hem vist quan analitzàvem els fragments d'altres estrats més antics, en apartats anteriors. Bàsicament apareixen els motius fets a rodeta entorn el llavi (Núm. 176, 179 i 180), els cargolins a la vora dels vasos (Núm. 177), i la decoració a motlle en un fragment de copa d'una forma difícil de determinar (Núm. 189). Aquesta última és, sens dubte, la de més qualitat d'entre totes les del conjunt. Cap d'elles, però, es pot considerar rara o excepcional, i si fem referència expressa a la copa decorada és degut tan sols a la limitada presència d'aquests recipients a la vil.la.

Marques. Abans ja havíem citat la presència de dos fragments que conserven part dels respectius *sigilla* en el seu fons intern. En el primer d'ells sembla llegir-se VOLV..., potser la marca del taller aretí de C. VOLVS (C. Volusenus?), documentada en plats de la forma Drag. 15/17 i Goud. 28 durant bona part del s. I (Atlante 2, 1985, p. 202).

La segona marca, VMBRAN, pertany a un dels molts tallers i variants d'Umbricius i es pot interpretar, potser, com Umbricius Anta o Amatus (Oxé-Comfort, 1968, núm. 2421).

Sigil.lata sud-gàl·lica.

El nombre de fragments (més de vuitanta, el 7 % sobre el total), és bastant més alt que el de sigil.lates itàliques, malgrat que el repertori de formes és molt limitat i, el conjunt, molt esbocinat. Pocs d'ells, doncs, es poden classificar i corresponen, bàsicament, a les formes Drag. 15/17 i 27 (Núm. 185 i 186). Tant una forma com l'altra s'han de situar dins la segona meitat del s. I i, possiblement, van arribar a fabricar-se encara a començament del s. II. Un dels fragments mostra el segell imprès MVRAN(us) (Núm. 184).

Com veiem, les dades que ens proporciona aquesta producció ceràmica són molt limitades. No obstant, hem d'insistir en la seva importància, atès que constitueix la ceràmica fina d'importació més abundant a l'estrat, situant-se molt pel damunt de les sigil.lates itàliques i africanes.

Ceràmiques africanes.

Aquesta producció, omnipresent a la vil.la a partir del s. II, l'hem de dividir en dues categories ben definides: la sigil.lata envernissada i la ceràmica de cuina de patina cendrosa i de vora fumada, provinents dels mateixos tallers i absolutament contemporànies.

A l'apartat estricte de la sigil.lata Africana A, tan sols apareixen dos fragments, que pertanyen respectivament a les formes Hayes 3B (Núm. 203), i Hayes 9. El primer d'ells, decorat amb fulles d'aigua a la vora, s'ha de datar a inicis del s. II o potser dins la primera meitat del segle (Hayes, 1972, pp. 24-25). La forma 9, que serà la predominant a l'estrat 2408, presenta diverses variants que s'inscriuen dins el s. II. Ignorem, però, a quina d'elles pertany el bocí de l'estrat 2409, impossible de reproduir.

A la categoria de ceràmiques de patina cendrosa, envernissades tan sols per l'interior, hi hem d'incloure dos bocins de la forma Hayes 23A (Núm. 195) i 3 fragments de la variant B. Tot i que durant un temps ambdues formes van coexistir, sembla fora de dubte que la primera és lleugerament anterior i que no va arribar gaire més enllà de mitjan segle Segon. La variant 23B, gairebé tan antiga, esdevé predominant a partir de mitjan del segle II, i a la fi d'aquell segle i al llarg del segle següent, ja l'ha substituïda completament.

També pertany a la mateixa categoria un fragment de la forma Hayes 181, que segons aquell autor es va difondre a partir de la segona meitat del s. II fins a mitjan segle Tercer (Hayes, 1972, p. 201); cronologia amb la que coincideixen altres experts (Atlante, 1981, p. 215).

A la tercera categoria, a les ceràmiques de cuina de vora fumada, pertanyen els fragments dels plats/tapadora i cassoles de les sempre presents formes Hayes 196 i 197 i les seves variants (Núm. 196 a 199). També ténen una cronologia molt laxa dins els segles II i III.

Ceràmica de parets fines.

És un grup notable en comparació amb els de les altres ceràmiques fines, ja que representa un 4'47 % del conjunt ceràmic (55 fragments). Però d'entre els més de cinquanta fragments només hem pogut identificar tres variants de la forma Mayet 33/35 (Núm. 192 a 194), dues d'elles decorades amb grans de sorra a l'exterior, la primera, potser, de producció local. Aquesta forma, de parets sorrenques i provinent generalment de tallers bètics, apareix en un percentatge important al derelict de Culip IV, en un context del darrer quart del s. I. (Nieto et al. 1989, pp. 101-106), tot i que disposem de cronologies sòlides amb inicis en època de Tiberi i Claudi. Possiblement, la resta de fragments de l'estrat, que no han pogut ser classificats degut a la gran fragmentació, pertanyen a altres vasos i formes diferents, amb la qual cosa es podria matisar més la cronologia del lot. No obstant, no deixa de ser indicatiu que les formes identificables pertanyin al mateix tipus.

Grisa emporitana tardana.

El percentatge que sobre el conjunt representen les ceràmiques grises emporitanes modernes o tardanes és, també, bastant alt (3'17 %). El repertori de formes continua essent, tanmateix, molt limitat, i només trobem el típic plat o bol de vora oberta i l'urna o gobelet de llavi quasi triangular (Núm. 188 i 190).

Aquesta categoria ceràmica, que es va començar a fabricar als tallers emporitans des del s. I a.C., va tenir una gran puixança en època augustal, per anar desapareixent al llarg del s. I. No sembla que ultrapassés la meitat del segle, tot i que encara estem mancats de dades per determinar amb precisió quin va ser el seu moment final. Sembla clar, en tot cas, que no va arribar al segle Segon, però va conviure, durant alguns decennis, amb la sigil.lata sud-gàl.lica.

Materials residuals i minoritaris.

En aquest apartat cal esmentar, ni que sigui breument, sengles fragments de ceràmica de vernís negre i ceràmica micàcia envernissada, que haurem de situar al s. I a.C. el primer i, com a màxim, a època augustal o primers anys del s. I el segon.

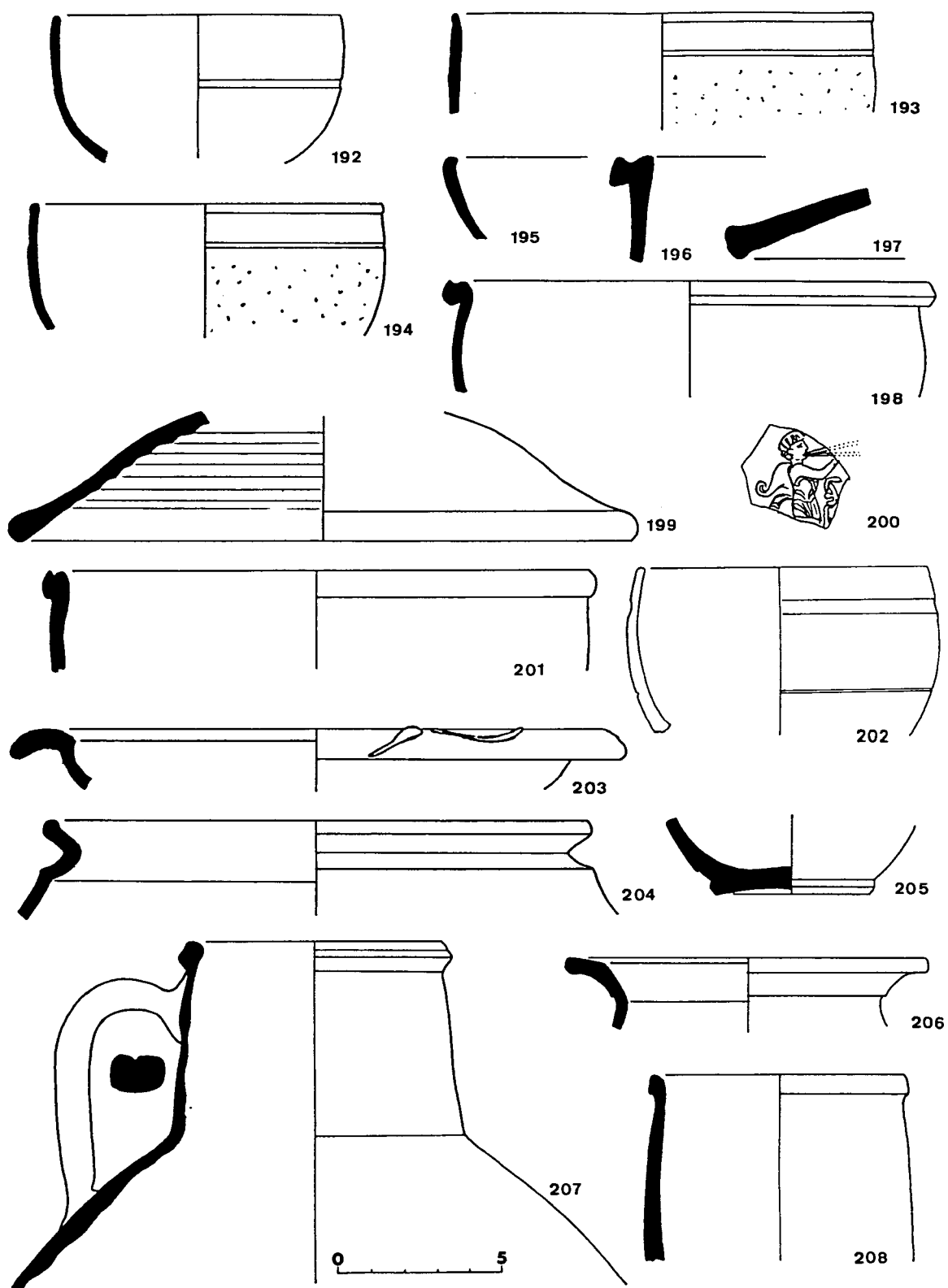
D'altra banda, concordant millor amb el marc cronològic de la resta de material, apareixen alguns bocins sense forma de ceràmica grisa de boca trilobulada, fabricada al llarg de tot el s. I, i tres fragments de sigil.lata hispànica que, a manca de més dades i desconeixent la forma, haurem de datar, com a màxim, en el s. II, més que res pel context en el que van aparèixer.

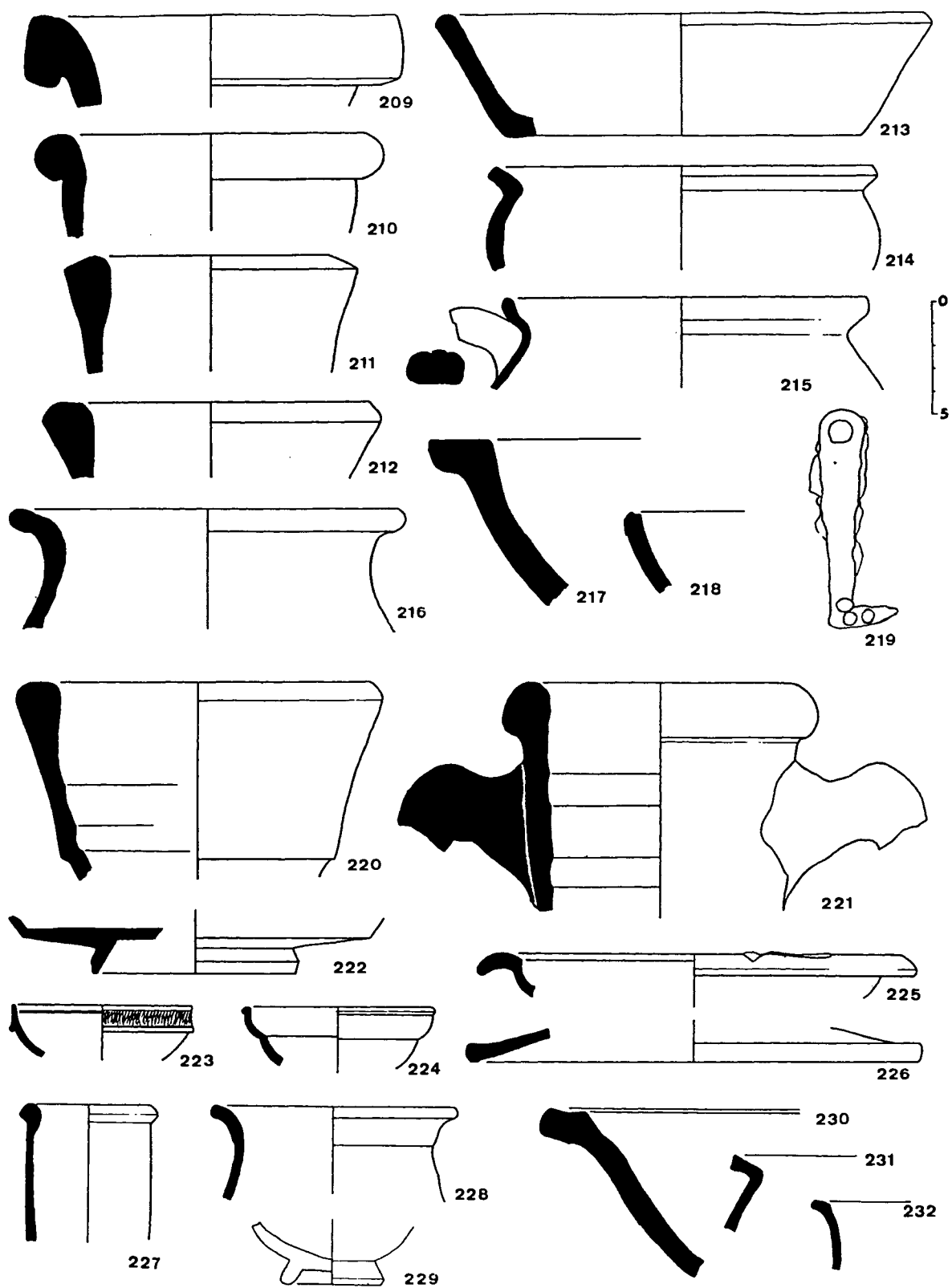
Finalment, citarem alguns esquerdisos de llàntia, molt esbocinats, la major part dels quals semblen pertànyer al tipus anomenat genèricament "de disc", mentre que alguns altres són de volutes en el bec, sense que sigui possible atribuir-los a una forma o variant concreta.

Ceràmica comuna.

És norma i habitud que el conjunt de l'anomenada ceràmica comuna constitueixi el lot principal de cada estrat, doblant, sovint, el nombre absolut de fragments de tota la resta de produccions. En el cas d'aquest estrat, es segueix la regla (35'34 % sobre el total). També és corrent, en els estrats alto-imperials de Tolegassos, que el nombre de fragments oxidats ultrapassi o quasi dobli, el dels recipients cuits en foc reductor. En aquest estrat, trobem 434 fragments oxidats davant de 283 reduïts.

Entremig d'un munt de bocins difícilment classificables, amb força fragments de bases i

esquerdissos de vores i nanses, cal destacar algunes peces relativament ben conservades, que es poden incloure en alguna de les formes conegudes o que presenten variants prou interessants (Núm. 204 a 208). La resta, malauradament, no s'han conservat prou bé per poder-les atribuir a tipus concrets, tot i que es fa evident una presència important de vores de gerres i, possiblement, ansats.

Cal citar, en tot cas, un fragment d'olla o urna (no conserva les nanses), ben elaborada, amb el llavi obert i una carena que separa el coll del cos (Núm. 204). L'acabament del llavi és engruixit, amb un solc anul·lar que podria servir per a encaixar-hi la tapadora. No és una forma desconeguda, atès que se'n coneixen exemplars similars en contextos del s. I, amb característiques semblants, provinents d'Empúries (Comunes, 1990, núm. 363 i 402).

Tampoc és rar el cas de dues ampolles, una de les quals conserva la nansa, semblants a tipus ja coneguts en àmbits del segle I, tot i que les dimensions dels exemplars de Tolegassos són lleugerament superiors (Núm. 207 i 208). No obstant, presenten les mateixes característiques que les altres formes ja conegudes, amb el coll alt i quasi vertical, de parets primes, i el llavi lleugerament engruixit. Hi ha una gran quantitat de variants d'aquest tipus de recipients, degudes, cal suposar, a l'elevat nombre de tallers locals que durant el s. I i II van fabricar aquesta mena de recipients a casa nostra. Una d'elles, amb un llavi semblant, però sense la carena, conserva els mateixos trets generals (Núm. 215). Tanmateix, el tipus s'aparta ben poc del model estàndar (Comunes, 1990, núm. 374).

No és aquest, però, l'únic tipus de gerra de l'estrat. Un altre exemplar, més massís, pertany al grup de gerres de boca oberta, amb el llavi quasi pla o molt inclinat cap a l'exterior (Núm. 216). No té uns trets especials que el facin diferent a tants altres recipients alto-imperials que presenten unes característiques semblants. Però té certa semblança a algunes peces conegudes localitzades en estrats del s. I i primera meitat del s. II.

Un únic exemplar de gibrell, probablement de grans dimensions, tampoc mostra massa punts de contacte amb altres recipients coneguts (Núm. 217).

Per acabar, citarem una vora de gerra, amb una forma inèdita dins aquest tipus de recipient, amb una vora que només apareix en grans gibrelles originàries del nord d'Àfrica durant el s. II i primera meitat del s. III. Tot i la similitud en els llavis, són dos productes absolutament diferents, tant per la seva cronologia com per l'ús al que es destinaven. L'exemplar que ara comentem (Núm. 206), és una gerra, segurament de cos allargat; l'altre, entra dins la categoria de "vasos de nit" per a la higiene personal (Comunes, 1990, núm. 485 a 487).

En el conjunt corresponent a les produccions reduïdes, inferiors en nombre a les oxidades, apareixen només dues formes genèriques representades: l'olla i el plat. La primera d'elles, molt senzilla, amb les parets robustes i gruixudes i el llavi curt i exvasat, pertany a una sèrie coneguda, omnipresent en contextos de la primera meitat del s. II (Núm. 214). A Vilauba, per exemple, en trobem un exemplar quasi idèntic. També de la mateixa època, el plat Núm. 213, amb un origen en època augustal, perdura amb variacions fins a començament del s. III (Comunes, 1990, núm. 469 i 470).

Àmfores.

En total, 221 fragments (18 %), per poques formes. Assenyalem la forma augustal Pascual 1, del país (Núm. 211, 212), també una Dressel 2/4 local (Núm. 209), i un recipient itàlic (Núm. 210), de la mateixa tipologia. Tots estaven dedicats a contenir vi.

Materials no ceràmics.

Aquest conjunt aporta ben poques dades de cara a la datació de l'estrat, atès que es compona majoritàriament per restes faunístiques, algunes restes de ferro, amb una clau de porta (Núm. 219); alguns fragments de vidre, amb un vas de gran qualitat, de color blanc (Núm. 202), i restes de revestiments de paret, pintats de color blanc o groc.

L'única moneda de l'estrat és poc significativa, ja que es tracta d'un As partit d'empúries (EMPOR), datable a inicis del s. I i, per tant, força anterior als materials que ens donen la cronologia

més moderna del nivell.

Cronologia.

El material arqueològic de l'estrat 2409 és prou nombrós com per intentar esbrinar la seva cronologia i fixar amb un limitat marge d'error la data en que es va dipositar el nivell de terres. Tanmateix, la varietat dels materials i el ventall cronològic que presenten els diferents tipus i produccions ceràmiques ens fa pensar que les terres que es van abocar a les escombreres i que van formar l'estrat que ara s'analitza provindrien d'un altre indret en el que s'haurien anat dipositant poc a poc; un altre lloc d'abocament en el que es barrejaven atuellts trencats durant un lapse de temps prou llarg. Sembla que aquesta és l'explicació a l'aparició en un mateix estrat, ben delimitat i homogeni quant a composició de terres i elements geològics, de ceràmiques tan diverses com les sigil.lates itàliques, sud-gàl.liques o africanes, sense comptar amb altres materials, minoritaris o residuals, però no per aixó menys importants.

Si bé és certa la coexistència de formes tardanes de sigil.lates itàliques o aretines amb els vasos envernissats de la Graufesenque i amb les ceràmiques de parets fines tardanes, se'ns fa més difícil entendre la presència de les sigil.lates africanes A i els altres atuellts del nord d'Àfrica, si no admetem la formació del conjunt en un indret diferent durant un període llarg i el seu abocament a l'escombrera de manera sobtada, en un moment precís.

L'origen de l'estrat sembla que hauria de situar-se a la segona meitat del s. I. És significativa la presència de sigil.lates itàliques, amb formes tardanes i altres amb un origen en època d'August-Tiberi, però que van perdurar durant anys, evolucionant cap a variants que, segons els estudis més recents, van arribar fins a mitjan i segona meitat del s. I.

En aquest context, és absolutament normal, i àdhuc obligada, la presència de les sigil.lates de la Graufesenque, que arriben a la vil.la molt aviat, ja en el moment de la fundació de la fase I, abans de la meitat del s. I. D'altra banda, i pel que fa a la ceràmica de parets fines, tan nombrosa a l'estrat 2411, al que ara estudiem apareixen vasos més tardans, bàsicament les formes 33/35 de Mayet, de parets sorrenques i fabricats amb tota probabilitat a la Bètica. I no oblidem les àmfores, amb dos exemplars de la forma Pascual 1, que desapareix a començament del s. I, substituïda per la Dressel 2/4, corrent al llarg de tot el s. I i també present a l'estrat.

La data final de formació ens la proporciona, però, la ceràmica africana. Tot i que bona part de les formes presents ténen una cronologia massa àmplia, especialment les formes 23, 181, 196 i 197 de Hayes, caldrà tenir en compte que totes elles ja es documenten a la contrada des d'inicis del s. II. Per altra banda, l'existència de formes relativament antigues, com les Hayes 3 i 23B, que també trobem a l'estrat 2061 d'una sitja de Tolegassos farcida poc abans de mitjan segle. Segon, sembla decantar la cronologia dels altres productes africans, que també podem situar dins la primera meitat avançada del s. II.

Aquesta seria la datació final més adequada per a l'estrat. Fins i tot gosariem insinuar que el munt de terres que es va abocar a les escombreres formant la U.E. 2409 s'ha de datar a començaments d'aquell segle. I posats a especular, ens preguntem si seria possible pensar que la formació d'aquesta capa, -insistim, fet amb terres d'un altre indret-, té alguna relació amb els treballs d'ampliació de la vil.la a la transició entre el s. I i el s. II. És a dir, amb la Fase 2 del jaciment, un període de grans moviments de terra que podria explicar el trasllat d'aquests materials d'un lloc a un altre.

U.E. 2410.

Aquest és un estrat que hom pot considerar realment ridícul. És tan sols una taca de terra situada en un extrem del sondeig, molt limitada en potència i extensió, que mor arran de l'estrat 2409. Si no fóra pel color fosc de les terres, amb una presència notable de cendres vegetals, es confondria amb el nivell anterior. En realitat, els dos estrats semblen absolutament contemporanis. Fins i tot el material arqueològic és idèntic en un i altre.

Un cop d'ull als inventaris, permet constatar que, a part del nombre extremadament més baix de fragments en el que ara analitzem, els seus tipus i percentatges són els mateixos. Dins el conjunt de les produccions fines o de taula, predomina la sigil.lata sud-gàl.lica, amb les formes Drag. 15/17 (Núm. 222), Drag. 24/25 amb decoració a rodeta (Núm. 223), i la Drag. 27 (Núm. 224). Formes, totes elles, típiques de la segona meitat del s. I, que perduren fins la fi del segle amb ben poques variacions.

La sigil.lata itàlica també hi és present, amb dos fragments poc significatius, així com la ceràmica de parets fines, amb tres fragments més. També apareixen, amb pocs bocins, la ceràmica emporitana tardana i les llànties de volutes.

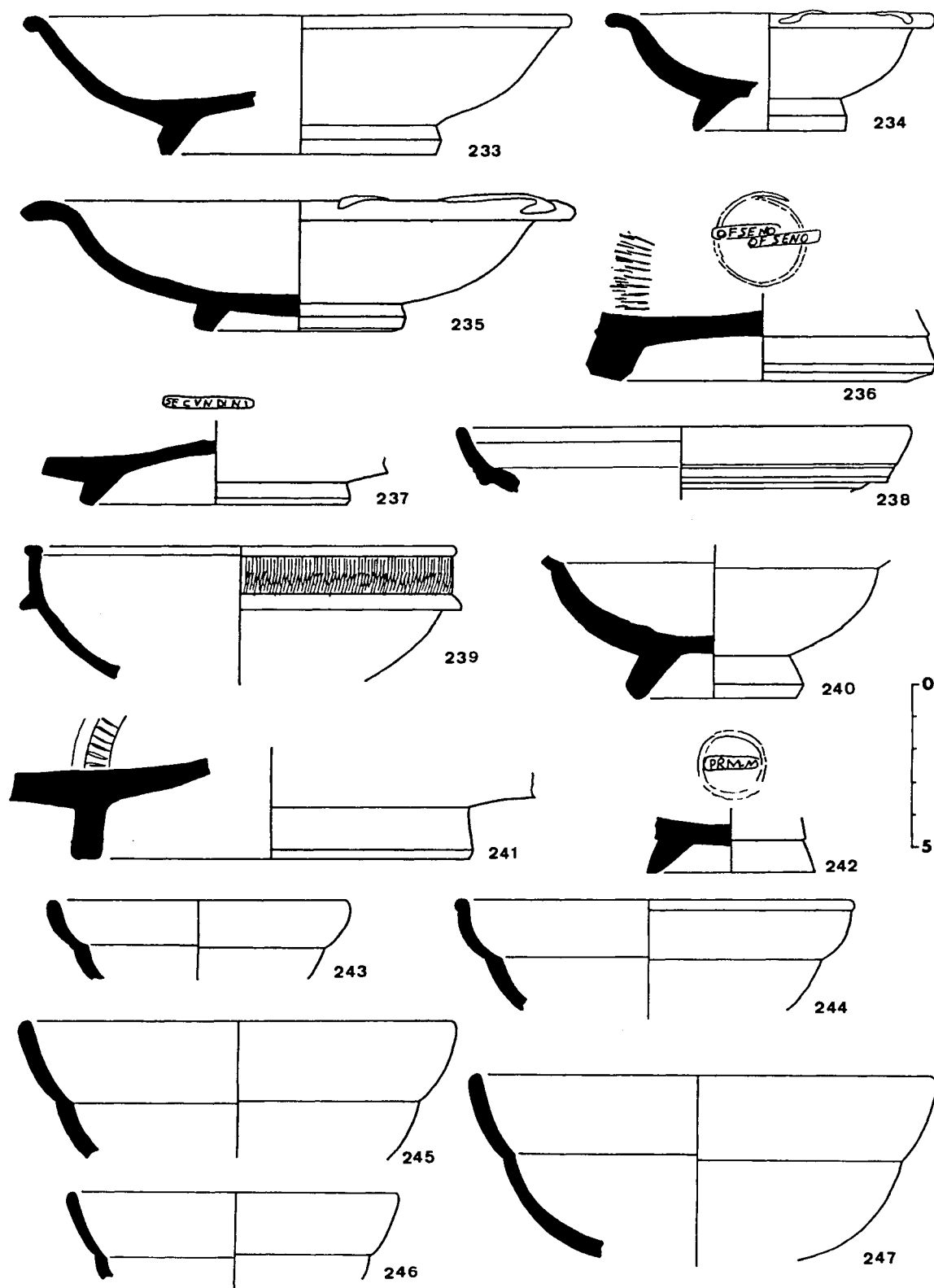
Finalment, les ceràmiques africanes hi són representades per un plat de la forma Hayes 3, en sigil.lata Africana A (Núm. 225), i el plat/tapadora típic en ceràmica de cuina africana de vora fumada (Núm. 226).

Les àmfores, amb només cinc formes, repeteixen el limitat repertori que ja hem vist a l'estrat d'abans, amb les formes Pascual 1 i Dressel 2/4 (Núm. 220 i 221). Fins i tot els materials residuals, i absolutament minoritaris, són idèntics als de l'altre nivell: un bocí de ceràmica micàcia envernissada (roig corall), i un altre de grisa de boca trilobulada.

L'única diferència evident en el material d'aquest estrat, però poc significativa, és l'elevat percentatge que representen els fragments de ceràmica comuna en relació amb la globalitat del conjunt i, dins aquesta categoria ceràmica, la desproporció entre els vasos oxidats i els reduïts (n'hi ha set vegades més dels primers que dels segons). No s'observa, però, cap peculiaritat digna d'esment en aquest grup. En tot cas, podem citar un coll d'ampolla molt típic d'època augustal i primera meitat del s. I (Núm. 227), i una vora molt senzilla de gibrell, que tampoc és rar en contextos del s. I i II (Núm. 230).

Tenint en compte les observacions anteriors, i a fi de no repetir-nos, ens remetem a les consideracions que hem fet a l'hora d'esbrinar la cronologia de l'estrat 2409, atès que són vàlides, també, per al 2410.

U.E. 2408.

Aquest estrat és de potència desigual, entre 5 i 40 cm. segons els indrets de l'escombrera, amb 2800 fragments de ceràmica recuperats, la qual cosa permet una aproximació a la cronologia del conjunt força segura. La presència de ceràmiques africanes en aquest nivell és aclaparadora, amb un percentatge força alt en relació al total de fragments del lot. Però també hi són presents, de manera espectacular, les ceràmiques comunes i, de manera més minoritària, les sigil·lates sud-gal·liques, algunes llànties i altres produccions que, si bé escadusseres, ajuden a afinar la cronologia de l'estrat.

Sigil·lata africana A.

És el material ceràmic d'importació més ben datat i, per tant, el que haurà de donar-nos les dades més fiables per fixar cronològicament la formació de l'estrat. En total s'han recuperat 149 fragments, la qual cosa representa un 5'32 % del total.

Les formes identificades són les següents: Hayes 3B (Núm. 258, 260 i 261), molt abundosa, amb les peculiars fulles d'aigua sobre el llavi aplicades segons la tècnica de "la barbotina"; la Hayes 3C, sense decoració i vernissos molt més opacs (Núm. 257), i entre les quals destacaria un d'aquests atuells, petit, amb les parets exteriors molt facetades (Núm. 256). Aquesta forma, amb aquestes dues variants, és la més freqüent (23 individus diferents amb tota seguretat). El gran bol Hayes 8A, amb decoració de rodeta al llavi i a la paret exterior és una altra de les formes identificades (Núm. 263 i 264), amb 3 individus. Manca, en canvi, la variant més moderna, sense decorar. La forma Hayes 9A és molt més freqüent, amb 18 fragments segurs (Núm. 265 a 275) i, en canvi, de la variant més moderna (Hayes 9B), només n'hem identificat un exemplar. Assenyalem, també, tres fragments de la forma Hayes 6C (Núm. 262).

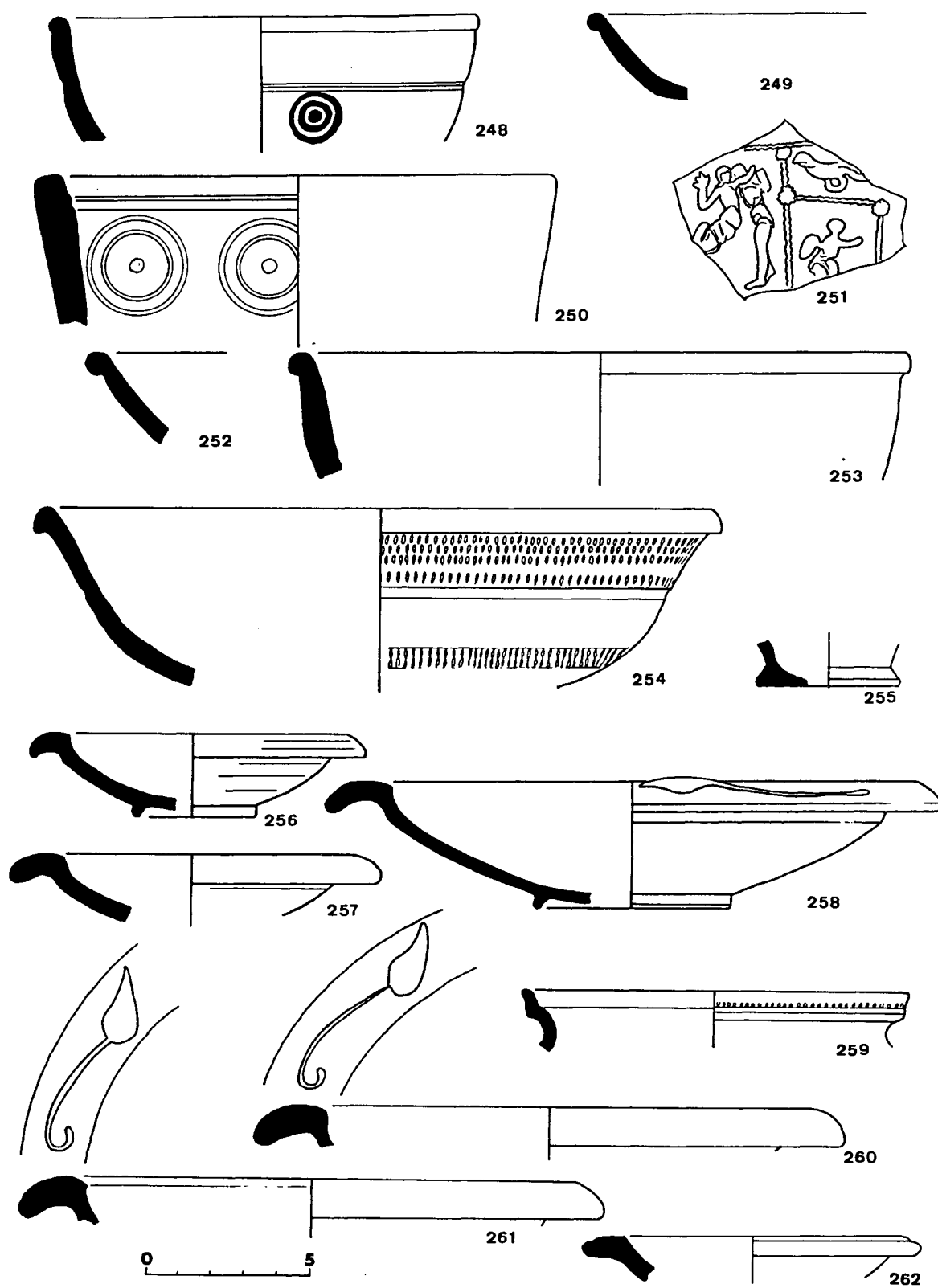
Pel que fa a les formes més atípiques, representades en fragments aïllats en aquesta unitat estratigràfica, cal destacar el gran bol de la forma Lamboglia 7 (Atlante 1981, p. 27), de llavi triangular i una decoració a la paret exterior a base de dues grans faixes de bellíssima rodeta (Núm. 254). N'hi ha dos bols diferents. També cal que ens referim a la forma Lamboglia 19 bis, variant Salomonsom A 10 (Atlante 1981, p. 29), amb decoració de rodeta al llavi (Núm. 259), o els petits tupins d'una sola nansa de les formes Pallarés 14A/Hayes 131 i Lamboglia 14A/Hayes 134 (Núm. 255), o similars (Atlante 1981, p. 38). Finalment farem referència obligada a un fragment de bol de parets suaument obertes i llavi lleugerament engruixit interiorment amb característiques d'A2 i que assimilariem a un bol de la forma Lamboglia 3/Hayes 14A. Amb aquest material la datació del moment final de formació de l'estrat sembla que s'hauria de situar vers el tercer quart del segle Segon, entorn del 175. Més endavant tornarem sobre aquesta qüestió.

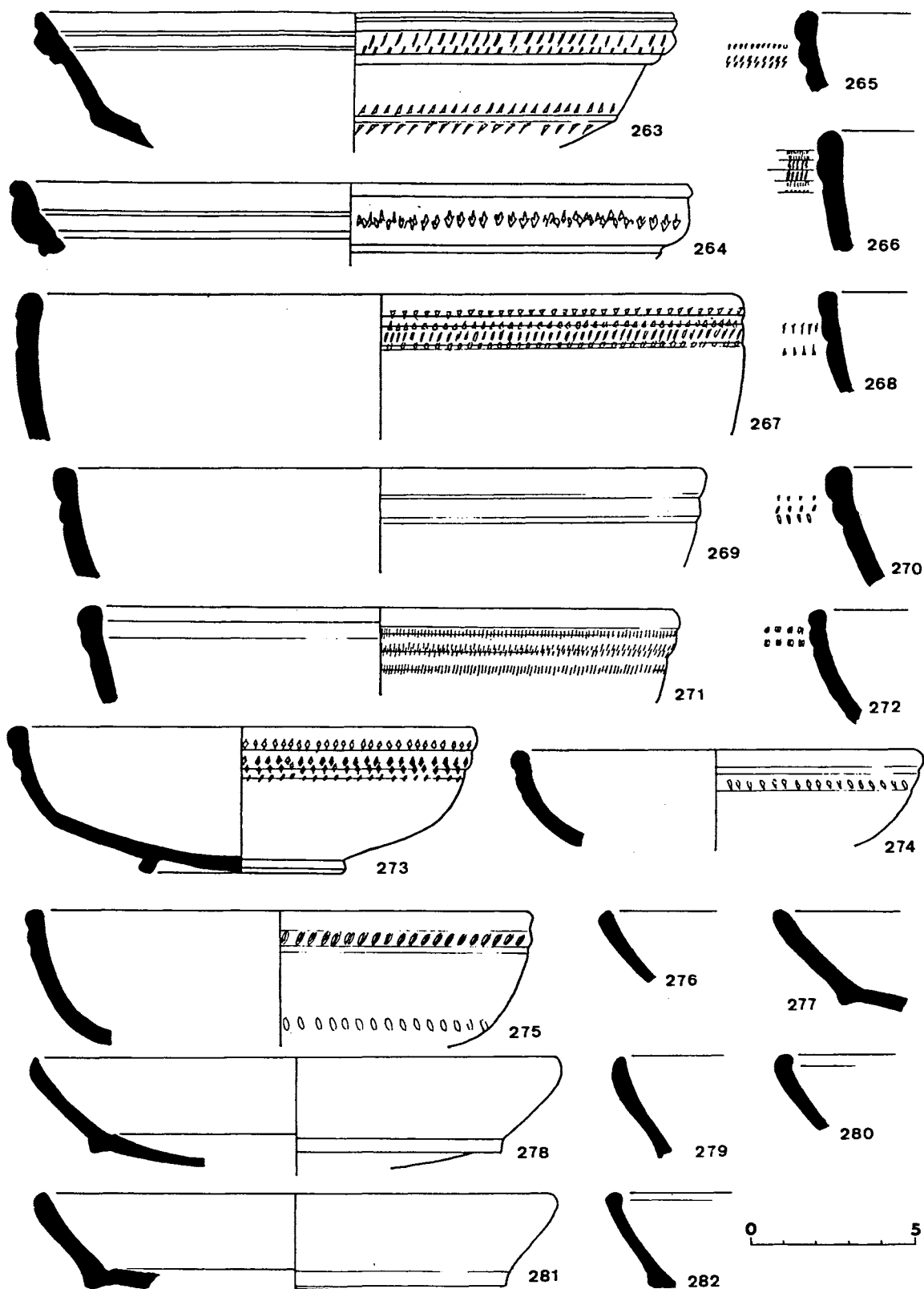
Ceràmica africana de cuina.

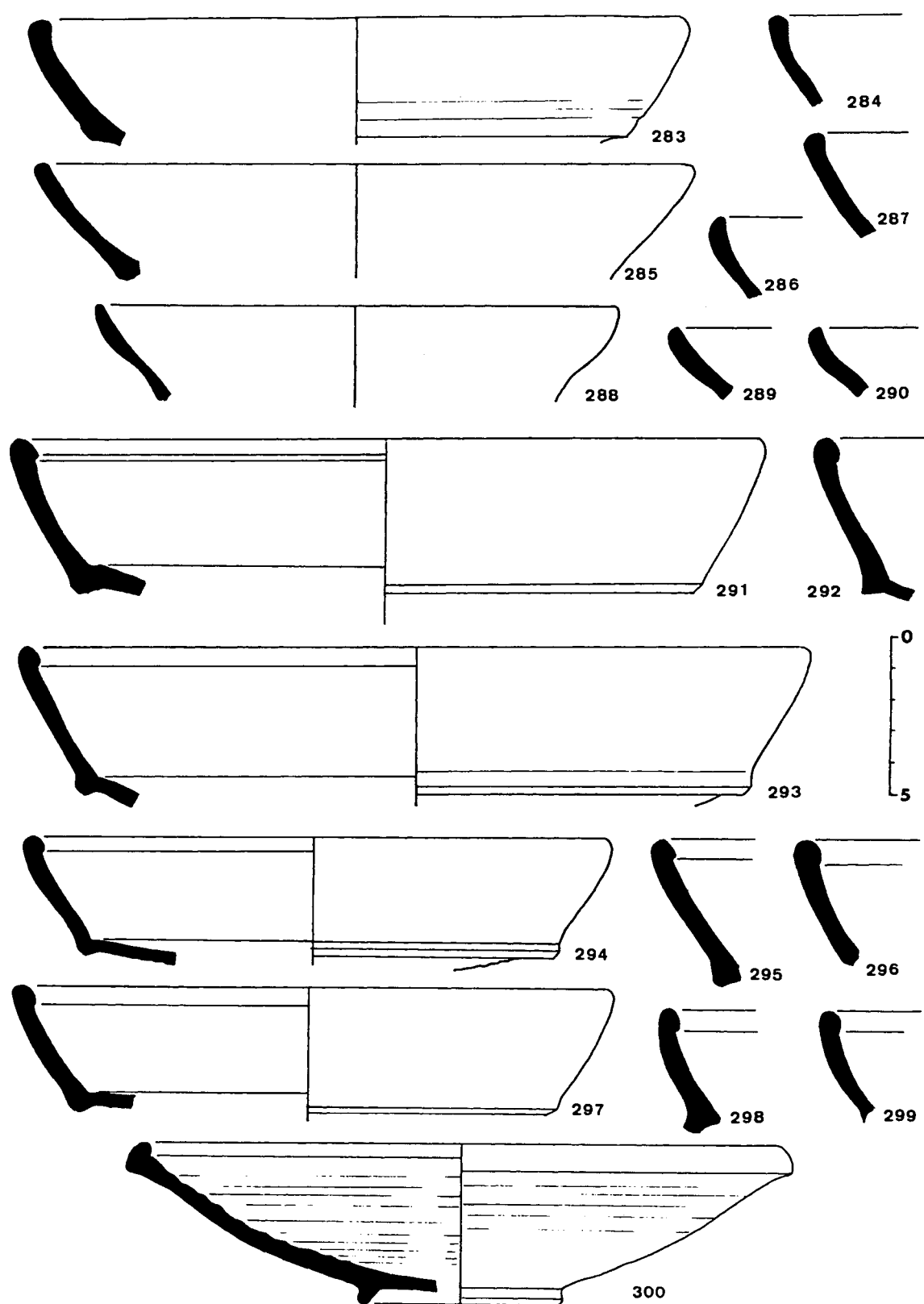
En total n'hem recuperat 387 fragments, un 13'82 % del lot total. Una xifra notable i constant en els diferents estrats dels segles II i III d'aquest jaciment. Hi ha poques formes ben representades (plats/tapadora, cassoles vernissades interiorment, cassoles amb patina exterior grisa, tupins, etc.), però un nombre extraordinari de variants. Veiem-les per grups.

Plats/tapadora. 190 fragments i 156 peces diferents identificades. És el conjunt més nombrós dins de les ceràmiques de cuina. La forma Ostia I-261 és majoritària (Núm. 303, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 315, 317 a 331 i 335). També és possible identificar la variant Ostia III-302 o similar (Núm. 300, 312, 325 i 333), i, probablement, l'Ostia III-332 (Núm. 304 a 306). Les petites modificacions són constants, però a trets generals el material és d'una gran uniformitat, amb la paret interna estriada i el llavi patinat de color negre. Els peus, quan n'hi ha, són anulars i sense complicacions.

Cassoles envernissades. Un grup també molt nombrós, amb 26 individus assimilables a la forma Lamboglia 10B (Núm. 276 a 290). La cassola de la forma Lamboglia 9/Ostia I-15 (Atlante 1981, p. 215) és, en canvi, molt rara, amb només dos exemplars amb una gruixuda banda patinada

de color gris cendre a l'exterior, a partir de la vora. És una peça interessant, car es data a partir del darrer quart del segle Segon, aproximadament.

Cassoles de patina grisa exterior i vora ametllada. N'hem identificat 47 individus que cal repartir entre les següents formes: Ostia III-267, la més freqüent, amb multitud de variants (Núm. 337, 338, 340, 341, 343 a 345); Ostia I-270 (Núm. 336 i 341); Hayes 199 (Núm. 339); Ostia III-221 (Núm. 349), i i variants noves d'aquest mateix recipient amb el perfil del llavi diferent (Tolégassos 2408 A) (Núm. 348), o amb solcs circulars decorant exteriorment el llavi (Tolégassos 2408 B) (Núm. 350); Ostia II-312, amb solcs ben marcats a la paret externa o amb variants en el tractament del llavi (Núm. 345, 347, 351, 352 i 354).

Altres cassoles. Hem identificat, també, alguns fragments de formes més rares, com la Tolégassos 99-7 (Núm. 372), de la qual trobem, també, versions amb argiles locals, i la forma Tolégassos 2408 C, que ens és desconeguda (Núm. 301 i 302), de la qual n'hi ha, almenys, dos exemplars i que és una mena de cassola amb coll ben marcat per estrangulament i llavi ben desenvolupat i alt, formant una mena d'encaix com per rebre una tapadora. La paret interna mostra estries i exteriorment el llavi presenta una gran banda amb una patina molt ben adherida de color gris cendra i bandes paral·leles més estretes entorn de la panxa.

Tupins i olles. Una peça gran, amb una nansa de cinta molt robusta que s'uneix directament al llavi i base, probablement plana (Núm. 297), que recorda, amb diferències substancials, els tupins assimilables a la forma Hayes 131 dels quals també n'hi ha alguns fragments (Núm. 356 a 359 i 361, 363, 364 i 365). Un d'aquests tupins o olles (no és possible saber si té una o bé dues nanses), té el llavi molt obert, quasi pla, i la nansa que s'enganxa a sota presenta una triple cresta (Núm. 362). Més imponent, encara, és un altre ansat amb la nansa unida al llavi i perfil tradicional (Núm. 397), de mides, però, lleugerament més grans.

Terra sigillata sud-gàlica.

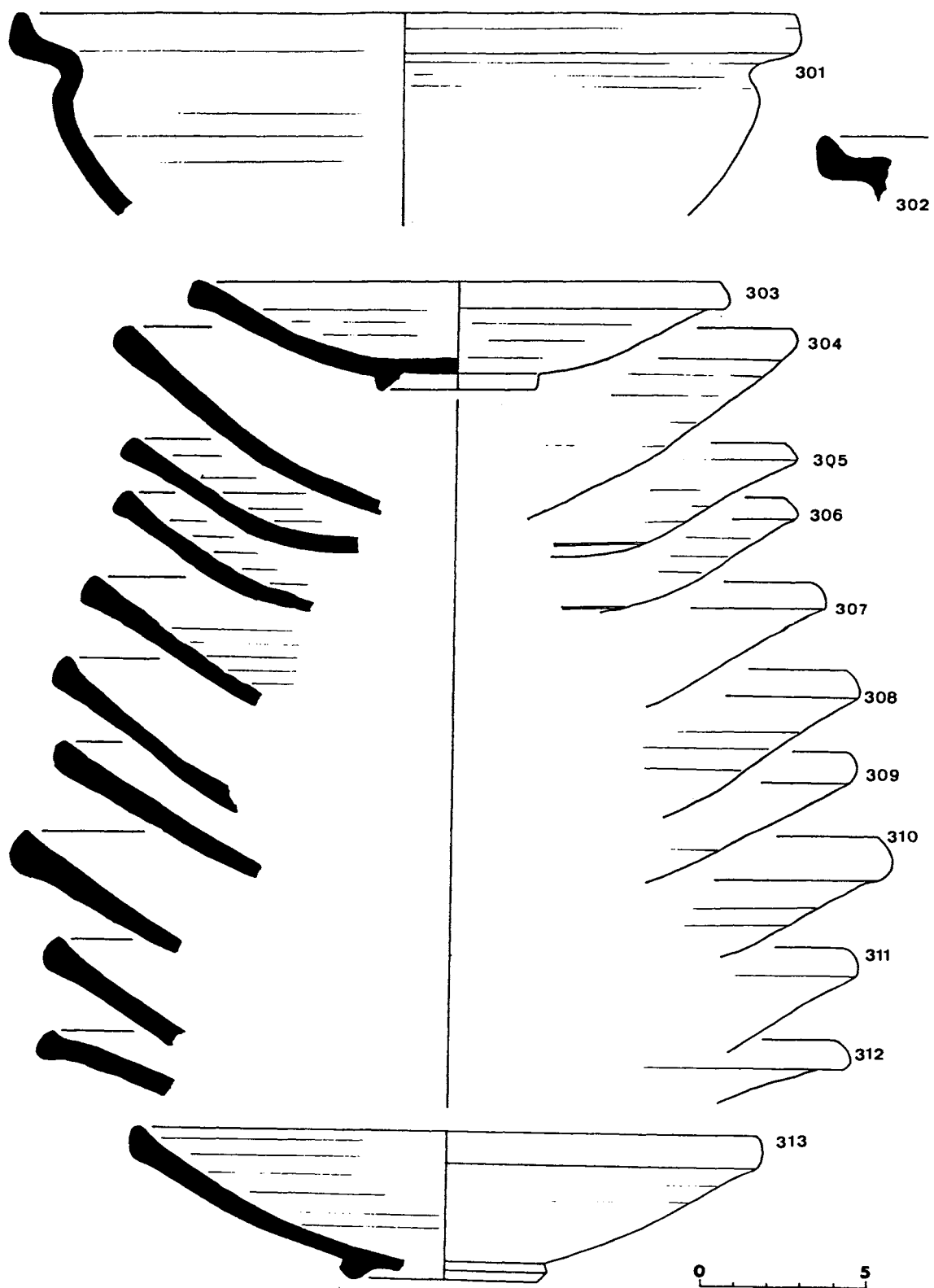
Ceràmica residual però amb un percentatge notable (103 fragments i 3'67 %). Entre els plats podem assenyalar la forma Drag. 15 (Núm. 238), 15/17, 18/31 (Núm. 233), i 36 (Núm. 235). Una d'elles amb el segell SECVNDINI imprès en el fons intern; terrissaire ben conegut a la Graufesenque (forma Drag. 15 o 15/18, núm. 237). Pel que fa a les copes, trobem les formes Drag. 24/25 (Núm. 239), 27 (la més freqüent), l'una amb segell PRIM (Núm. 240 i 242 a 244), i Drag. 35 (Núm. 234). Entre el material decorat haurem d'esmentar un gran fons de la forma Drag. 29 amb un segellat doble OF SENO /OF SENO, també documentat a **Condatomagum** (Núm. 236).

Terra sigillata hispànica.

Escassa (24 fragments segurs, 0'85 %). Assenyallem la forma Drag. 18/31 (Núm. 249 i 250), Drag. 27 (Núm. 245 a 247), i dos fragments de la forma Drag. 37 amb decoració exterior de cercles concèntrics (Núm. 248) i temes figurats (Núm. 251 i 253). Molt més interessant és la troballa d'un fragment de motlle de ceràmica refractària per produir bols de la forma 37 amb decoració visible d'un doble cercle concèntric amb una petita circumferència central (3'1 cm. de diàmetre màxim) (fig. 4,2). El fet que a Tolégassos s'hagi descobert un forn de terrissa (Nolla-Casas, 1984, pp. 114-115; Casas 1989, pp. 98-99 i fig. 64), fa viable pensar en una producció, aquí, d'aquesta ceràmica envernissada. Els motlles són, de moment, els únics elements que permeten rastrejar la producció d'aquestes terrisses en el nord-est de Catalunya (recordem les troballes semblants que s'associen al forn de cal Menut, a Cors, Pla de l'Estany) (Comunes, 1990, p 69); ceràmiques que, per altra banda, no són especialment significatives en el registre arqueològic dels jaciments d'aquestes contrades.

Ceràmica comuna oxidada.

1070 fragments i un 37'90 %. El conjunt més nombrós però també el més heterogeni. Entre les peces significatives destaca un gran gibrell de 70 cm. de diàmetre, 44 cm. d'alçada, amb la base plana i gruixuda i un llavi diferenciats, d'argila no massa ben depurada (Núm. 355). Ansats i ampolles

de perfils característics (Núm. 367 a 369), bols carenats de formes diferents (Núm. 370 a 373 i 380), olles o urnes de coll recte (Núm. 381), ampolles (Núm. 378) i amforetes (Núm. 379), amb paral·lels en la major part d'estacions amb contextos del segle Segon. Assenyalem, també, alguns *grafitti* (símbols, lletres i paraules en llatí, signes il·legibles) i uns fragments informes d'argila beix, ben depurada i lleugerament micàcia amb una decoració impresa a base de bandes de traus el·líptics disposats en espiga (Núm. 399).

Un grup a part correspondria a uns taps ceràmics d'àmfora (Núm. 385 i 386), amb argila probablement itàlica, d'un diàmetre de 10 cm.

Finalment cal referir-se a una ampolla de coll cilíndric, llarg i més aviat estret, de pasta de bona qualitat, de color beix fosc, amb decoració pintada a l'exterior del coll i damunt del llavi a manera de fulles, d'un to vermell fosc, que recorda la pintura de la ceràmica ibèrica baix-republicana (Núm. 419).

Ceràmica itàlica de vernís "Roig Intern Pompeià".

Poc significativa numèricament, s'ha de considerar residual. Destaquem dos grans plats de forma ben coneguda (Núm. 395 i 396).

Ceràmica grisa de boca trilobulada.

Aquesta producció tan peculiar és, amb pocs bocins, sempre representada (Núm. 398). La cronologia proposada s'adequa a la d'aquest estrat (Comunes, 1990, p. 43).

Ceràmica grisa emporitana tardana.

No massa abundant, però cal que assenyalem una urna (Núm. 402) i un plat (Núm. 403), de belles línies, i sense paral·lels evidents en els jaciments d'aquest territori (Comunes, 1990, pp. 104-115).

Amforiscs.

Són idèntics pel que fa a la forma i als acabats, amb argiles de color groc molt clar (Núm. 374 a 377). Pel que sabem, el *floruit* de la producció s'ha de situar, en aquestes contrades, en el segle Segon (Comunes, 1990, pp. 46-47).

Morters.

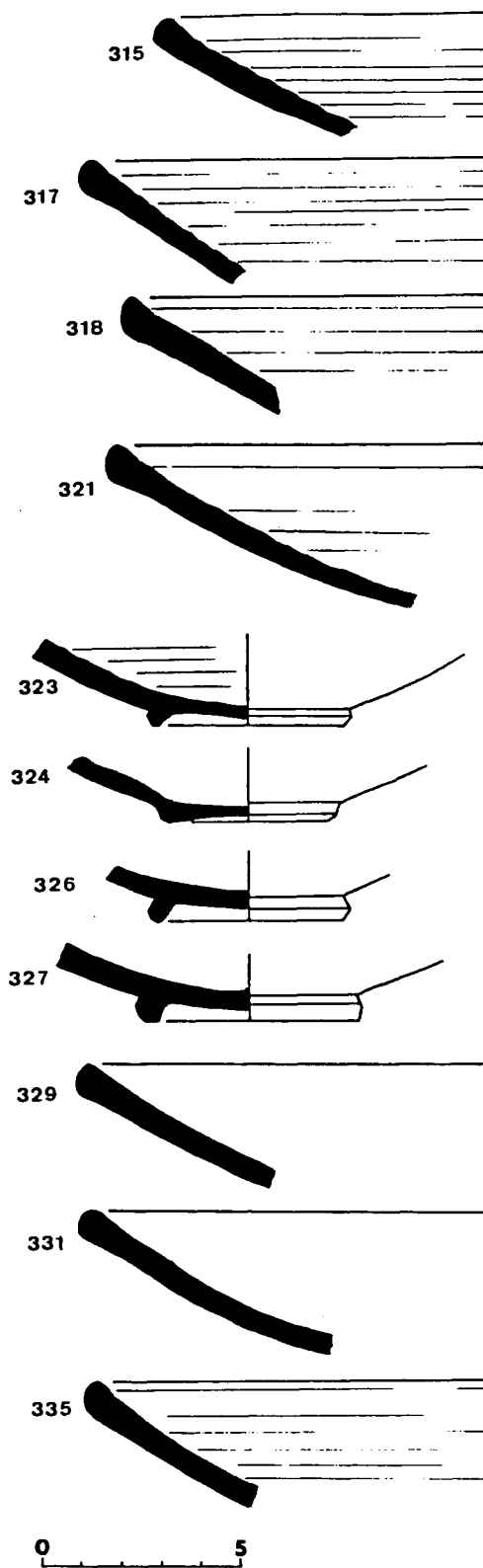
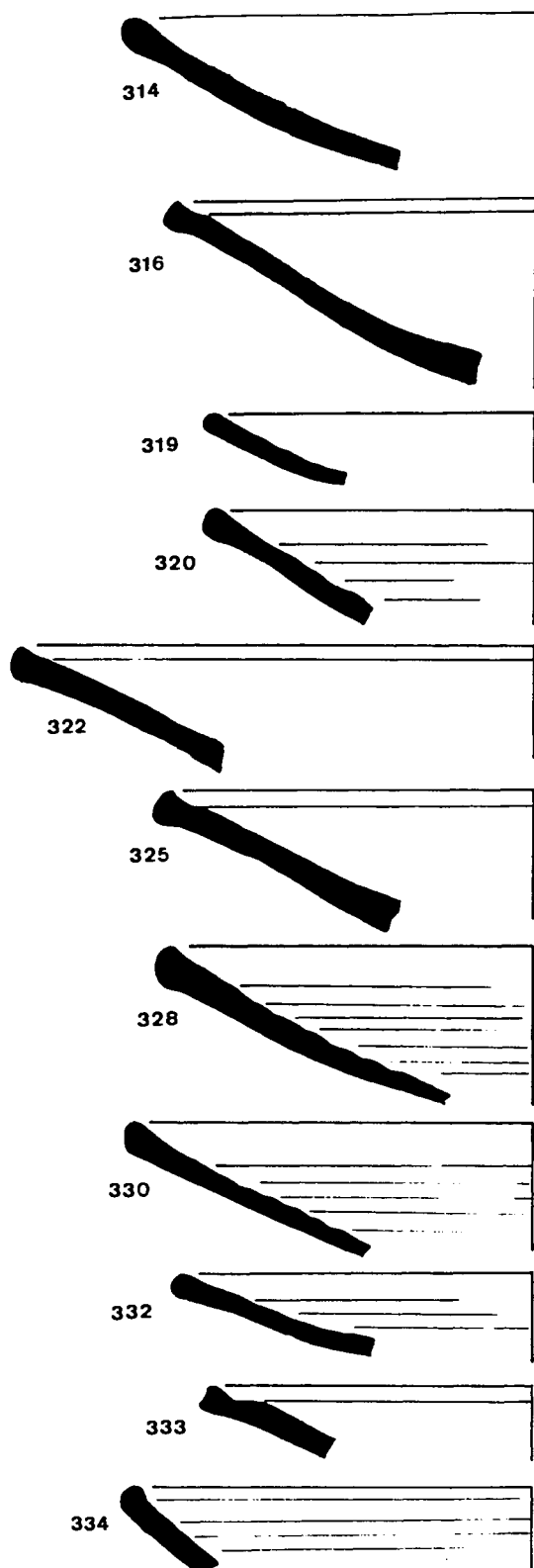
Trobem els dos models d'origen itàlic més característics; forma 1 Dramont D1, del segle Primer (Aguarod, 1991, pp. 137-138) (Núm. 382) i la forma 2 Dramont D2 (Aguarod, 1991, p. 158) (Núm. 383), de la segona centúria.

Ceràmica grollera reduïda i oxidada.

Un grup notable quant a nombre de fragments i amb repetició de formes on són quasi exclusives les olles i urnes de perfil en essa, amb coll desenvolupat (Núm. 392 i 393), o sense (Núm. 387, 388, 390 i 391).

Ceràmica vidriada.

El nombre absolut de ceràmiques vidriades aparegudes a Tolegassos és sorprenent. Ara per ara, és el jaciment gironí (i potser català), en el que s'han trobat més fragments d'aquesta producció extremadament rara en els jaciments d'època romana. Se'ns permetrà, doncs, que en aquest apartat ens estenguem més que en altres en l'anàlisi d'aquest grup. La seva aparició a l'estrat 2408 no té massa transcendència a l'hora de datar-lo. Tampoc fa falta, atès que la cronologia de la seva formació ens la proporciona el gran lot de ceràmiques africanes. En canvi, la prèvia datació del nivell arqueològic a partir de la T.S. Africana A i l'aparició de les ceràmiques vidriades per primera vegada, en aquesta capa de les escombreres ens proporciona un element importantíssim per fixar

cronològicament l'arribada (o la fabricació a casa nostra) dels productes vidriats.

Ni en trobem en els estrats anteriors, ni apareixen noves formes en els posteriors. En tot cas, en aquests últims, alguns bocins residuals que, de vegades, casen amb les peces de l'estrat 2408. Per altra banda, tenint en compte que les ceràmiques vidriades d'època romana a casa nostra han aparegut en contextos poc clars i s'han hagut de datar per criteris formals, per la seva analogia amb algunes ceràmiques de parets fines i per elements poc fiables, la troballa d'un important lot d'aquests atuells en un estrat tancat, amb una cronologia precisa, sense barreges més antigues o més modernes, ens dona un punt de referència de primer ordre per conèixer la seva aparició.

Finalment, hem d'assenyalar que alguns dels atuells presenten les característiques de les produccions típicament itàliques, tant per les seves formes com per la composició de les argiles, i ténen els seus paral·lels a la Península Itàlica i a Lió, en contextos cronològics similars als d'aquí. Però les anàlisis de pastes fetes en altres bocins i la seva comparació amb les argiles de les ceràmiques comunes de producció local trobades a Tolegassos i amb les teules mig crues localitzades en el forn de la vil·la, mostren un origen comú, una fabricació en un taller situat en el mateix jaciment. En aquest conjunt s'hi inclouen algunes formes poc habituals o inèdites dins la producció vidriada, especialment el plat amb nanses horitzontals, molt abundant (Núm. 423, 428, 429 i 441), del que només hem trobat com a paral·lel un petit i únic bocí provinent de Torre Llauder (Ribas, 1965, p. 161, fig. 7.1), o la cassola de nanses dobles i mugrons al llavi, o la de vora ametllada (Núm. 439 i 440).

Les formes. El repertori tipològic que presenten els materials que estudiem és poc extens i, en alguns casos, és difícil atribuir un fragment a una o altra forma, atès que tot sovint els bocins que s'han conservat són insuficients per identificar el tipus de vas al que pertanyen. Tot i això, podem agrupar els diferents fragments en lots que reuneixen unes característiques comunes i, d'aquesta manera, intentar lligar els bocins i formes poc clares amb aquelles altres ben conegudes.

Sense pretendre establir una tipologia (no és el lloc ni moment adequat per fer-ho), assenyalarem els grups o formes principals que hem pogut identificar a Tolegassos, bàsicament a les escombreres. Tot i que n'hem trobat als estrats 2408, 2004 i 2002 d'aquest abocador, inclourem tots els fragments en aquest capítol, atès que el lot principal prové de l'estrat que ara analitzem, essent mínims i absolutament residuals els bocins provinents dels dos altres estrats posteriors. Per tant, i per no trencar el conjunt ni haver de repetir les mateixes consideracions a l'hora d'estudiar els altres estrats, farem ara l'anàlisi global de la producció.

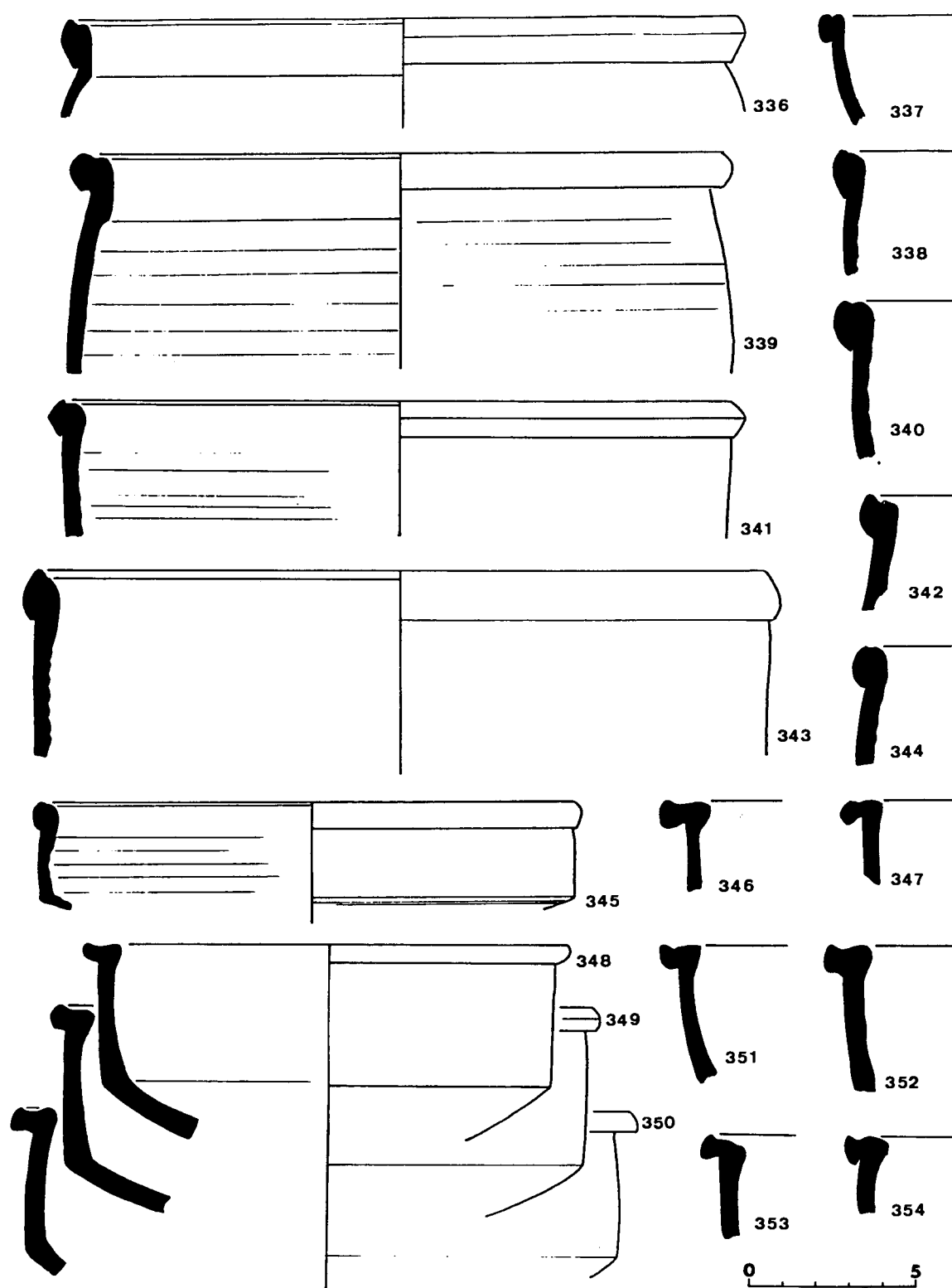
El primer grup, el més nombros de tots, és el dels plats. En ell podem incloure-hi tres formes; la primera molt abundant a la vil·la i, les dues últimes, representades per un sol fragment cadascuna.

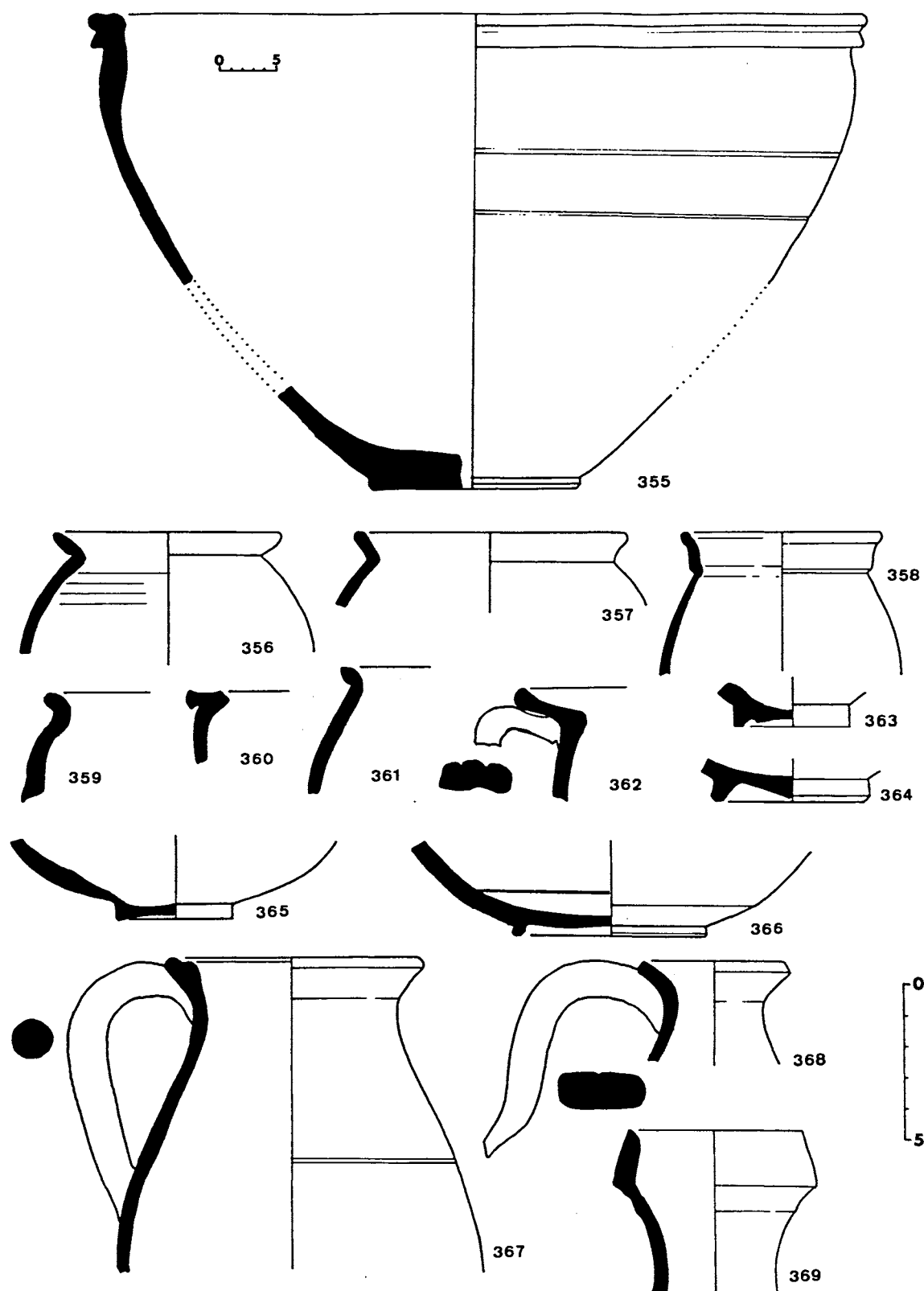
El plat que trobem més vegades, del que se'n conserven força exemplars i un bon nombre de fragments sense forma, és el que inicia el catàleg en el que es descriuen els materials vidriats de l'abocador. És un plat baix, sempre de les mateixes mides, amb un diàmetre màxim d'entre 20 i 23 cm., amb el fons pla i un peu anular poc diferenciat; la vora quasi plana i el llavi lleugerament motllurat. Sempre té dues nanses horitzontals que servien com a agafador i com a element decoratiu, tot i que alguns fragments no les han pogut conservar (Núm. 423, 428, 429 i 441). Com ja hem dit en una altra ocasió, l'únic paral·lel que coneixem prové de Mataró (Ribas, 1965, p. 161, fig. 7, 1).

Un segon tipus de plat o plat/tapadora recorda la forma 36 de la ceràmica de vernís negre o de la t.s. sud-gàl·lica (Núm. 426). En realitat, no és una forma gens estranya i àdhuc habitual en les produccions d'època romana, tant en ceràmica fina de taula com en ceràmica comuna oxidada local, i que sol aparèixer en contextos del s. II a la mateixa vil·la.

El tercer tipus de plat, present també amb un sol exemplar, és un recipient més alt que els anteriors, de parets primes, més esvelt i amb un llavi de secció triangular (Núm. 427). No és una forma inèdita, però sí poc corrent. La trobem a Lió en contextos del s. II-III (Desbat 1986a, fig. 2, 4; 1986b, fig. 9, 7).

El tipus següent, que recorda la forma XII de López, també hi és present amb un sol exemplar (Núm. 443). De tota manera, degut a que només n'hem recuperat un bocí del llavi, no podem

atribuir-lo de manera concloent a la forma que acabem de citar, segons fóra l'evolució del seu cos, també podria correspondre a un altre tipus de gerra ben conegut, amb una cronologia que casa millor amb la de la nostra peça (Desbat, 1986a, fig. 3, 9). En aquest cas, possiblement podríem relacionar-la amb el fragment itàlic decorat amb un cap de gòrgona i amb una nansa trenada (Núm. 424 i 437).

Una altra forma estretament relacionada amb els plats que hem citat al principi, que reuneix les mateixes característiques decoratives i, especialment, les dues nanses planes, correspon a una copa que pot presentar diverses variants en l'acabat del llavi (Núm. 432 a 434). En aquestes peces, a més de trobar-hi el mateix tipus de nanses, encara que de dimensions més petites, apareix la decoració de mugrons que tantes vegades trobem a les vidriades itàliques del s. II.

Una variant més esvelta i de menors dimensions hi és present almenys amb dos exemplars. L'un d'ells, una nansa, es data a mitjan s. II (Núm. 431). L'altre, estudiat en un treball anterior, és la meitat superior d'una copa amb dues nanses, amb decoració de mugrons en el llavi i cloves de pinya en el cos, i va aparèixer fragmentat a l'estrat 2080 d'un pou, en un context de la segona meitat o final del s. II (Casas-Merino, 1990, núm. 12).

En el grup de les copes, la forma més coneguda i potser la que més vegades apareix en jaciments de la Mediterrània occidental, presenta força trets en comú amb el tipus anterior, però és més baixa i de parets més primes, tot i que conserva el mateix tipus de nansa i la mateixa decoració en el cos que la copa alta de l'estrat 2080, ja citat (Núm. 445 i 446). Els fragments de Tolegassos corresponen als estrats 2408, 2002 i 2001 d'aquest abocador.

Una forma poc corrent, però coneguda, és la cassola que reproduïm amb el Núm. 439, de dimensions regulars, entorn els 20 cm. de diàmetre, coll i llavi amb perfil en essa, dues nanses dobles i decorada amb mugrons en el llavi. Encara que se'n coneixen alguns paral·lels, no és una forma freqüent. Però n'hem vist alguns fragments en ceràmica oxidada local i dues vores en ceràmica africana de cuina, sense nanses, apareguts en el mateix estrat de la vil·la.

Aquesta no és, però, l'única cassola trobada a Tolegassos. Un altre exemplar, amb notables diferències en relació amb l'anterior, però també amb força punts comuns, com són les característiques de la pasta i la decoració de mugrons en el llavi, prové de l'estrat 2004, amb una cronologia lleugerament posterior. Aquest segon recipient està mancat de nanses i la seva vora és més senzilla (Núm. 440). Tot sembla indicar que la base i el peu serien molt semblants al que hem citat en el paràgraf anterior. En aquest cas, també se'n coneixen alguns exemplars itàlics, tots ells apareguts en contextos del s. II.

Possiblement, la forma de ceràmica vidriada més coneguda, la més habitual i abundosa dins la producció, és l'ansat o tupí que amb lleugeres variants López va classificar com a forma I de la seva tipologia (Núm. 430, 442 i 444). Segurament els fragments de nansa Núm. 438 pertanyen també al mateix tipus de recipient.

Les argiles. En general, les argiles i pastes amb les que es van fabricar aquests productes són molt homogènies, malgrat que presentin diverses tonalitats degudes, més que res, al resultat de la cocció de les peces i al gruix de cada atuell. En alguns casos, el color identifica alguns dels components de les argiles. Així, per exemple, les pastes amb un color francament groc assenyalen un fort component calcari que també és present i perceptible en alguns altres bocins de ceràmica de colors beix-groguenc i taronja molt clar.

Els colors de les argiles, amb totes les variants, intensitats i matisos que es vulgui, són bàsicament cinc: Pasta groga, beix-groguenca, taronja clara, rosat clar i, finalment, gris clar. Un tret comú a quasi totes elles és la presència de petits punts o impureses de color marró no sempre visibles a primer cop d'ull, i que semblen indicar un origen o un component volcànic.

La textura de les pastes és molt homogènia i no varia malgrat els diferents colors de les argiles. Fina, ben depurada, compacta, poc porosa i dura, malgrat que la superfície del tall dels fragments trencats d'antic es pugui ratllar una mica amb l'ungla, presentant un fals aspecte farinós.

Pel que fa al recobriment vidriat present a tots els fragments que estudiem (només la superfície interior de les llànties i, excepcionalment, d'alguna gerra tancada va quedar reservada de la capa

de vidre), presenta poques variants en els diferents bocins. Com a regla general, el de la superfície exterior és de color verd, des de les tonalitats més clares, quasi blanquinoses, fins les més fosques en verd oliva. El de l'interior és de color groc melat, clar, més fosc o francament marró. En general, és més prim que el de l'exterior.

La qualitat del revestiment és força homogenia, tot i que els gruixos varien enormement segons la forma i decoració dels vasos. En tot cas, en els plats, cassoles i recipients que presenten una major superfície plana sol ser més gruixut i, sovint, per l'efecte de la fundició del vidre s'ha acumulat a la part inferior dels peus, amb uns gruixos que ultrapassen fàcilment 1 mm., especialment en els plats del tipus 1.

Normalment, la superfície presenta un fals aspecte d'esquerdat i, en altres ocasions, rugós i de pell de gallina. Degut a l'oxidació del vidriat, a vegades ha quedat recobert d'una segona capa blanquinosa semblant a la que trobem a les peces de vidre de la mateixa època.

Les decoracions. En el conjunt de peces que estudiem, el repertori de decoracions, a diferència de les que solen aparèixer en els productes augustals i del s. I, és francament limitat.

La decoració més senzilla, i també la que més sovinteja en cassoles i ansats, és la de mugrons damunt el llavi, més o menys petits, poc sobresortints i repartits de manera regular (Núm. 430, 439, 440, 442 i 444). En el cas dels ansats, també es decora d'aquesta manera la part alta de la nansa. Sens dubte, aquesta senzilla decoració és la més típica i gairebé exclusiva de les produccions del s. II. Fins ara, i basant-nos en els estudis més recents que han permès la datació de nombrosos grups de ceràmiques vidriades trobades en contextos clars, no ha aparegut en les produccions augustals, ni en els vasos del centre i nord de la Gàl·lia, ni en els britànics (veure repertoris a Vertet, 1986; Desbat, 1986a i 1986b; Desbat et al., 1989, p. 111; Jigan, 1988 i Symonds-Hatcher, 1989).

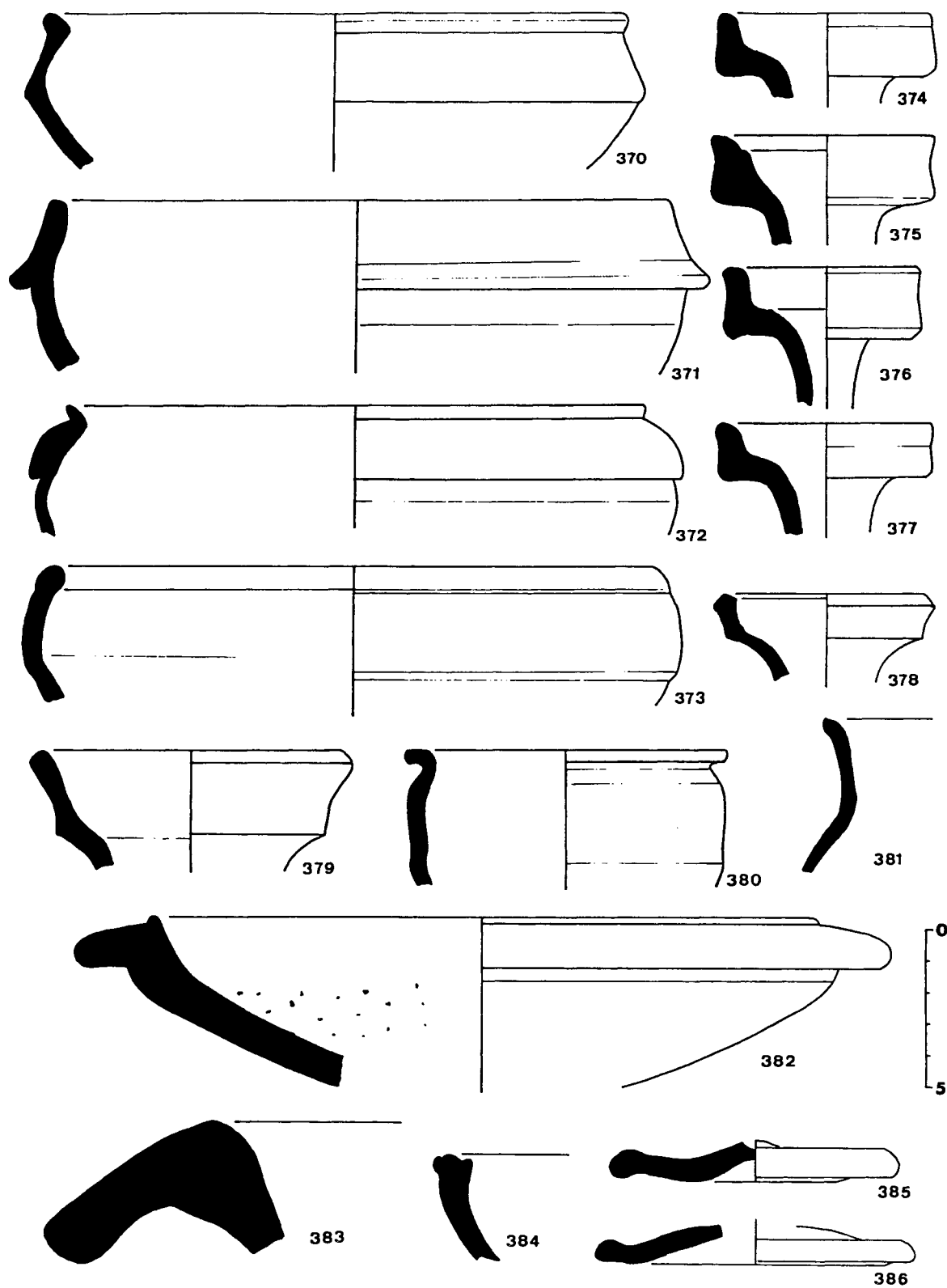
Tant en els ansats com a les copes, la meitat superior del cos se sol decorar amb les típiques cloves de pinya corrents en els vasos més tardans de la ceràmica de parets fines. Sembla que aquest tipus de decoració sigui exclusiva de les formes tancades i, especialment, de les copes i vasos amb nanses. Aquest motiu decoratiu també és freqüent a les vidriades itàliques i locals del s. II i totalment absent en les produccions anteriors localitzades en altres àmbits geogràfics (Núm. 425, 430 i 445).

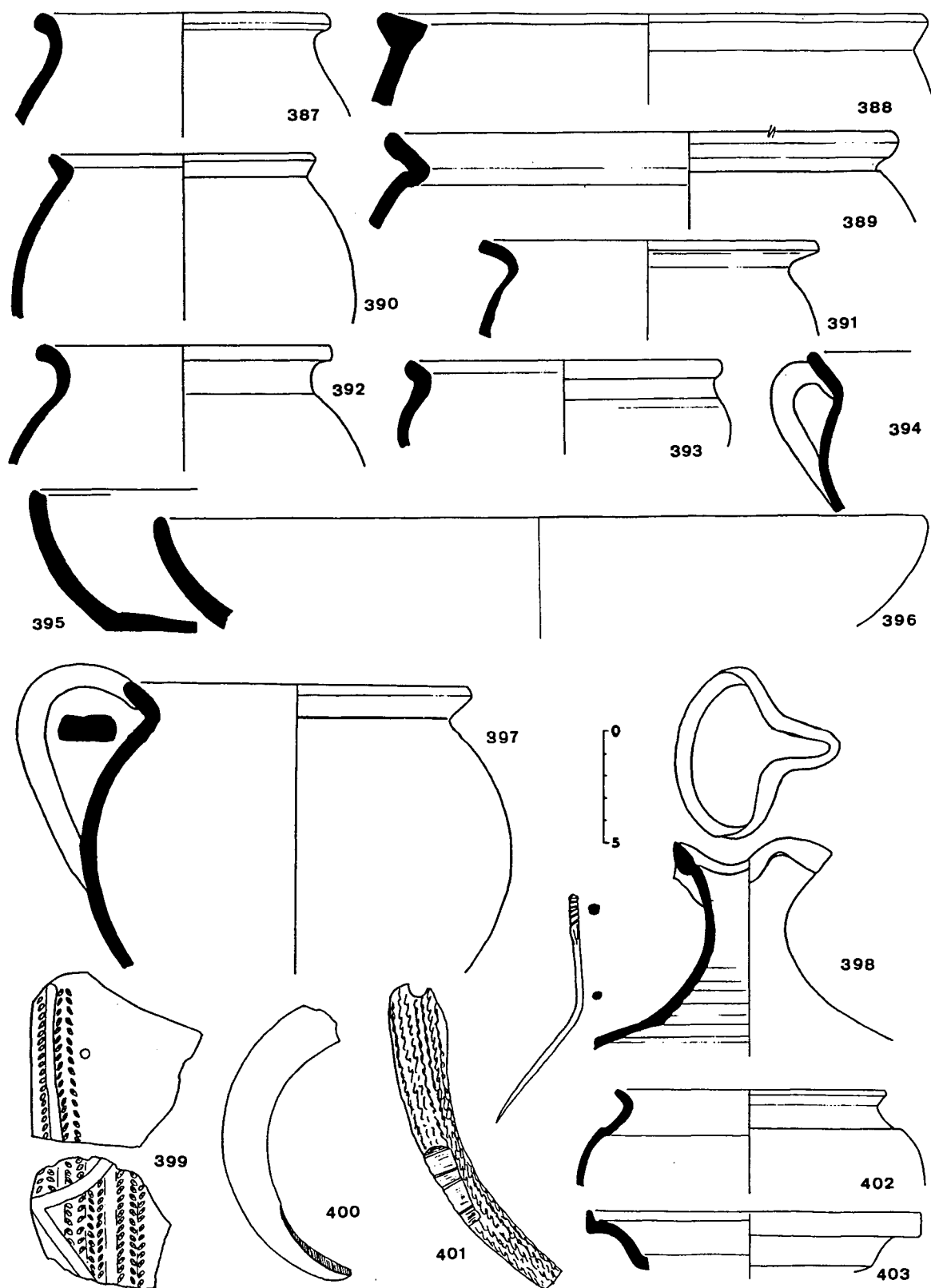
Una decoració estesa i que es repeteix amb relativa freqüència, tot i que a Tolegassos només n'hi ha un exemplar, és el cap de gòrgona, unes vegades en el cos i altres a la base de la nansa (Núm. 424). Les qualitats del motlle amb que foren fetes varia molt entre uns i altres.

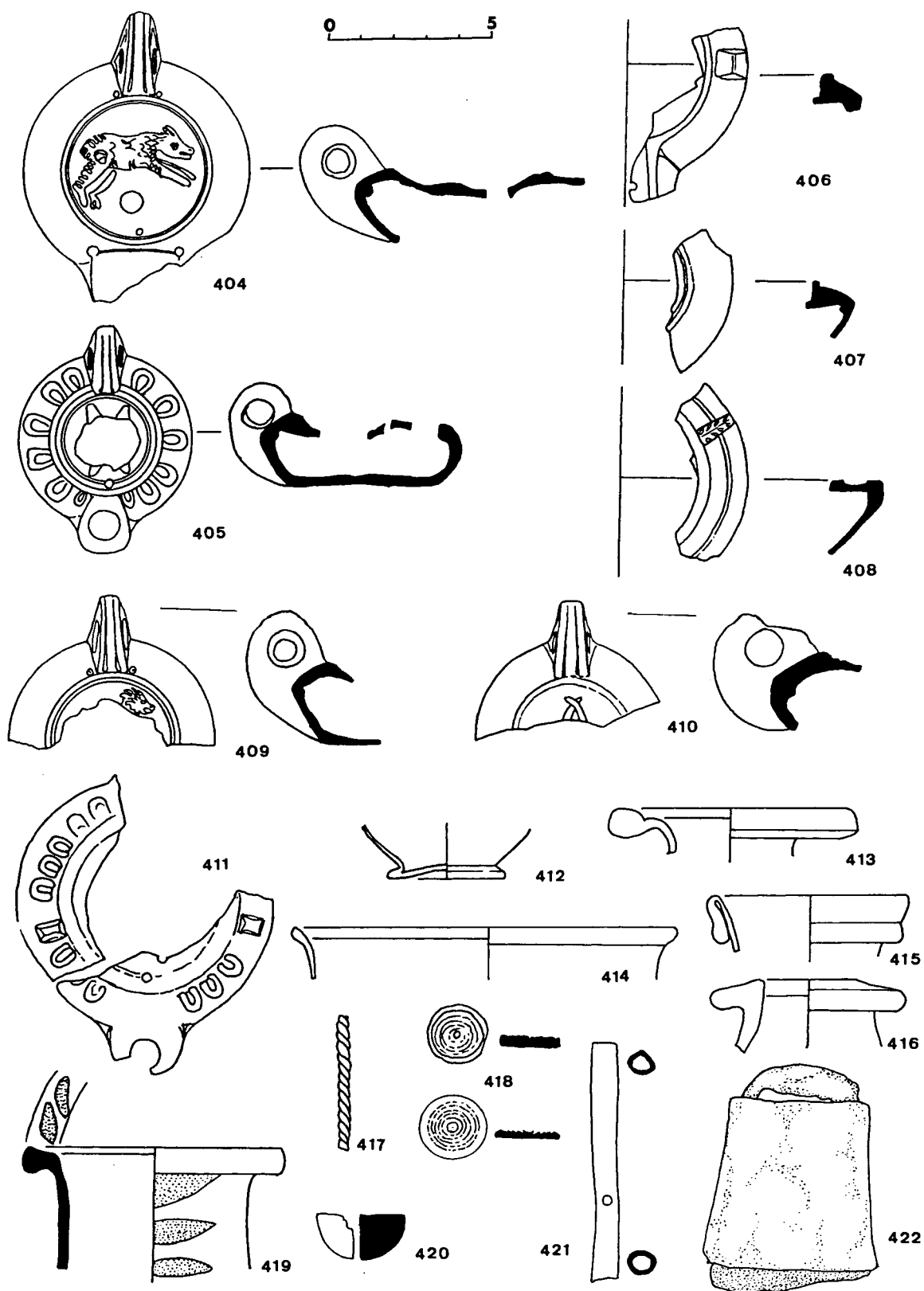
El darrer tipus, també inèdit, el trobem a les nanses horitzontals dels plats i d'algunes copes (Núm. 423). En general, es tracta sempre del mateix motiu estilitzat, amb unes protuberàncies esfèriques que delimiten el que de lluny recorda una màscara. En un cas (Núm. 429), aquestes nanses es simplifiquen i la decoració conserva el mateix caràcter però queda molt més estilitzada.

Cronologia. La ceràmica vidriada amb representació més o menys àmplia de tot el repertori de formes de la vil·la apareix per primera vegada a l'estrat 2408, malgrat que els nivells inferiors i més antics continguin un lot de material ceràmic tan o més ric que el que trobarem en els altres nivells més recents, i amb tantes importacions com en aquests últims. En altres indrets es dona un fenomen semblant. Desbat assenyalava que a la regió de Lió les vidriades itàliques apareixen en el s. II, insistint sobre la seva absència en importants contextos de la fi del s. I (Desbat, 1986a, p. 37).

La data d'aparició de la vidriada a Tolegassos està confirmada pels vuit fragments de l'estrat 2061 d'una sitja, amb una cronologia poc anterior a la de la unitat 2408; és a dir, a mitjan segle Segon. Sembla, doncs, que haurem de posar en dubte la datació d'algunes peces fora de context que s'havien situat en el s. I de la nostra Era. Se'ns fa difícil admetre una cronologia anterior a la primera meitat del s. II pels productes itàlics i locals que analitzem en aquest apartat, alguns dels quals ja comencen a ser habituals i coneguts en altes jaciments, i que en els darrers estudis s'han pogut datar amb força més precisió mercès a la seva aparició en estrats i contextos des de la primera meitat del s. II fins la fi del mateix segle (veure, en general, Desbat 1986b i Maccabruni, 1987).

Llànties.

Amb un total de 49 fragments (43 de disc i 6 de canal), és una de les produccions trobades a l'estrat que ens pot proporcionar una cronologia fiable. Tot i que el repertori formal és molt limitat i, malauradament, no ha aparegut cap marca, disposem d'elements suficients per datar els diferents fragments de llàntia que s'han pogut atribuir a una o altra forma.

La més abundant és la Dressel 20/Deneauve VIIA (Núm. 404), i la Dressel 19/Den. VIIA (Núm. 405, 409 i 410), seguida d'un exemplar de la forma Dressel 25/Den. VIIC (Núm. 411) i un altre del tipus Dressel 24/Den. VIIC (Núm. 408). Finalment, cal citar els sis fragments de llànties de canal (Den. IXA/Dressel 5-C/Loeschcke X), dels que només en reproduïm dos (Núm. 406 i 407).

Els motius decoratius que trobem al disc d'alguns exemplars, bàsicament a les peces del tipus Deneauve VII en les seves variants, són relativament senzilles i molt conegudes. No representen, de fet, cap novetat en aquest producte ni en relació amb els altres llums d'oli trobats a la mateixa vil·la. En tot cas, podem esmentar un gos en un exemplar Dressel 20/Den. VIIA típic, fet amb un motlle relativament nou o molt poc usat (Núm. 404). És difícil lligar aquesta decoració amb un taller concret, tot i que sol trobar-se associat, de vegades, amb CIVNDRAC. En el disc trencat d'un altre exemplar, es conserva el cap d'un senglar (Núm. 409), motiu molt repetit en peces africanes del s. II, que sol aparèixer ens els productes de CCLOSVC.

D'un tercer motiu identificable, que trobem en exemplars itàlics i africans entre el s. I i el s. II, se'n conserva la part superior. Es tracta de dues cornucòpies entrelaçades (Núm. 410).

La resta de decoracions, encara més senzilles, són poc representatives, tot i que apareixen habitualment en les peces del s. II, sobretot fabricades al nord d'Àfrica. En aquest estrat, únicament hem trobat els típics òvuls o semicercles en el marge, a la banda que envolta el disc, decoració que ja apareix en llànties de començament del s. II. Fóra inútil intentar associar-les amb formes o tallers concrets, atès que pràcticament tots els ceramistes que fabricaren llànties al llarg del segle Segon i durant bona part del Tercer les van utilitzar, ja sigui soles, o intercalades amb cercles (Núm. 405 i 411). Per no anar massa lluny, podem constatar la presència d'un exemplar gairebé idèntic al núm. 411 a l'estrat 2061 de Tolegassos, una sitja amb un farcit de mitjan s. II (Casas-Rocas, 1989, p. 79, núm. 22). En aquella ocasió, pertanyent al taller de L FABRIC MASC. El mateix motiu decoratiu el tornem a trobar a Tolegassos, a l'estrat 2080, dels darrers anys del s. II, en peces de EX OFI L HORTENSI i de PVLLAENI (Casas-Rocas, 1989, núm. 17 i 52).

En un dels exemplars que comentem, la seriació d'òvuls a la banda queda interrompuda per dos mugrons rectangulars, un motiu molt senzill que tornem a trobar a les "firmalampen" (Núm. 406), i en un fragment del tipus Dressel 24/Den. VIIC, en aquesta ocasió, decorat amb una espiga impresa (Núm. 408).

El baix nombre de fragments decorats, la manca de marques de fàbrica i el mal estat de la major part dels bocins, fan difícil datar amb precisió absoluta les diferents peces. Per altra banda, les decoracions identificades tampoc aporten dades concloents per establir la cronologia definitiva d'aquest grup de llànties. No obstant, podem observar la homogeneïtat del conjunt, l'absència de les llànties de volutes tan típiques del s. I que, de fet, semblen desaparèixer a mitjan d'aquella centúria, la manca de la forma Den. VD i G (del darrer quart del s. I), i l'absència, també, de les llànties de disc del tipus Den. VIII, que apareixen a mitjan segle II i es multipliquen durant la segona meitat de la mateixa centúria. Les poques restes classificades ens situen, en definitiva, en un marc del s. II. Així mateix, els diferents autors coincideixen en datar les llànties de canal (Den. IX/Dres. 5C/Loeschcke X), a la primera meitat del s. II, tot i que -ho repetim- són presents a l'estrat 2080 del pou (Hayes, 1980, pp. 58-59; Balil 1968, p. 178). Si a més tenim en compte les consideracions anteriors, relatives a absències significatives de formes característiques de la segona meitat del s. I i de la segona meitat avançada del s. II, podem datar el lot que ara analitzem a mitjan o segona meitat del s. II, sense poder precisar més aquesta cronologia.

Vidres.

Flascons, ampolletes i copes de perfils de base i de vora tradicionals formen un grup nombrós (Núm. 412 a 416), amb peces o fragments de gran qualitat i acabats depurats.

Àmfores.

Com és norma en els estrats de Tolegassos, si bé numèricament els fragments informes sovintegen, els trossos amb forma són escassos. Fem esment d'un recipient sud-hispànic de salaons, forma Pélichet 46, i un contenidor itàlic de vi Dressel 2/4, a més d'alguns altres bocins de difícil classificació.

Cronologia

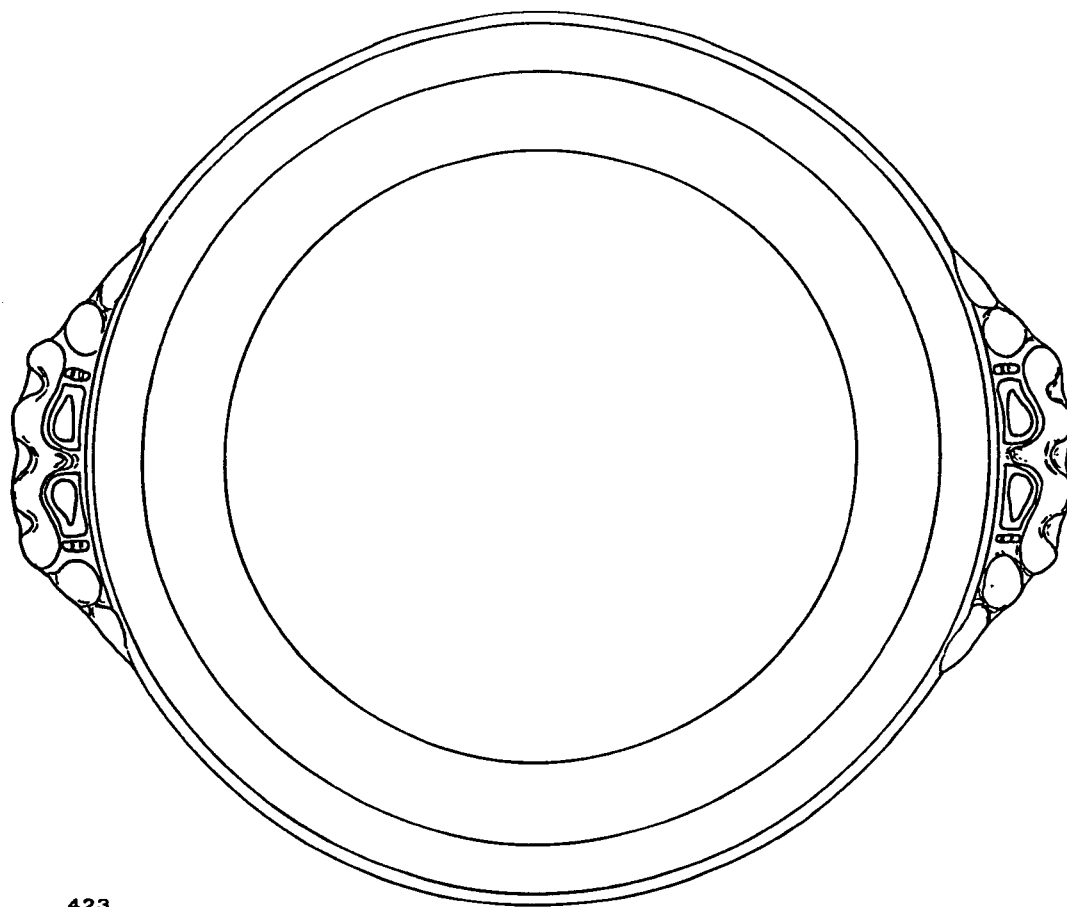
El conjunt de material recuperat, amplíssim, ens permet aproximar-nos amb certa precisió a la data justa de formació de l'estrat. Deixant de banda residuals que, com pertoca, sovintegen però que no hem de tenir massa en compte a l'hora de fixar el moment darrer de formació d'aquesta capa (T. S. sud-gàl·lica, T. S. hispànica, ceràmica grisa de boca trilobulada,...), cal que ens fixem en les importacions vingudes del nord d'Àfrica, de taula i de cuina, en primera instància però que no marginem altres produccions ceràmiques que poden ajudar a filar més prim. En conjunt la T. S. africana A és antiga, amb vernissos de tipus A1 i amb un conjunt de formes que aconsellen una cronologia de mitjan segle Segon. Només un fragment mostra característiques A2 i s'assimila a la forma Hayes 14 A.

Pel que fa a la ceràmica de cuina, els plats, tapadores, cassoles i olles són ben característics del segle Segon i perfectament datables a mitjan centúria llevat de la cassola internament vernissada de la forma Lamboglia 9 que no tenim documentada abans del darrer quart del segle Segon. Aquí trobem, repetit, el que succeïa en analitzar els atuells de taula, amb un conjunt que uniformement pot situar-se vers el 150 i una peça que obliga a retardar la formació de l'estrat.

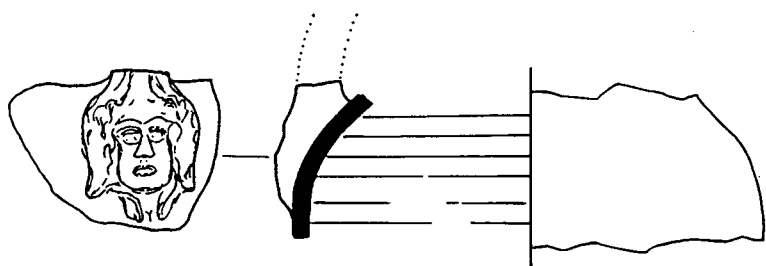
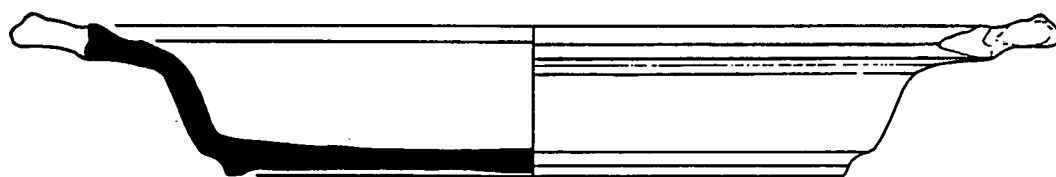
Les ceràmiques vidriades, ben datades dins del segle II, amb un conjunt imponent, sembla que tornen a defensar una cronologia de mitjan segle i semblantment les llànties on manquen alguns dels exemplars més característics de la segona meitat del segle Segon.

Ateses aquestes consideracions, proposaríem una cronologia de tercer quart del segle II, entre 150/180, si no volem considerar com una intrusió, els dos únics fragments moderns recuperats. En aquest cas la datació oportuna s'hauria de fixar vers el 150.

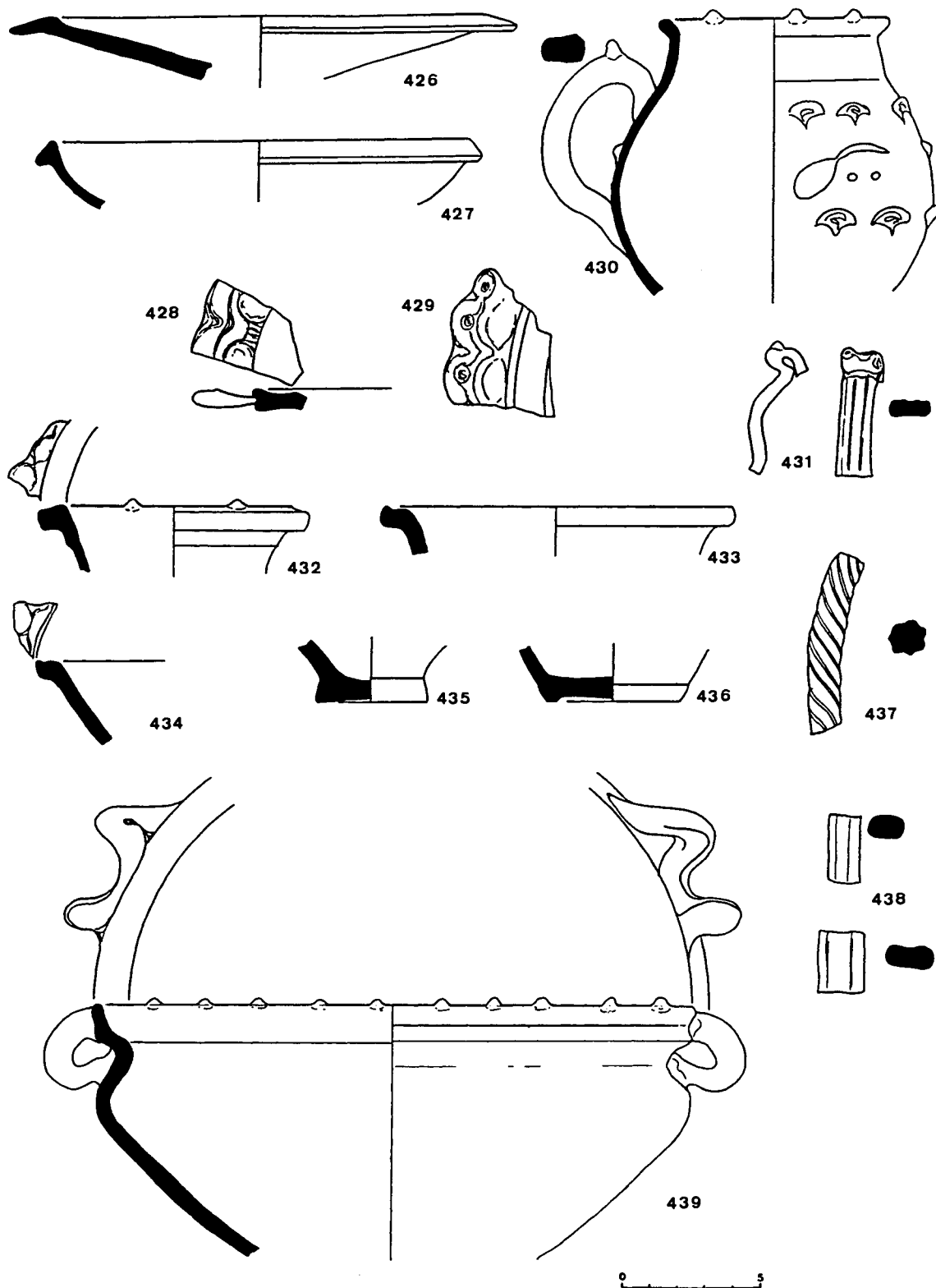
423

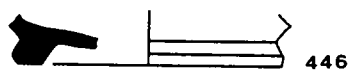
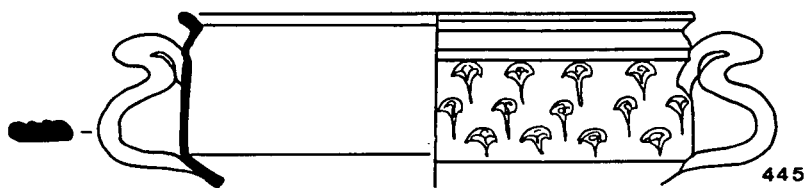
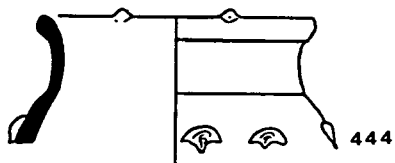
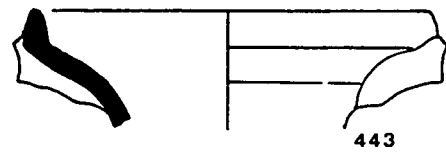
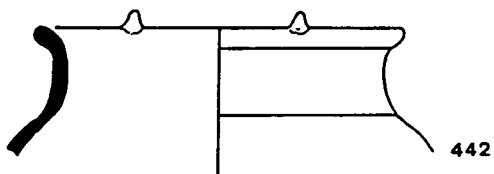
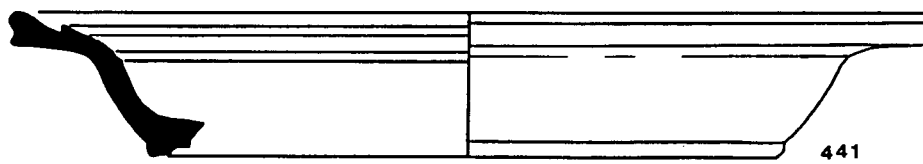
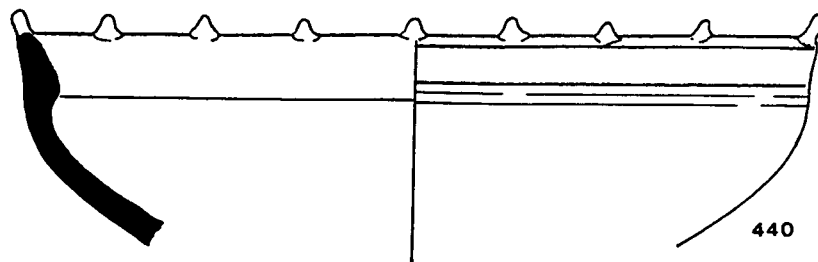

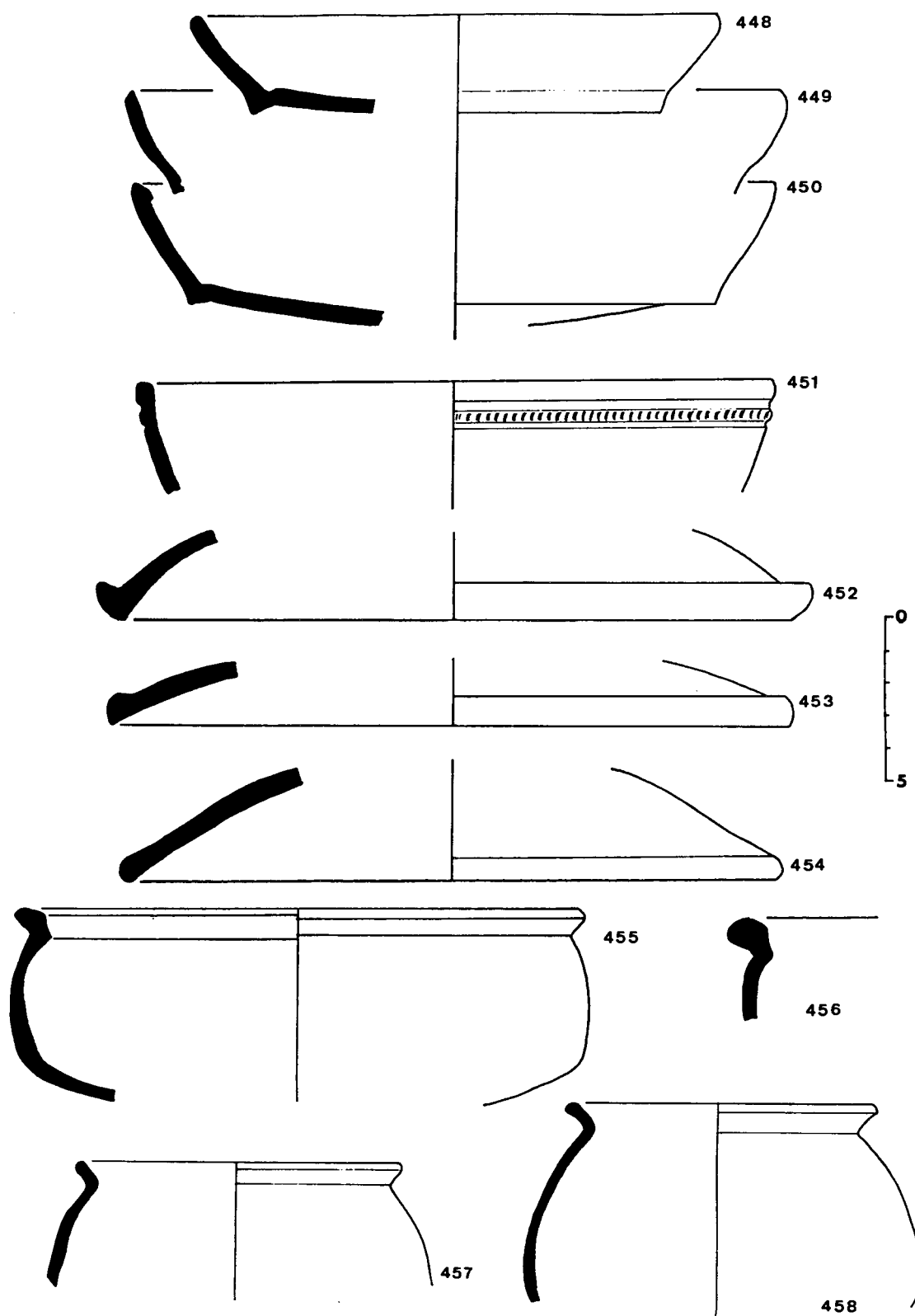
424

425

U.E. 2413.

Aquest estrat es localitza en la fondalada tallada a la roca (potser una antiga sitja), que ja havíem citat al comentar la U.E. 2414, estrat al qual cobreix. Al mateix temps, està cobert per les U.E. 2407 i 2004 i possiblement és contemporani a la U.E. 2408. Té una forma lleugerament triangular, vist en secció, atès que ressegueix el perfil de les parets de la possible sitja, i una altura màxima de 60 cm. En total s'hi van recuperar 149 fragments de ceràmica.

Ceràmica africana.

En aquest conjunt agrupem les sigil·lates africanes A i les ceràmiques africanes de cuina de patina cendrosa i vora fumada. Tan sols hi ha tres fragments vernissats (2'14 %), un dels quals correspon a un gran bol de la forma Lamboglia 2A / Hayes 9A, amb decoració a rodeta en el llavi (Núm. 451).

La ceràmica africana de cuina representa un conjunt notable, amb 87 fragments i un 58'39 % sobre el total. Entre les formes identificades assenyallem les següents:

- Plats/tapadora. Nombrosos i de tipologia variable, entre les quals hem identificat les formes Ostia I-262 (Núm. 452), i Ostia I-261 (Núm. 453 i 454), hegemònica.
- Cassoles envernissades per dins. Hi són representades les dues formes, Lamboglia 10 B (Núm. 448) i Lamboglia 10 A (Núm. 450).
- Cassoles amb patina exterior. Un grup nombrós amb la forma Raqqada 1973, l'âm. LVIII, D1 n. 1 (Núm. 455 i 456) (Aguarod, 1991, p.), que no és rara en aquest jaciment, i la forma Ostia III-267, molt més corrent (Núm. 459 i 460).
- Tupins i olles. Assimilables a la forma Hayes 131 o variants, probablement amb una sola nansa (Núm. 457 i 458).

Ceràmica de parets fines.

Testimonial i residual (3 fragments). Una base d'un bol de parets sorroses (Núm. 463).

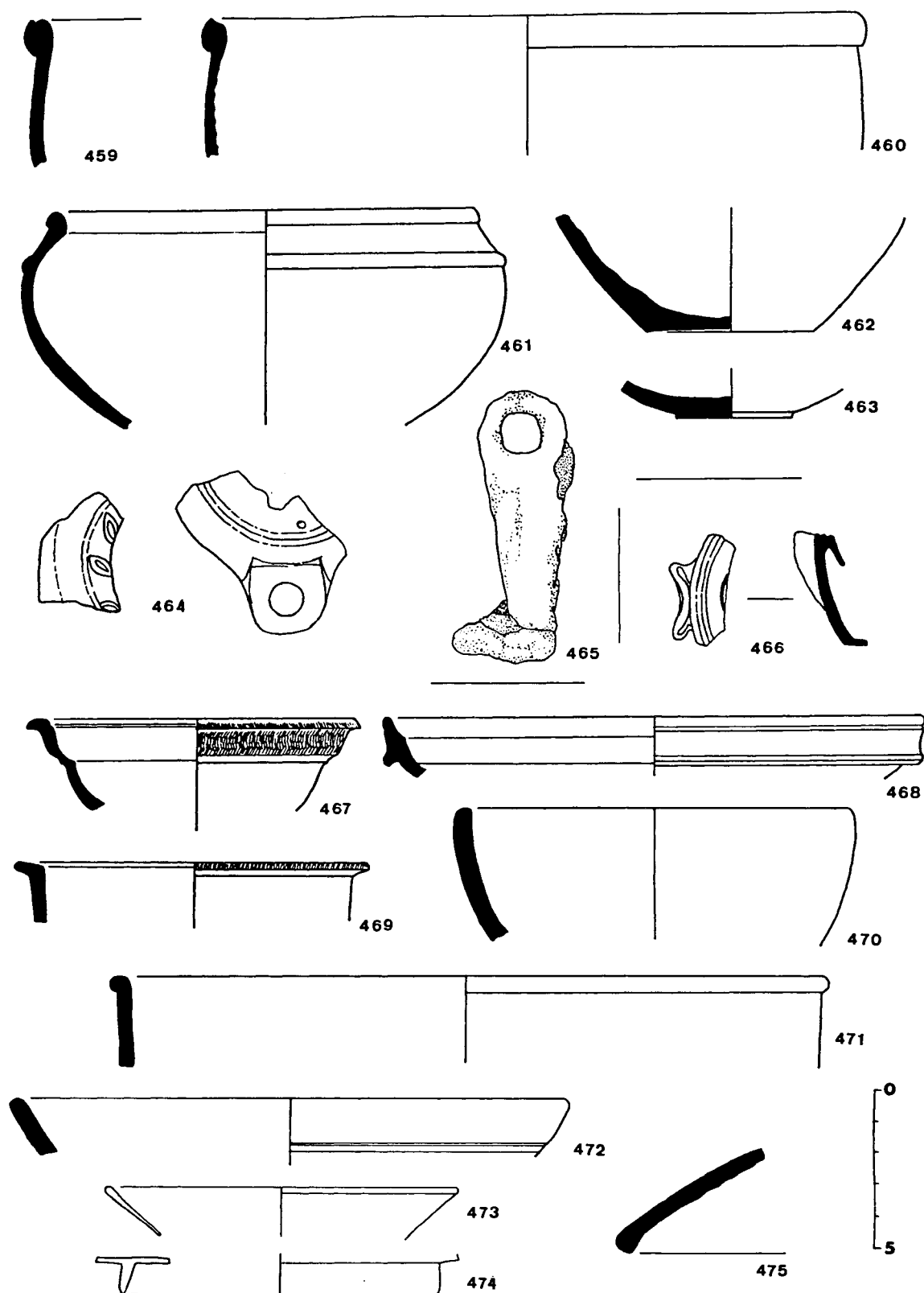
Ceràmica comuna oxidada.

24 fragments (14'76 %). Assenyallem la presència d'un bol carenat "tipus Llafranc" (Núm. 461), local, i una gerra de base quasi plana (Núm. 462).

Cronologia

Amb menys material que la U.E. 2408, presenta, en canvi, grans similituds. Nosaltres proposaríem la mateixa datació als dos nivells que s'haurien acabat de format pràcticament a l'hora.

U.E. 2407.

És un estrat de potència variable, entre 8 i 25 cm. i forma una mena de bossa que ocupa la part central del sector excavat. Cobreix directament els estrats 2408 i 2413 i queda cobert, tot ell, per l'estrat 2004. Ha proporcionat un total de 449 fragments de ceràmica, moltes restes òssies (106) i malacològiques (12), i uns quants objectes metàl·lics (ferro, preferentment). El material ceràmic és força uniforme, essent poc significatiu el percentatge de residuals. Donarem un cop d'ull a les troballes més significatives.

T.S. africana A.

Un total de 18 fragments (4 %), majoritàriament amb peces de tipus A1. Cal assenyalar les següents formes: Lamboglia 1A / Hayes 8A, amb una bella decoració de rodeta de ratlletes i rombes (Núm. 476); Lamboglia 2A / Hayes 9A, també amb decoració a rodeta (Núm. 477b); Hayes 3B, amb motiu de fulles d'aigua al llavi aplicats a la barbotina (Núm. 477), i un plat de la forma Hayes 6A o B, de llavi molt recte (Núm. 476b)

T.S. hispànica.

A nivell de percentatge, aquesta ceràmica no compta. Tanmateix hem identificat les formes Drag. 27 (Núm. 478b) i 18/31 (Núm. 479b), una copa i un plat a bastament utilitzats.

Ceràmica africana de cuina.

Gairebé un quart del total del conjunt (109 fragments i un 24'27 %). Un percentatge alt, molt semblant al d'altres estrats. Les formes identificades són ja conegudes amb una major incidència de plats/tapadora i de cassoles (envernissades internament i de vora ametllada). Vegem-ho en detall.

Plats/tapadora. Un conjunt força uniforme i nombrós. Destaquen, per damunt de tots, els fragments assimilables a la forma Ostia I-261 (Núms. 482b, 483b, 484b i 485b), i remarcariem, tanmateix, una vora pròxima a la variant Roses 2624 i un atuell molt pla, interiorment estriat i amb la vora molt plana i de secció triangular. Una peça interessant i estranya (Núm. 481b).

Cassoles. El primer grup el conformen els atuells amb engalbes ataronjades a l'interior i estries al fons extern. Podem identificar la forma Lamboglia 10B / Hayes 23A (Núms. 486b i 487b) i, més nombrosa, la Lamboglia 10A / Hayes 23B (Núm. 478). Pel que fa a les peces amb espessa pàtina grisa exterior i llavi ametllat, assenyalaríem les variants Hayes 199 (Núm. 480 i 481), Ostia III-267 (Núm. 482), Ostia III-329 (Núm. 484) i una variant de la Raqqada 1973 làm. LIII, D1, amb un filet al coll molt peculiar (Núm. 483).

Tupins. Assenyalem, només, la presència de la forma Hayes 131 (Núm. 480b).

Ceràmica comuna oxidada.

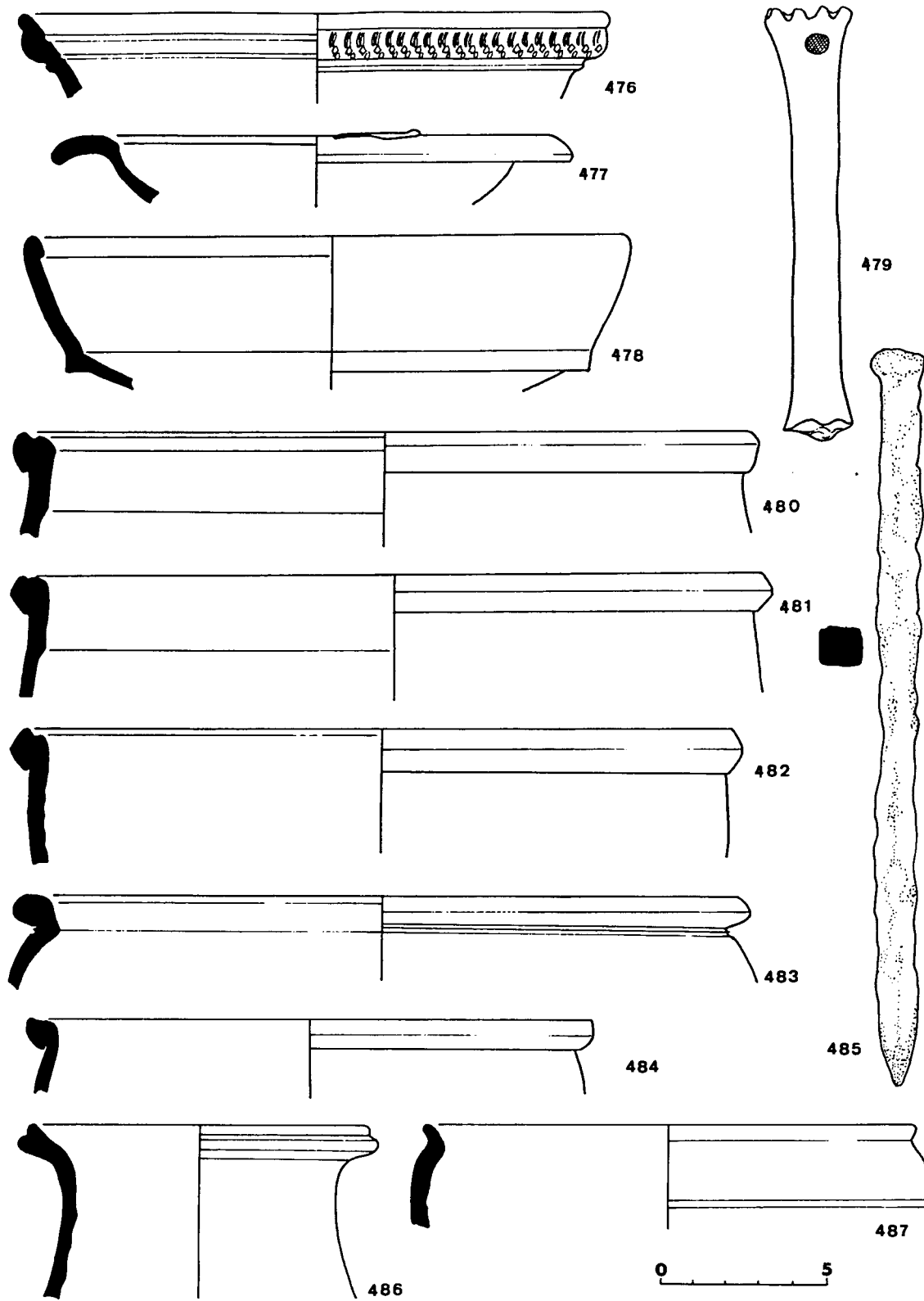
Foren recuperats 176 fragments (39'19 %). No es tracta d'un conjunt uniforme, sinó d'un garbuig on hi ha ceràmica local i altres d'importades. Destaquem algunes ampelles i gerres de perfils ben coneguts (Núm. 486), olles o urnes de perfil en essa (Núm. 487), i bols i cassoles entre les que assenyalaríem una imitació de les cassoles de pàtina cendrosa i vora ametllada que, com sabem, fou produïda com a mínim en el forn de Llafranc (Comunes, 1990, p. 71). Cal remarcar una gran palangana amb nanses contraposades.

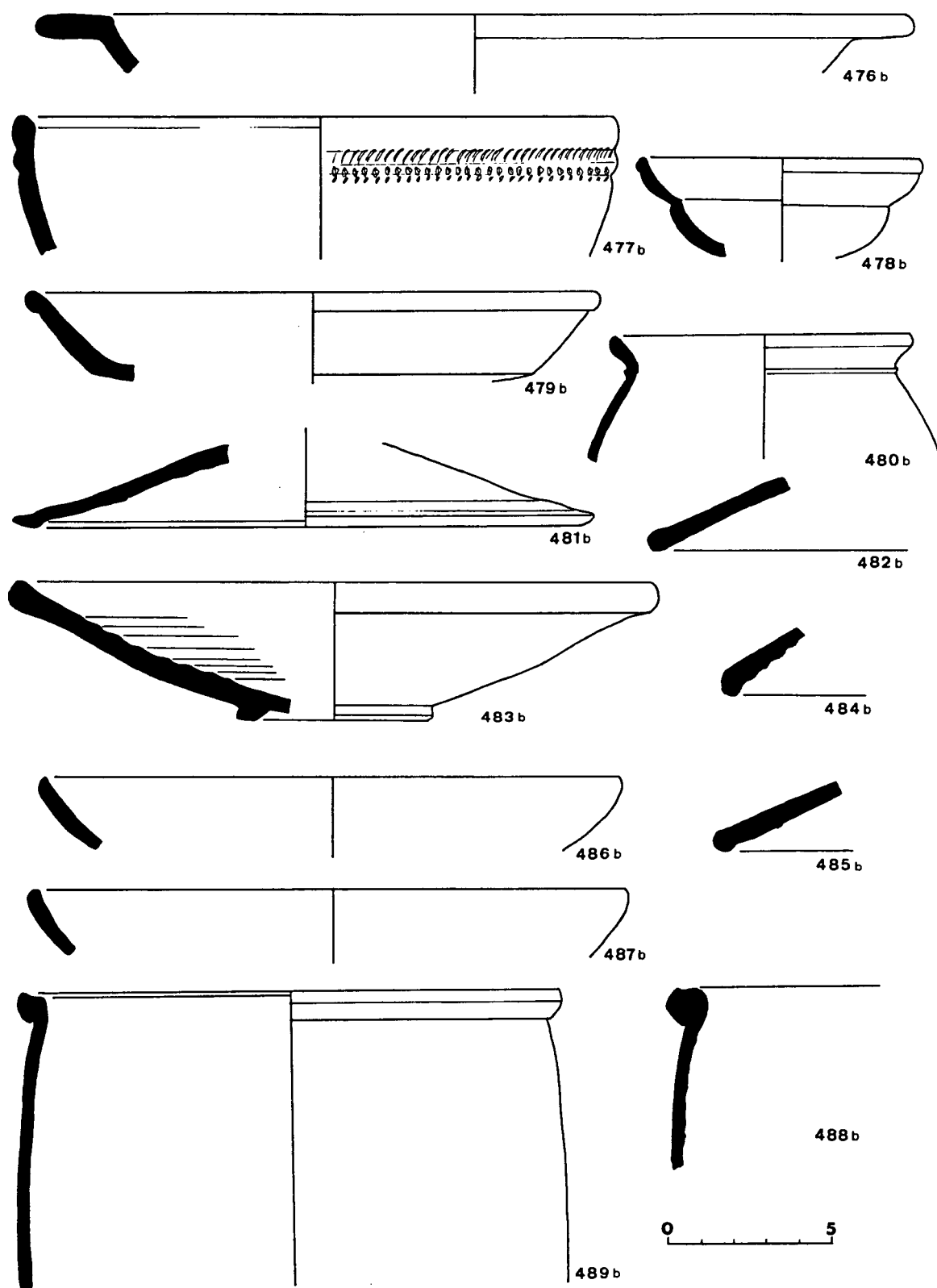
Ceràmiques grolleres reduïdes i oxidades.

Classificats un total de 62 fragments (13'80 %). Les formes es repeteixen sense variacions, amb un predomini quasi absolut de les olles o urnes de perfil en essa.

Llànties.

Destaquem quatre nanses de la forma Deneauve VIIA i una base amb la inscripció L F

(L.FABRIC.MASC), conegut taller que va estar en activitat durant bona part del segle Segon, del qual n'hem trobat força exemplars a la vil.la i en altres estrats de les mateixes escombreres (Casas-Rocas, 1989, p. 79).

Àmfores.

Con ja és habitual, és un producte minoritari a Tolegassos. En aquest estrat n'han aparegut 53 fragments (11'80 %). Només hem identificat una vora de la forma Dressel 20, d'origen bètic i dedicada al transport d'oli d'oliva, i una Dressel 2/4, local, per al vi.

Cronologia

Tampoc observem, en analitzar el material recuperat, diferències de cap mena amb les UE que se situen immediatament per sota (2413, sobretot, i 2408), si bé cal fer avinent la migradesa de les ceràmiques de cronologia fiable. Per tant, seriem partidaris de proposar una datació idèntica a la dels estrats suara esmentats que com hem vist s'ha de situar vers el 150 o 150/180, segons valorem dues troballes, com a intrusions o no, de l'estrat 2408 que ens obligarien a acceptar la datació més moderna.

U.E. 2004.

És un estrat de potència desigual que abasta quasi tota la superfície de l'abocador. En part ja fou excavat en campanyes anteriors i degudament publicat (Casas, 1989, pp. 142-151). No obstant, en la darrera actuació a l'escombrera, aquest estrat va aparèixer més net, millor delimitat respecte als seus veïns, inferiors i superiors, i no tan malmès com en el sector excavat anteriorment. La seva cronologia, per tant, es podrà afinar més. Ha proporcionat 2669 fragments de ceràmica, gran quantitat de restes òssies i malacològiques, recobriments de calç amb restes de pintures, algunes tesselles de marbre i escòries de ferro i de ceràmica. El lot principal, però, el constitueix la ceràmica, que analitzarem per grups i produccions.

T. S. africana A.

Un conjunt molt notable, amb diverses formes ben representades. En total n'hem comptabilitzat 143 fragments que representen un 5'35 % del total. Hi ha A1 i A2, amb un important predomini de les produccions més modernes, com podrem veure tot seguit.

Pel que fa a les produccions més antigues (A1), assenyallem el bol de la forma Hayes 3B de mida petita i amb decoració aplicada a la barbotina a la vora a base de fulles d'aigua (Núm. 502) (Hayes 1972, pp. 21-25; Atlante, 1981, pp. 24-25; Aquilué, 1991, pp. 821-822), amb cronologies dins el segle Segon; el gran bol de la forma Hayes 8A / Lamboglia 1B, amb el llavi engruixit i brillant decoració de bandes de rodeta (ovals, romboïdals, el·líptiques, triangulars) (Núm. 505 i 507), amb datacions entre el 100-150/175 (Aquilué, 1991, pp. 824-825), o la forma Hayes 9A, molt més representada (sis exemplars), amb solcs paral·lels definint el llavi que mostra una fina decoració a rodeta (triangles, rombes, el·lipses) (Núm. 488, 490, 494 i 496), que també cal datar entre el 100 i el 150/175 (Aquilué, 1991, pp. 825-826). Assenyallem, també, el bol alt i envernissat només exteriorment de la forma Hayes 34 / Lamboglia 6 (510), que hom data en els tres primers quarts del segle Segon (Aquilué, 1991, p. 829).

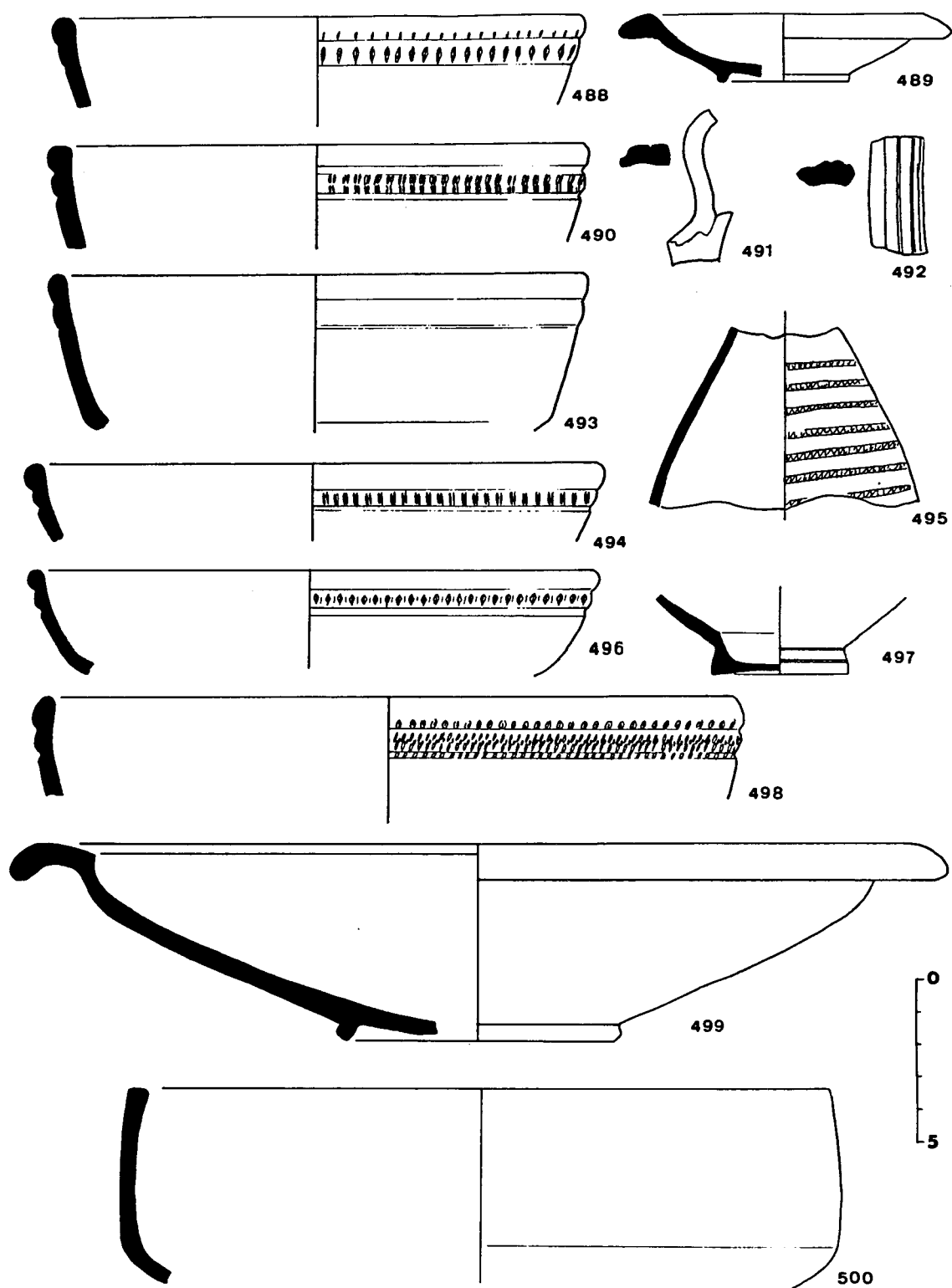
Entre les formes més tardanes (A2), hem identificat un gran plat de la forma Hayes 3C (Núm. 499), sense decoració de cap mena i datat a finals del s. II i primers anys del tercer (Aquilué, 1991, p. 837); la forma Hayes 8C (Núm. 503), la Hayes 9B (Núm. 493), amb datacions de darreries del segle Segon i segle Tercer. Cal citar, a més, dos fragments del plat Hayes 6C / Lamboglia 23 (Núm. 508), i una col·lecció de bols, més o menys alts, més o menys carenats, assimilables a la forma Lamboglia 3 / Hayes 14 en algunes de les seves variants més característiques. Finalment, assenyallem la variant Lamboglia 3A (Núm. 501 i 522), 3B2 (Núm. 511) i Hayes 14B (Núm. 500).

Caldria fer referència a uns quants fragments de gerrets de mida petita, de parets molt primes i vernís a la paret exterior (recipients tancats), decorats tot sovint a rodeta molt fina i amb nanses de cinta, amb crestes a la cara exterior, amb peus cilíndrics curts i diferenciats, que poden assimilar-se a la forma Pallarés 26A, 26A bis, 28 o Hayes 139 (Núm. 491, 492, 495 i 497), que cal datar, sense massa precisió, entorn del 200 (Atlante, 1981, pp. 39-41).

T.S. africana A/D.

Hi ha quatre fragments de característiques similars (vernís lluent de color taronjós molt clar, amb acabats poc acurats), i amb formes que poden assimilar-se als productes A/D, una producció identificada per Carandini que apareix molt a finals del segle Segon i que és pròpia del Tercer (Atlante, 1981, pp. 52-53). Destaquem dos plats o tapadores, de llavi engruixit externament en forma d'anell, molt plans (Núm. 514 i 523), envernissats per dins i per fora, que recorden la forma Ostia I fig. 28 (Atlante 1981, p. 57), en el ben entès que en la peça indicada, el vernís no és present a l'interior. Són exemplars raríssims i se'ls data dins del segle Tercer.

Remarquem, també, un plat de parets obertes i llavi triangular, curt i penjat (Núm. 504), d'un gran diàmetre, que podríem relacionar amb la forma Hayes 29 (Hayes, 1972) i un platet baix, lleugerament carenat, amb el llavi engruixit i penjat que recorda, per una banda, la forma Hayes 3C

i, per altra, la Hayes 6C, però que no és cap de les dues (Núm. 489).

Ceràmica de cuina africana.

Un conjunt important de fragments -714- que representen més d'un quart del total de la ceràmica recuperada (26'75 %). El repertori és amplíssim, amb plats / tapadores amb la vora fumada o no, petits ansats i urnetes, olles, cassoles vernissades o patinades i gerres trilobulades.

Plats/tapadora. És la peça de cuina nord-africana més abundant en aquest estrat (165 fragments identificables amb tota seguretat). La major part s'han d'assimilar a la forma Ostia I-261 (Núm. 538, 551 a 556, 560, 561 i 570), amb alguna petita variant del mateix plat (Núm. 557 i 559); la forma Ostia I-264 (Núm. 535) i, potser, la forma Ostia I-20 (Núm. 569).

Cassoles. Entre les peces interiorment envernissades, totes de gran èxit i ben representades en contextos del segle Segon i Tercer en aquest territori, assenyallem la forma Lamboglia 9 (Núm. 513), la forma Lamboglia 10B / Hayes 23A, més antiga, amb quatre fragments segurs (Núm. 519 a 521), i la forma Lamboglia 10A / Hayes 23B, més moderna i molt més ben representada (Núm. 506, 509, 512, 516 a 518), amb 11 peces segures. Pel que fa als atuells de patina grisa exterior i vora d'ametlla, el conjunt de fragments és notabilíssim i la varietat de formes enorme: Ostia II-312 o similar (Núm. 600), escassament representada; Tolegassos 2004 (Núm. 566 i 601), la primera amb tota la cara exterior coberta per una sòlida capa grisa molt fosca que recorda extraordinàriament la cassola Vila-roma 5.60 per a la qual hauria de ser un precedent (Vila-roma, 1989, p. 199; Aguarod, 1991, p. 296), car es troba en contextos separats per uns dos-cents cinquanta anys; la forma Tolegassos 99-7, documentada per primera vegada en aquest jaciment (Núm. 688); forma Raqqada 1973, tav. LIII, D1 (Aguarod, 1991, p. 291) (Núm. 564); Ostia I-270, ben representada (Núm. 539 i 540); Hayes 199 (Núm. 562 i 563), Ostia III-324 o similar (Núm. 550); Ostia III-267, la més freqüent a molta distància de les altres (Núm. 565, 541, 543, 546, 547 i 549). Entre els atuells de llavis més arrodonits interiorment i lleument oberts distingim la forma Atlante CVIII-1 o similar (Núm. 542 i 543), i altres formes de parets molt robustes i que recorden, pel perfil, la forma Tolegassos 2004.

Ansats o tupins. Constitueixen un grup a bastament representat. Llavi obert a l'exterior, sense coll, cos globular, peu curt i cilíndric, de base plana o lleument alçada i una sola nansa que surt de la panxa i també hi mor. Hi ha mides molt diverses i generalment presenten la paret externa estriada i rarament patinada. De vegades el llavi mostra una aiguada grisosa molt ben adherida. Les mides són variables amb peces de notables dimensions i altres de petites. És possible que en alguna ocasió es tracti d'autèntiques urnes sense nansa, especialment pels fragments de parets més gruixudes i diàmetre de boca més gran. S'han d'assimilar a les formes Hayes 131 o Hayes 200 (Aguarod, 1991, pp. 298-299) (Núm. 568, 571, 526, 528, 529, 530, 532 a 534 i 536).

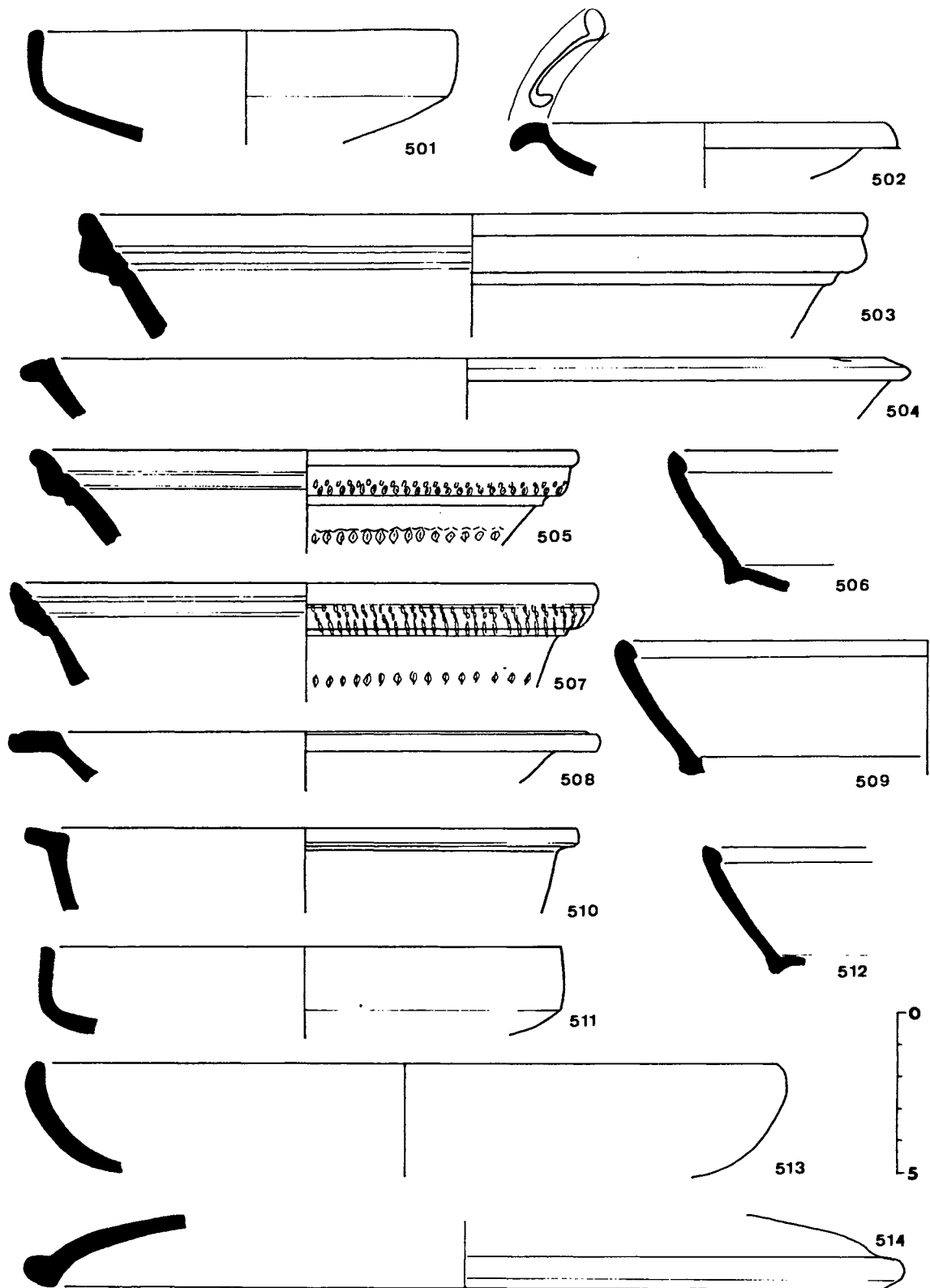
Gerres. Ben identificada, la forma Caesaraugusta G/S 200 (Aguarod, 1991), en uns pocs fragments que trobem abundantment al farcit del pou de la vil·la amb un context clar de finals del segle Segon (Casas-Nolla, en premsa) (Núm. 537).

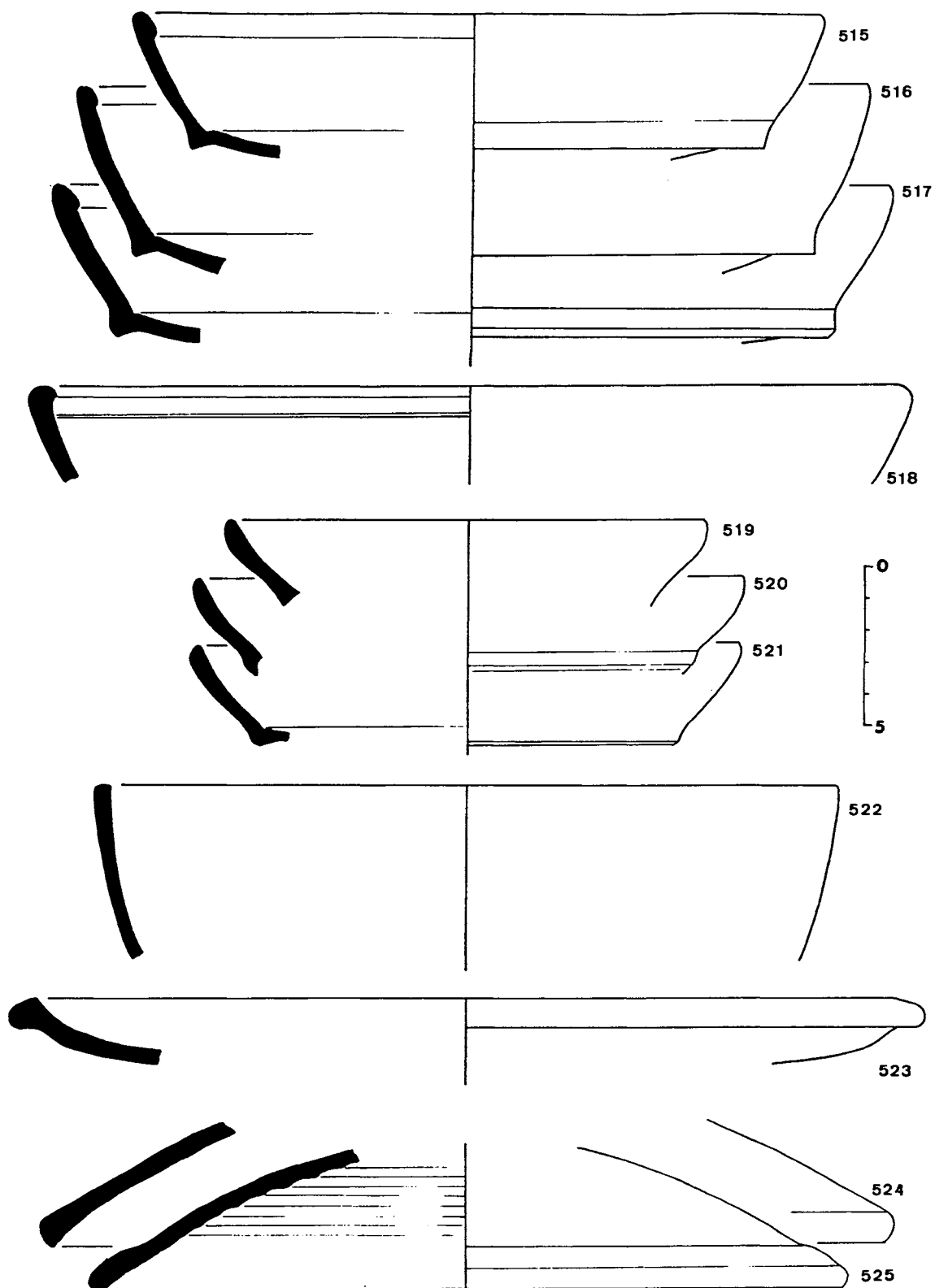
T.S. itàlica, sud-gàl·lica i hispànica.

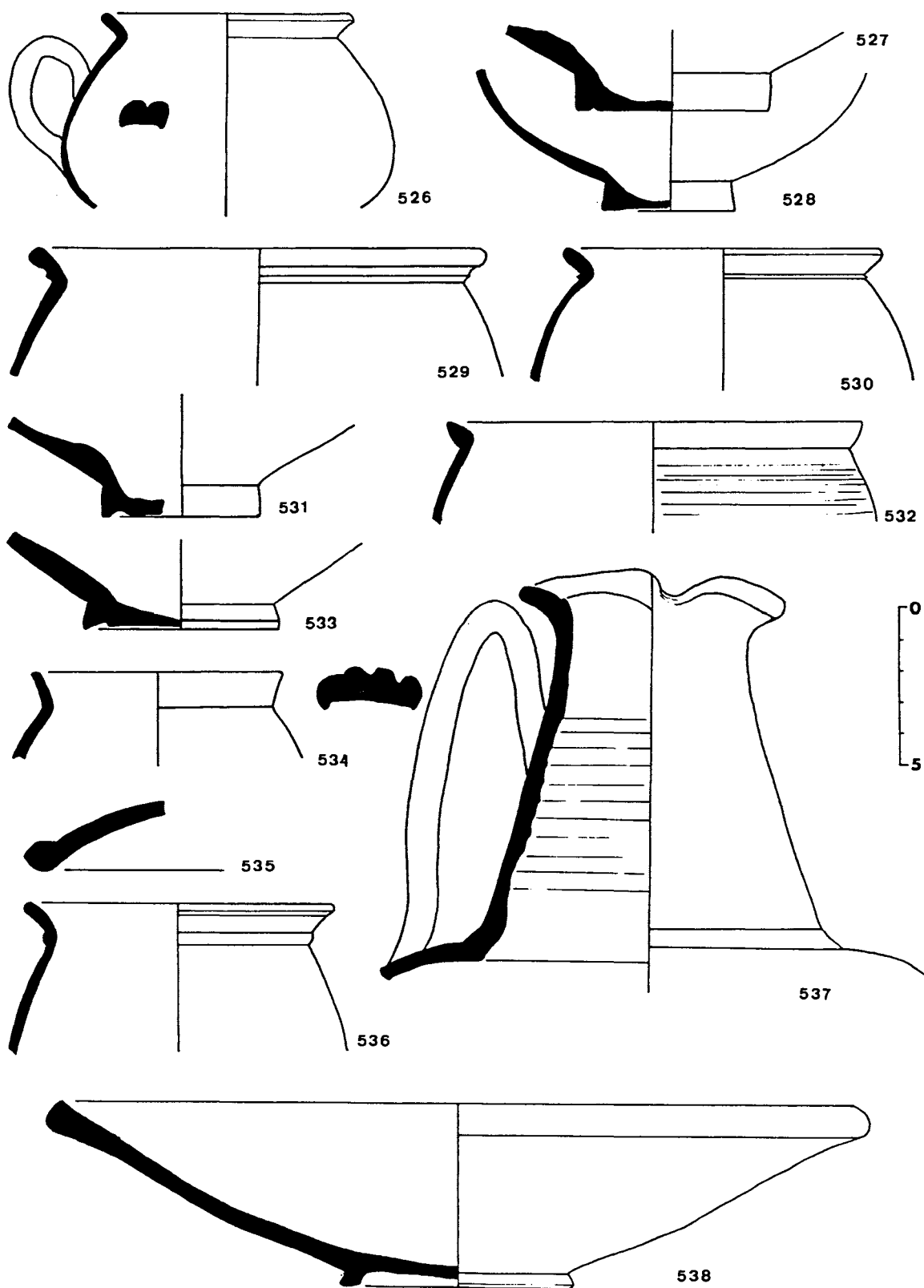
Només uns quants fragments de cada tipus (1, 19 i 8, respectivament), que representen, plegats, un mínim del 1'04 % sobre el total ceràmic. Destaquem uns quants fragments del got de t.s. sud-gàl·lica Drag. 27 (Núm. 596 a 598), vores i bases amb *sigilla* il·legibles impresos en el fons intern. Entre les peces decorades hem identificat la forma Drag. 37.

Ceràmica comuna oxidada.

Aquest calaix de sastre, on hi van a parar produccions dispars i difícils d'individualitzar, constitueix un 42'86 % del total, quasibé la meitat de la ceràmica recollida en aquesta UE. Hem recuperat alguns fragments d'amforisc (Núm. 591 i 592), d'argila groga molt peculiar i ben documentats en els jaciments costaners d'aquest territori durant el segle Segon (Comunes, 1991, pp. 46-47), o un grup important de bols carenats amb rebava evident en el punt d'inflexió (Núm. 585,

586 i 587), alguns dels quals cal relacionar amb el bol tipus “Llafranc” i que són característics de les estacions arqueològiques d’aquestes contrades en els segles II i III (Comunes, 1991, p. 205, 241, 325). També n’hi ha d’altres semblants a la forma Tolegassos 99-7 en ceràmica de cuina africana (Aguarod, 1991, p. 292), i que deuen ser imitacions locals dels productes transmarins (Núm. 589); tupins i olles amb una o dues nanses, de forma cilíndrica, sense coll i llavi curt i exvasat (Núm. 590); olles o urbes de perfil en essa (Núm. 594) i altres formes de gerres i atuellis menys característics (Núm. 593 i 599). Interessa referir-se especialment a un fragment informe de paret amb un “grafitti” marcat a l’exterior on sembla llegir-se MANSMIS o MANVSMIS, segons interpretem la tercera lletra com un lligam NV (el més probable), o no. No queda clar que aquestes lletres no formessin part d’una inscripció més llarga.

Un grup a part el formen els morters, peces especialitzades, entre els quals destaquem alguns perfils atípics en produccions locals, molt allunyades dels grans morters de la Itàlia tirrènica (Núm. 582 i 583).

Ceràmica grollera reduïda i oxidada.

Un 6’66 % del total, amb atuels característics: olles, urnes, cassoles i tapadores. Destaquem un gran recipient troncocònic, amb carena alta i marcada i llavi recte, potser amb nanses, i amb un cordó al punt d’inflexió decorat amb impressions digitals. En aquesta ocasió, la pasta, amb molt desgreixant de mida notable, ha estat cuita amb presència d’oxigen (Núm. 581).

Àmfores.

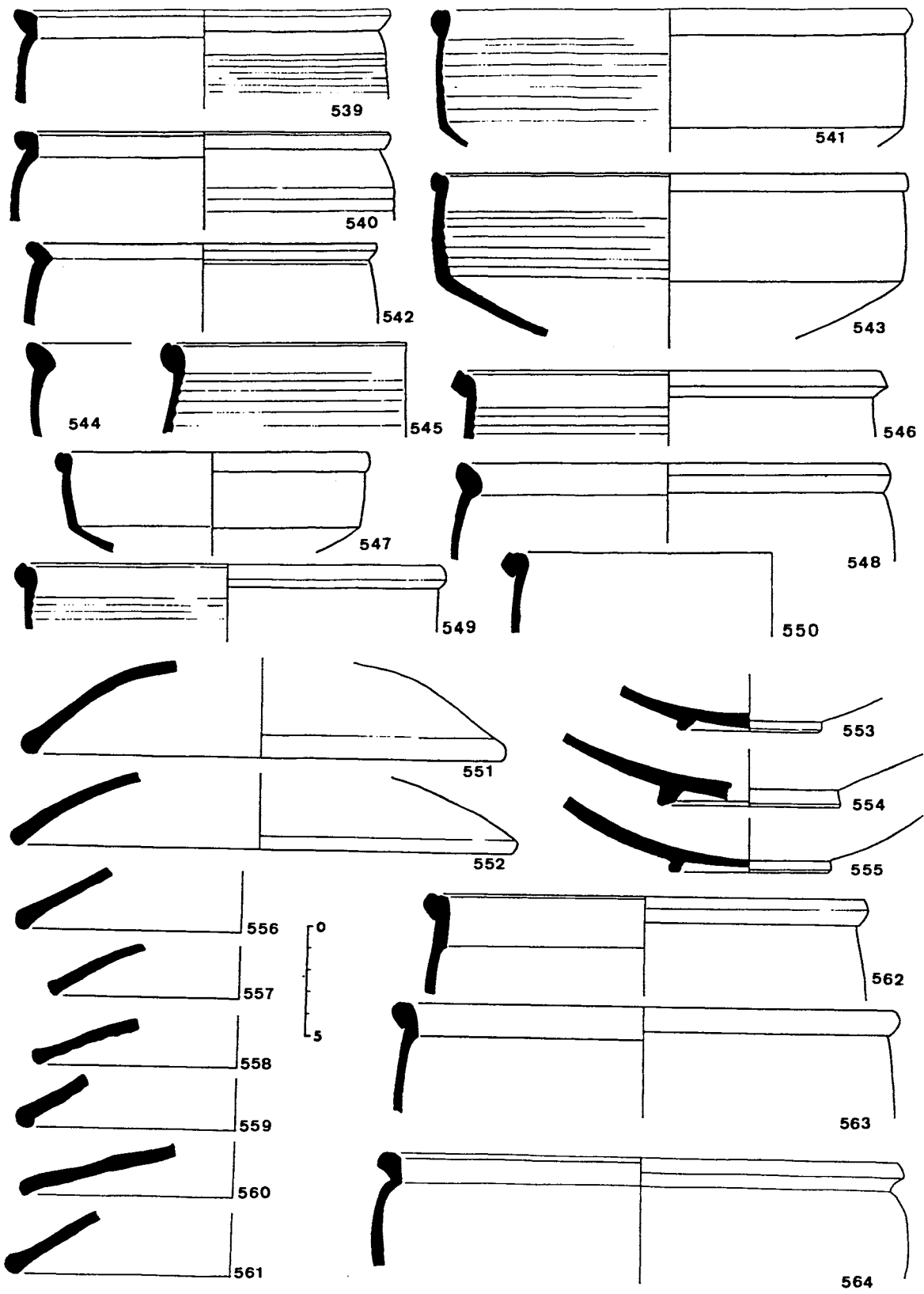
Representen un 12’43 %. Un percentatge alt en el jaciment de Tolegassos, on el número d’àmfores no és mai massa elevat. Destaquem fragments de contenidors de vi de la forma Dressel 2/4 d’origen itàlic (Núm. 572 i 578), i local (Núm. 580); també de la forma Pascual 1 (Núm. 577 i 579); àmfores sud-hispàniques de salaons, amb les formes Dressel 7/11 (Núm. 573), Pélichet 46 (Núm. 576) i probablement Beltran III (Núm. 574 i 575) (Beltran, 1970, pp. 448-456), i alguns fragments d’àmfora de base plana assimilable a la forma G-IV però locals amb tota seguretat.

Llànties.

Amb 27 fragments, aquest és el segon estrat en importància pel que fa al nombre absolut de bocins de llàntia trobats a l’abocador. Un esquerdis pertany a una llàntia de volutes, 5 a “firmalampen” i 21 al tipus que genèricament s’ha anomenat “de disc” (Den. VII i variants). Malauradament, la informació que ens proporcionen és mínima.

Un dels exemplars més sencers correspon, sens dubte, a la forma Dressel 20/Den. VIIA o B (Núm. 602), típica de la primera meitat del s. II però que a Tolegassos ha aparegut abundantment en un context tancat del darrer quart del s. II (Casas-Rocas, 1989, pp. 71-86; Casas-Nolla, 1986-88). Conserva, a l’interior del disc, un cercle decorat amb un motiu semblant a fulles de llor. Un altre dels exemplars, possiblement de la mateixa forma, conté el mateix tipus decoratiu, que es completa, a la banda, amb els típics òvuls o ferradures (Núm. 606). En un tercer fragment, s’observen part de quatre branques de palma posades en creu (Núm. 604). És una decoració habitual a la forma Dressel 20/Den. VIIA, que sol aparèixer en els productes dels tallers de AVFIFRON i CIVNDRAC, i el tornem a trobar en contextos de la segona meitat i darrer quart del s. II, fins i tot a la mateixa vil·la (Bonnet, 1988, fig 23, núm 4 i 5; Casas-Rocas, 1989, núm. 16).

En un petit fragment de la forma Den. IX/Dres. 5C/Loeschcke X apareixen les restes molt malmeses d’una marca a la base, en la que es pot llegir ...ASSI al damunt d’una petita marca circular il·legible (o potser, una corona) (Núm. 603). El taller de CASSIVS, amb molt poques variants, va fabricar bàsicament llànties de canal, probablement a la zona danuviana i al nord d’Itàlia, tot i que també s’han documentat altres productes originaris del nord d’Àfrica, sobretot en llànties Dressel 19 i 28. Possiblement, però, es tracta d’un homònim, tal com ja va assenyalar Balil anys enrera (Balil, 1968, p. 166; 1982, pp. 7-8). En tot cas, sembla que la ubicació del taller principal, que va produir

làmpades de canal durant la primera meitat del s. II, s'ha de situar sense massa dubtes a la Pannònia o zones properes (Museteanu et al., 1980, pp. 283-286).

Malgrat el nombre de fragments, relativament alt, no existeix prou diversitat per esbrinar la cronologia del conjunt. El podem situar, això sí, dins el marc del s. II. Tant les llànties de canal, típiques sobretot de la primera meitat de la segona centúria, com les llànties de disc, bàsicament del tipus Dressel 19 o 20 i variants o Deneauve VII, corresponen a aquest període. I les de l'últim tipus arriben perfectament fins als primers decennis del s. III sense massa variacions en relació amb els exemplars del segle anterior.

Per altra banda, a part d'un fragment de volutes, no trobem les lluminàries típiques de la fi del s. I, la forma Deneauve VD, abundant al derelict de Culip IV, amb una data d'enfonsament precisa dins el darrer quart del segle Primer. Tampoc trobem les variants tardanes de les llànties de disc (formes Den. VIII B i C), datades "grosso modo" a la segona meitat del s. II i presents a l'estrat 2080 del pou de Tolegassos, format a la fi del s. II o primer decenni del s. III.

El conjunt, per tant, tot i que conté materials de la primera meitat i mitjans del s. II, no sembla arribar al segle següent. Cal tenir en compte, però, que el nombre de bocins classificables potser no és prou representatiu ni conté, possiblement, tots els tipus de llums d'oli que haurien de ser corrents a l'època de formació de l'estrat, els quals sí apareixen en nivells de la vil·la amb un volum de material major i millor conservat, com en el cas del pou que citàvem suara.

Monedes.

Una única troballa, un as de bronze d'UNTIKESKEN anterior al principat d'August, no aporta cap informació complementària per a la datació de l'estrat, atès que es tracta d'un material residual d'èpoques anteriors.

Material no ceràmic.

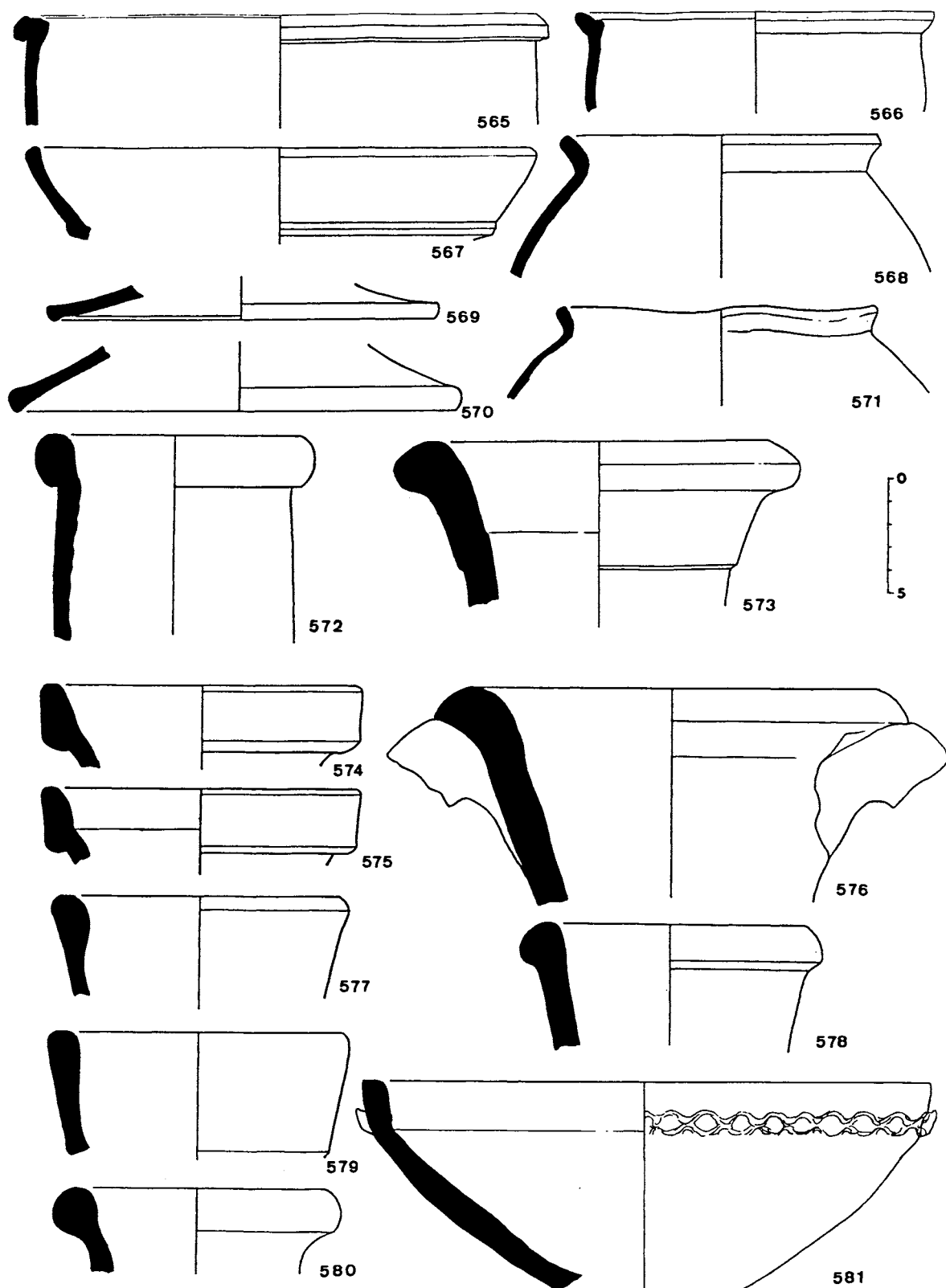
En aquest apartat citarem un interessant conjunt de ganivets de ferro amb mànec d'ós, alguns d'ells perfectament conservats (Núm. 609 a 611), així com un fragment d'esperó de cavaller (Núm. 613). També de ferro, es conserva part d'un petit plat o tassa de funció desconeguda (Núm. 612). Una esquella per al bestiar, corrent en altres indrets de la vil·la, fou fabricada amb un aliatge de ferro i bronze, una mena de llautó de bona qualitat.

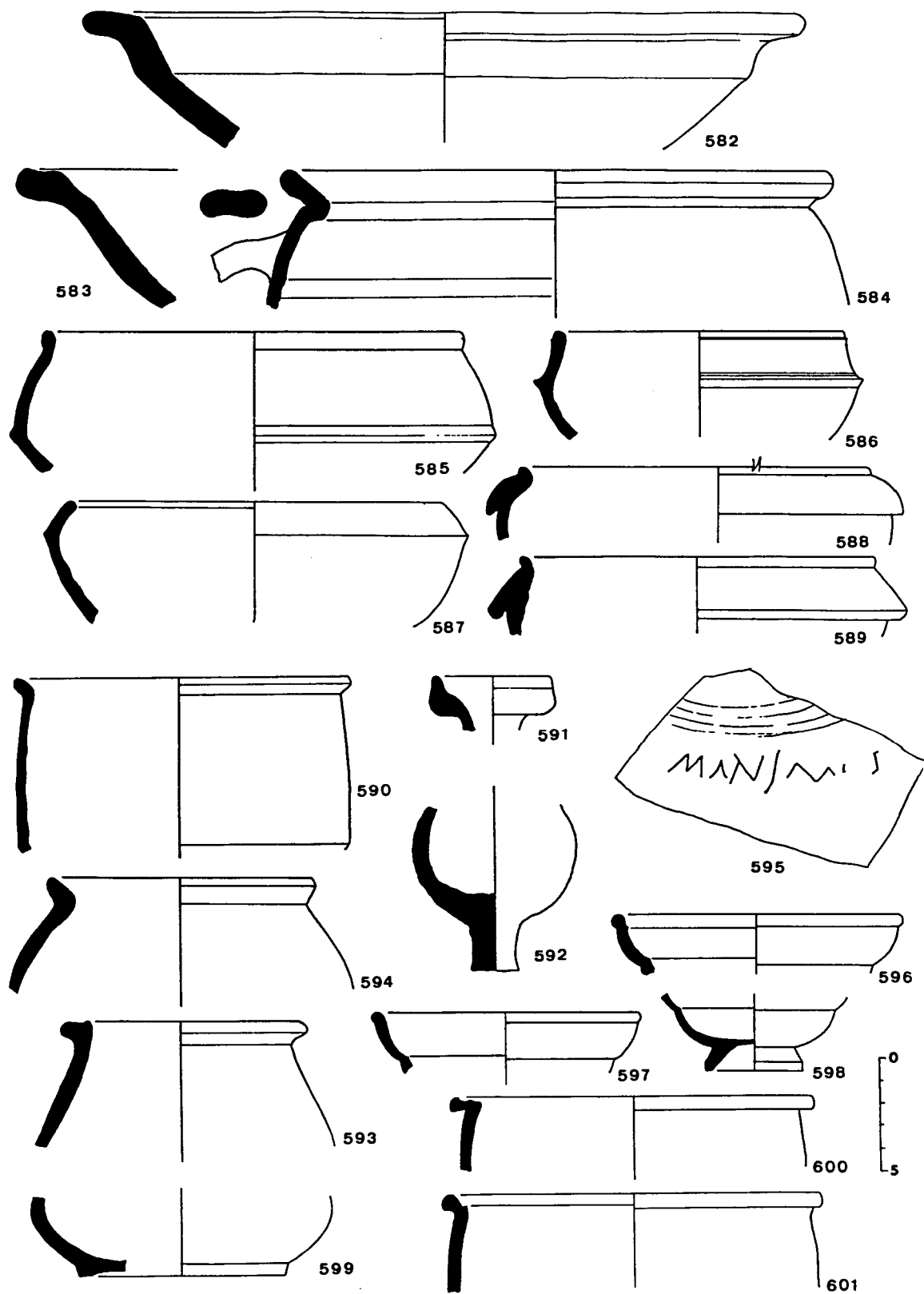
Finalment, també en metall, va aparèixer part d'una petita forquilla de bronze i d'una cullereta, també de bronze (Núm. 614 i 615).

Els estris d'ós es redueixen a un lot d'agulles, de les que en reproduïm tres (Núm. 617)

Datació de l'estrat.

El conjunt del material, força uniforme, ens aboca cap a una cronologia de vers el 200 i, per tant, molt pròxima a la que proposàvem pel colgament del pou d'aquesta vil·la (Casas-Nolla, 1986-88). Hi ha el mateix material, potser amb la diferència que aquí hi ha uns quants fragments que hem assimilats a la variant A/D de la ceràmica fina africana i que comencen a detectar-se molt a finals del segle Segon. Una altra dada valuosa és la manca absoluta de T.S. africana C en el sector excavat darrerament. Però cal no oblidar que a la zona de l'estrat 2004 excavada l'any 1985 van aparèixer alguns esquerdissos d'aquesta producció, així com alguns bocins de ceràmica coríntia de relleus. Cal deduir, doncs, que encara que el gruix del material de l'estrat assenyala una datació entorn els primers anys del s. III, hi ha prou evidències per perllongar la seva cronologia fins a inicis del segon quart del segle Tercer o poc després. Pensem que el conjunt, notable, de ceràmica A/D és molt més determinant que la manca de T.S. africana C que si bé sabem que comença a arribar vers el 218 (Aquilué, 1991, p. 851) ho fa amb poca força fins mitjan/final de la tercera centúria on esdevé, en jaciments costaners, una ceràmica freqüent si bé, mai, massiva.

U.E. 2002.

Està situat immediatament per sota de l'estrat superficial i cobreix directament l'estrat 2004, llevat dels indrets en els que reposa damunt el sòl natural. No té massa potència, i a vegades es fa difícil separar-lo de la capa situada al seu damunt, d'identica composició, però afectada pel conreu del camp. Ha proporcionat un important conjunt de material ceràmic (1481 fragments inventariats), restes òssies i una sola moneda, un petit bronze baix-imperial de la casa de Constantí que, pel mal estat de conservació, és impossible classificar amb seguretat. El conjunt és, doncs, notable i permet una aproximació cronològica força acurada.

T.S. africana A.

N'hi ha un total de 53 fragments, amb forma i sense, que representen el 3'58 % de la ceràmica aplegada a l'estrat, amb més A2 que A1. Entre les formes hem de citar els bols Hayes 9A amb decoració a rodeta a la part externa del llavi (Núm. 621), i Hayes 9B llisa, una de les formes més característiques d'aquesta producció (Núm. 623) (Nolla-Puertas, 1989, pp. 39-40); un altre bol de peu curt i robust (Núm. 622), en A2, que podríem assimilar a la forma Hayes 31 o a alguna variant tardana des bols/plats de la forma Hayes 14 i 15. En tot cas, una forma avançada dins d'aquesta producció. Molt més rara és la presència de la gerreta de la forma Pallarès 26A bis, de llavi esvasat i nansa de cinta amb crestes que surt directament de la vora. Aquestes peces, de parets molt primes i ben cuites, poden anar decorades a rodeta (Núm. 618 i, probablement, 619). La cronologia, no del tot clara, se situa a les darreries del segle Segon o inicis del Tercer (Atlante, 1981, p. 40).

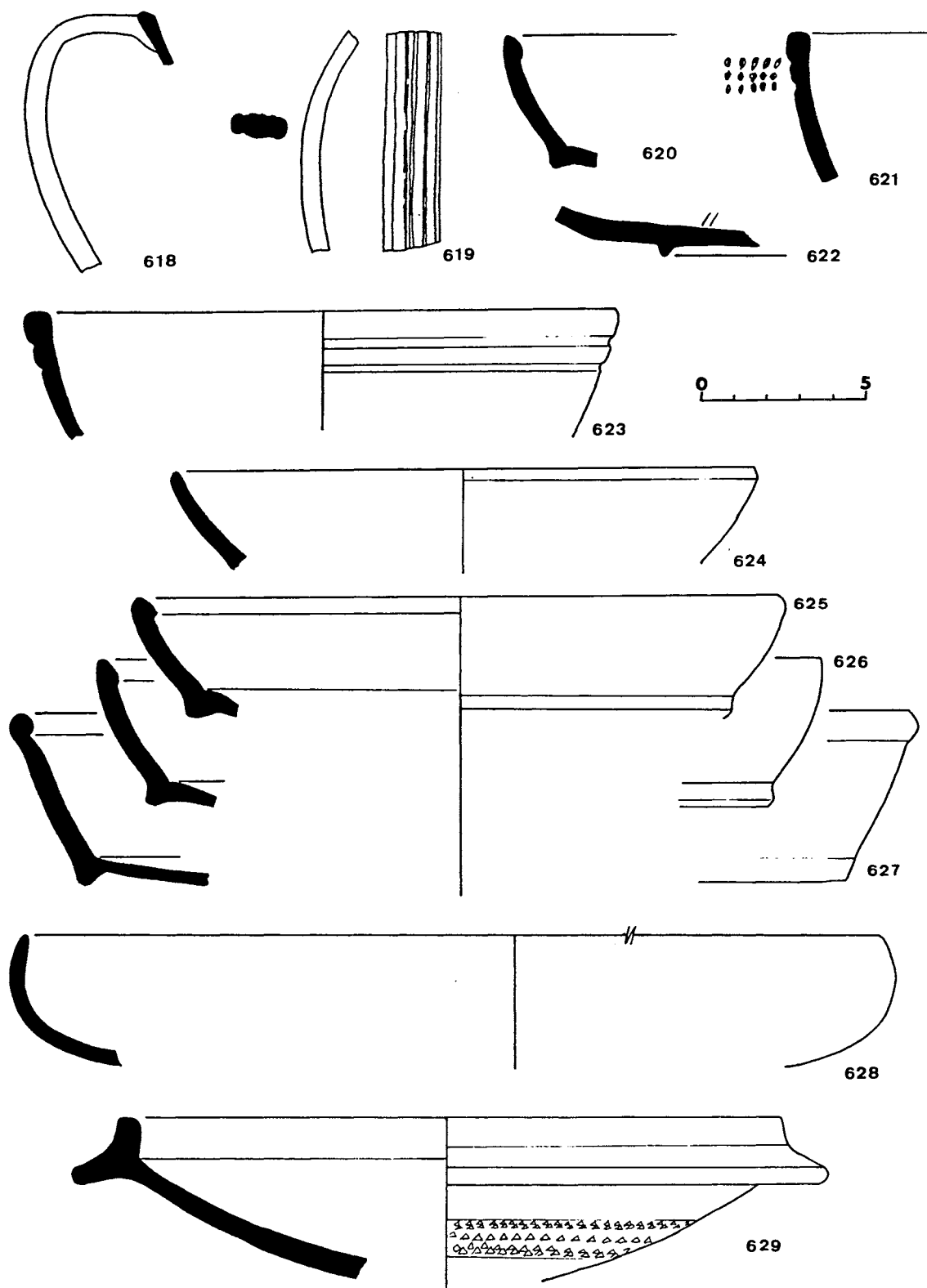
Ceràmica africana de cuina.

Aquest és un grup heterogeni de ceràmiques comunes nord-africanes, sovint decorades amb pàtines grises, negres, molt ben adherides, amb aiguades molt subtils o amb vernissos molt espessos i foscos, vermellorsos, que omplen els fons i les parets internes d'alguns atuell (cassoles, preferentment de les formes 9 i 10 de Lamboglia). A cops el vernís dibuixa bandes paral·leles decorant exteriorment alguna d'aquestes peces. Les formes són molt nombroses, algunes molt corrents i altres molt més rares i omplirien tot el ventall d'atuell necessaris en el treball diari de la cuina (plats, olles, cassoles, tapadores, gerres...). En total hem recuperat 416 fragments de ceràmica de cuina africana que representa el 28 % del lot; una xifra alta però que es mou dins els paràmetres característics d'aquest jaciment que en alguns moments concrets i en unes UE determinades mostra un volum gegantí de terrissa africana comuna molt per sobre dels productes locals. Caldrà que en parlem detalladament en les conclusions generals. Tot seguit donarem un cop d'ull a les diverses formes seguit un ordre.

Plats/tapadora. Una forma omnipresent i ambigua, amb decoració moltes vegades d'una patina negra o grisosa recobrint el llavi (vora fumada). Hi ha gran diversitat de perfils que, de vegades, proporcionen indicacions cronològiques. Aquí hem identificat la forma Ostia I-261 (Núm. 648 i 649), amb set fragments, la més corrent de totes (Atlante, 1981, p. 212).

Cassoles. Un grup majoritari en el que destacariem dues grans famílies: vernissades interiorment (formes Lamboglia 9 i 10) i amb patina grisosa externa i vora ametllada. Són atuell ben representats en els jaciments alto-imperials d'aquest territori. Destaquem la cassola/plata de vores corbades i base plana, molt ampla i poc alta, assimilable a la forma Lamboglia 9A / Hayes 181 (Núm. 628), que detectem per primera vegada en contextos de finals del s. II o inicis del III (Atlante, 1981, pp. 215-216). Es tracta d'un fragment únic. Són molt més abundoses les cassoles de la forma Lamboglia 10B / Hayes 23A (Núm. 624) i, especialment, les Lamboglia 10B (Hayes 23A), de mides molt variables (Núm. 620, 625, 626 i 627), però sempre iguals, amb fons exteriorment estriat i les parets internes vernissades.

Pel que fa a les cassoles (o olles, car la funció pot ser una o altre, segons l'alçada), totes de patina cendrosa i llavi ametllat, ben representades en contextos alto-imperials, detectem les variants Ostia

III-267 (Atlante, 1981, p. 218), potser la més abundosa, de llavi ametllat, alt i arrodonit (Núm. 640); la variant Ostia II-312 o similar (Atlante, 1981, p. 218), de llavi més desenvolupat (Núm. 645); la variant Atlante CVIII, 2 o similar (Atlante, 1981, p. 218), amb perfil de vora molt peculiar (Núm. 644), i la variant Atlante CVII, 11 o similar (Atlante 1981, p. 219), més olla que cassola (Núm. 643). Assenyalem també el fragment Núm. 646, de vora penjada, triangular i arrodonida, clarament africana, i que no podem relacionar directament amb cap forma.

Olles. Aquí cal col·locar-hi un seguit d'olles, mitjanes i petites, de perfil en essa amb petites variants en la forma del llavi (Núm. 641 i 642), que recorden de lluny la forma Atlante CVII, 12, però de mides més petites i perfils més acurats i que documentàvem a bastament en els nivells superiors de l'excavació de la taberna occidental del fòrum emporità en contextos de segle Tercer (Aquilué et al., 1984, p. 216-217).

Gerres. No sovintegen. Tanmateix, la nansa Núm. 647 correspon a un gran gerro trilobulat i moltes vegades amb recobriment grisós, que comencem a trobar en aquestes contrades en contextos del segle Segon avançat, tal com prova el conjunt extraordinari del pou de Tolegassos amb una cronologia de vers el 200, tal com hem anat repetint sovint en el decurs d'aquest estudi (Casas-Nolla, 1986-88; Casas, 1991, pp. 316-374)

T.S. clara B.

Ceràmica definida per N. Lamboglia dintre de les terrisses d'abast mediterrani alto-imperial (Lamboglia, 1958, pp. 297-330), i produïda a la Narbonesa (Atlante, 1981, pp. 3-4). Arriben en poca quantitat a les nostres costes però sempre n'hi ha algun petit fragment. A nivell de percentatge, aquestes produccions no poden ser tingudes en consideració. Assenyalem, però, un fragment interessant (Núm. 629), que interpretem com una probable tapadora, diferent de la definida per Lamboglia (Lamboglia, 1958, p. 310), amb argila beix, puntets brillants, de qualitat i amb un engalba irregular, marronós, i amb una fina decoració a rodeta a base d'una franja de grans triangles. La datació d'aquesta espècie ceràmica se situa entre el 150-250, sense poder precisar millor.

Llànties.

Podem observar com, a mesura que ens acostem als estrats de formació més recent, disminueix el nombre absolut de llànties. Així veiem que, en el cas del nivell arqueològic que ara estudiem, tan sols en van aparèixer 13 exemplars (11 de disc, 1 de volutes i 1 paleocristià). D'entre ells, tan sols quatre permeten la seva clara identificació i estudi. Quatre exemplars que corresponen a tres formes o a tres variants del tipus genèric (Núm. 630, 631, 633 i 634).

Una de les peces, potser la millor conservada, pertany a la forma Dressel 20/Den. VIIB (Núm. 630). La decoració conté les típiques faixes d'òvuls o ferradures entorn la banda i el cap d'un personatge mitològic, molt esborrat, al disc. Un segon exemplar de la mateixa forma (Núm. 634), no conserva cap mena de decoració.

La tercera de les llànties, de la que només ens ha arribat el disc i el bec, també és una variant de la forma genèrica, diferenciada pels dos punts situats a la unió del bec amb el disc (Núm. 631). En aquest cas, el disc està decorat amb una corona circular d'estries, motiu molt corrent en aquesta forma.

Per acabar, citarem un darrer exemplar de la forma Dressel 19/Den. VIIA o B (Núm. 633), no massa diferent als anteriors, mancat de decoració i del que només se'n conserva la meitat del disc.

Si exceptuem el fragment de llàntia de volutes, i tenint en compte que els fragments sense forma els hem hagut de classificar de manera molt precària -tot i que corresponen al tipus genèric de disc- la resta d'exemplars, els que reproduïm a la làmina, ténen els seus paral·lels idèntics a l'estrat 2080 de la vil·la, al que ens hem de referir inevitablement quan citem materials de la segona meitat i fi del s. II, atès que constitueix un conjunt tancat excepcionalment ben datat, que conté gairebé tot el repertori de material utilitzat a la vil·la en aquell moment. La cronologia que ens proporciona, tant per a les ceràmiques fines com per a les comunes o per a les llànties, fan quasi innecessari anar a cer-

car paral·lels en indrets més llunyans, si no és per contrastar i confirmar aquestes datacions.

En definitiva, doncs, les làmpades de l'estrat 2002 són totes elles presents al farcit 2080 del pou, datat entre el darrer quart del s. II o primer decenni del s. III. Per altra banda, pertanyen a uns tipus genèrics, amb llurs variants, que apareixen a inicis i mitjans del mateix segle, amb un llarg període de fabricació que perdura fins que s'acaba la centúria.

T. S. hispànica.

Quasi inexistent. Detectem dos únics fragments, un dels quals, robust i de mides notables, s'ha d'assimilar a la forma Drag. 37. No conserva decoració (Núm. 650).

Ceràmica itàlica de vernís "roig intern pompeïà".

Aquesta producció campaniana que sovinteja en contextos de primera meitat/mitjan segle I (Comunes, 1990, pp. 40, 87 i 94-95), aquí apareix com a residual, car desapareixen durant l'època flàvia. N'hi ha dos fragments, sense valor cronològic, un dels quals correspon a una cassola de base plana i parets corbades, lleugerament obertes, del tipus 4 de Bastit (Núm. 652), amb un ampli ventall cronològic que va de mitjan segle I a.C. a mitjan segle I d.C. (Bastit, 1986, pp. 68-69).

Ceràmica comuna oxidada.

El conjunt més abundant i també el més heterogeni, com sempre. En total, 644 fragments i un 43'50 % del material ceràmic de l'estrat. Destaquem la presència d'una probable ampolla de coll cilíndric, alt i desenvolupat (Núm. 651), sense paral·lels exactes; gerres o ampolles de coll més troncocònic i llavi triangular interiorment (Núm. 656) i, entre les peces més interessants, una gran urna de llavi engruixit i sense coll (Núm. 657), amb formes semblants en contextos de segona meitat del segle Segon (Comunes, 1990, p. 270, núm. 543 i p. 266, núm. 533). Hi ha, finalment, un fragment informe amb un petit fal·lus aplicat a la paret externa.

Ceràmica de cuina oxidada.

Numèricament aquestes ceràmiques són minoritàries en relació a les cuites en un ambient sense aire. Destaquem, tanmateix, una olla amb nanses verticals contraposades i perfil en essa (Núm. 636), i una cassola de parets obertes i llavi arrodonit internament (Núm. 638); formes molt característiques i pràcticament immutables al llarg del temps.

Ceràmica de cuina reduïda.

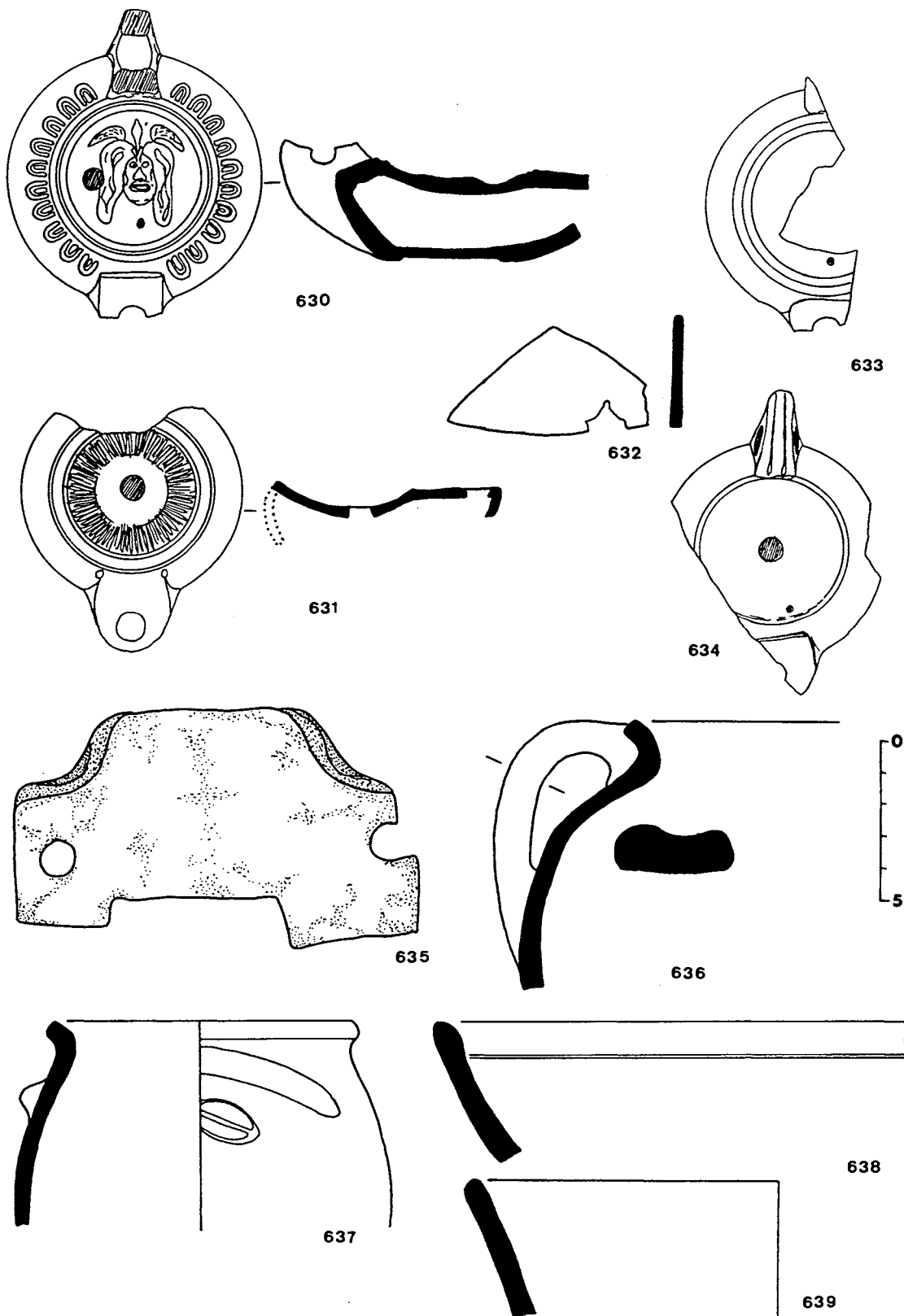
115 fragments inventariats, que representen el 7'75 % del total. El repertori de formes és simple, amb cassoles de base plana i parets obertes (Núm. 639), olles de perfil en essa i urnes, una de les quals mostra a la paret exterior una mena de mugrons aplicats com si es tractés d'un apèndix per sostenir el recipient, però que deu ser probablement ornamental (Núm. 637).

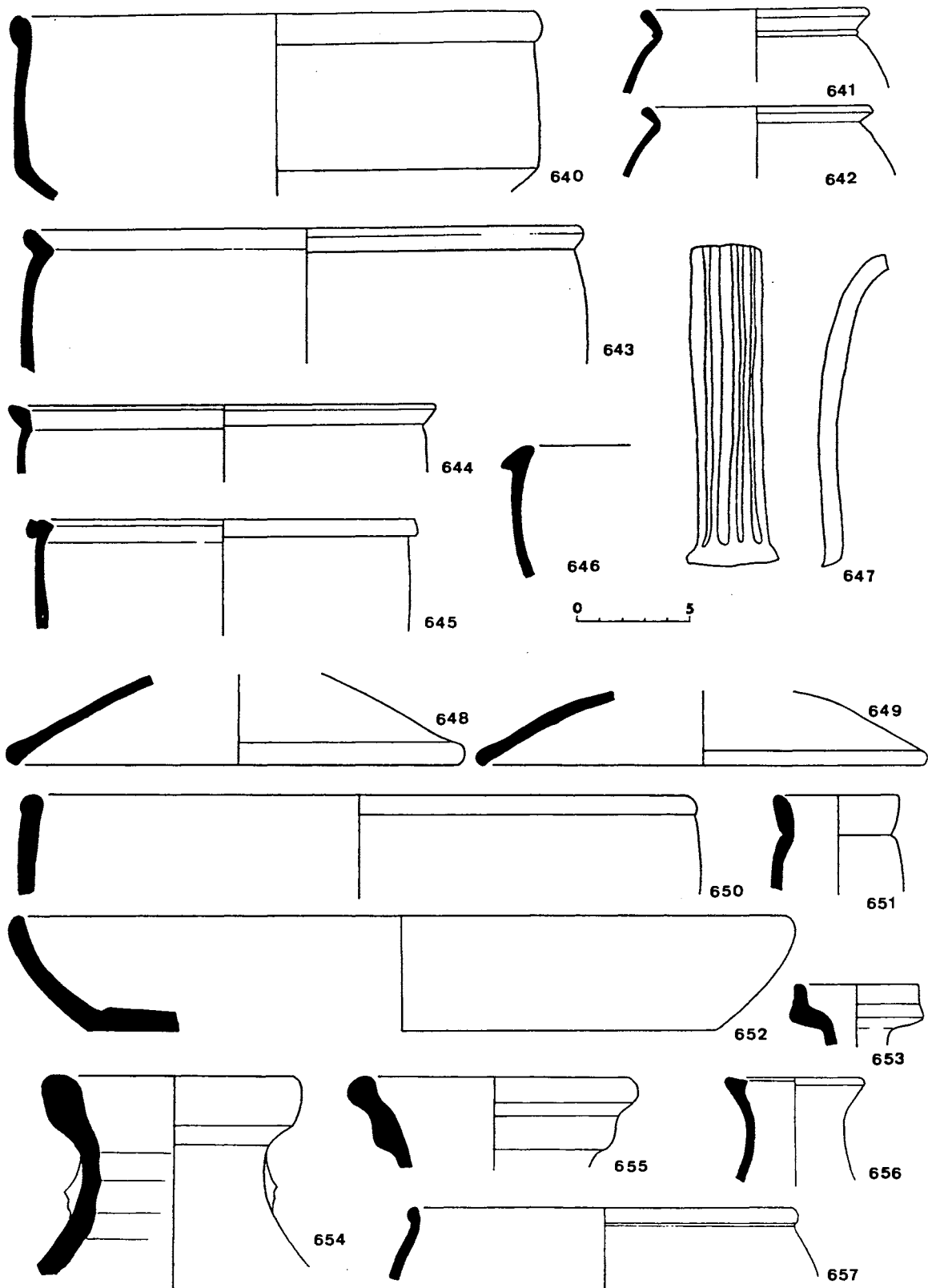
Àmfores.

Hi ha 186 fragments recuperats; és a dir, un 12'55 % del total ceràmic. Entre les poques formes identificades destaquem un coll de G-IV (Núm. 654), l'àmfora de base plana característica de la Narbonesa i produïda també a bastament a la costa de la Citerior, de Llafranc a l'Almadrava (Dénia), en contextos clarament alto-imperials i sobretot els segles II-III (Nolla, Canes & Rocas, 1982, pp. 147-183; Aranegui & Gispert, 1992, pp. 101-111), i una altra vora similar, més motllurada, que recorda el perfil de boca de les G-3 (Núm. 655), i que trobem en algunes de les àmfores del forn de Llafranc al costat de les G-IV (Nolla, Canes & Rocas, 1982, pp. 147-183).

Material minoritari i residual.

Citarem alguns fragments d'amforisc (Núm. 653), un objecte d'ús discutit que sovinteja en contextos de primera meitat del s. II en aquests territoris (Comunes, 1990, pp. 46-47 i 210-211).

També s'han recuperat alguns fragments de sigil.lata sud-gàl.lica (13 en total), itàlica, vidre, fragments de morter de calç pintat i un *pondus*, materials que o bé són clarament residuals o no aporten dades precises a l'hora de datar l'estrat.

També, com a material no ceràmic, citarem una peça triangular d'ós treballat que sembla correspondre, amb tota probabilitat, a la decoració d'un moble (Núm. 632) i, finalment, una "sabata" de cavall; un prototipus de ferradura documentada també en altres indrets de la Mediterrània occidental (Núm. 635).

Monedes.

Un petit bronze difícil de classificar amb tota seguretat, però que s'ha d'atribuir a la família de Constantí i, per tant, encunyat dins de la primera meitat del s. IV.

Consideracions cronològiques.

Aquesta mena d'unitats estratigràfiques solen tenir una formació desigual en anar-se consolidant al llarg d'un temps que de vegades és difícil definir. En tractar-se d'espais oberts, d'abocadors, i d'uns nivells no endurits ni consolidats, les intrusions, el perill de contaminacions i l'ambigüitat cronològica és un fet característic d'aquestes formacions i que caldrà tenir present. Tanmateix, el material cronològicament més fiable, força homogeni, ens haurà de proporcionar el moment final de formació d'aquesta capa. En aquest cas, les ceràmiques africanes de tipus A ens insinuen una cronologia de finals del segle Segon o principis del Tercer, que confirmaria la cassola de la forma Lamboglia 9A, l'absència de t.s. Africana C (però recordem que n'hi ha a l'estrat 2004 de 1985), els diversos tipus de comunes, vidriades, llànties i les àmfores. El gruix de material s'ha de situar dins de la segona meitat del segle Segon, amb molt pocs elements residuals però amb presència d'algunes formes característiques del segon quart del segle Segon i més tardanes, com la forma Hayes 31 i algunes versions modernes de les formes Hayes 14 i 15. Per altra banda, el fet de què se situa directament damunt de la UE 2004, per la qual proposàvem una cronologia de primers anys del segle Tercer, fa que hagi de datar-se, la seva formació, com a mínim, una mica més tard. Així, doncs, caldria proposar com a dates acceptables el segon quart de la tercera centúria, aproximadament. El que hem de valorar com una intrusió, no hi ha dubtes, és el petit bronze constantinià que ha de correspondre a la darrera fase d'ocupació del jaciment, de la primera meitat del segle Quart, quan la vil.la havia desaparegut, pràcticament del tot (Casas, 1989, p. 184).

U.E. 2001.

Aquest és l'estrat superficial afectat pel conreu i poc fiable, d'una potència màxima d'entre 25 i 30 cm. El material recuperat és escàs i de poca entitat i només s'han conservat alguns fragments ceràmics representatius com a mostra. Assenyalem la presència d'africana A, majoritàriament tardana (A2), on hem pogut identificar la forma Lamboglia 3b1, una de les més modernes de la producció (Lamboglia, 1958, pp. 265-266; Hayes, 1972, pp.39-41; Atlante, 1981, p. 33); la forma Hayes 9A, decorada amb rodeta a la vora exterior, i la 9B (Hayes, 1972, pp. 35-37). Molt més abundoses són les ceràmiques de cuina africanes, on destaquen pel nombre les cassoles interiorment vernissades i amb fons estriat de la forma Lamboglia 10B / Hayes 23A i Lamboglia 10B / Hayes 23B; els plats/tapadora de vora fumada (formes Ostia I-261, Ostia III-332); les tapadores amb pom (Ostia II-302) i alguna olleta de perfil en essa assimilable a la forma Atlante CVII, 12.

No hi ha ceràmica africana de tipus C que, per altra banda, és ben present en unitats estratigràfiques superficials del jaciment i àdhuc en altres indrets de les mateixes escombreres.

Tanmateix hem de referir-nos a la localització d'un bronze de Constantí (IMP CONSTAN TINVS PF AVG a l'anvers i SOLI INVICTO COMITI al revers), de principis del segle Quart, i que caldrà relacionar amb una ocupació puntual i parcial del jaciment durant uns anys, com documenten evidències disperses i un conjunt escàs però clar de ceràmiques i monedes tardanes. No pensem que sigui convenient datar aquest estrat, si bé el material que posseïm, poc representatiu, ens assenyala les darreries del segle Segon i la primera meitat del Tercer, deixant de banda la moneda constantiniana. Un estrat que s'hauria anat formant en els darrers anys d'existència del gran edifici rural i que ha estat molt més afectat que els altres per les posteriors freqüentacions i per l'acció de la rella.

CONSIDERACIONS FINALS.

L'estudi en detall d'unes escombreres constitueixen un exercici de gran interès car permeten copsar, amb precisió, el tipus d'atuell ceràmic que hom utilitza al llarg del temps, d'un període que coincideix amb els anys d'utilització de l'abocador i que moltes vegades permet resseguir tota la història d'un jaciment determinat. A més, no cal dir-ho -i ja s'ha fet en altres llocs-, fa possible rastrejar alguns aspectes importants de la dieta alimentària dels estadants del lloc (restes òssies, malacològiques,...) i la incidència com activitat complementària o com a pura distracció de la pesca o la cacera. Altres vegades, les troballes en aquests abocadors permeten comprendre millor les reformes dels edificis i arregar notícies sobre els acabaments, el luxe i l'esperit dels seus habitants.

Pel que fa a les ceràmiques, que és el que ens interessava presentar en aquest treball, aquests abocadors, si bé és cert que no tenen el valor cronològic de les troballes tancades (colgament de sitges, farcit de dipòsits, colgament de pous, estrats de destrucció,...), si que permeten una certa ordenació cronològica i una disposició temporal força segura. Molt més interessant, però, és la radiografia de gran qualitat que ens proporciona de l'ús de la terrissa, fina i de cuina, local o d'importació, que es fa servir en aquella estació durant els anys d'utilització de l'abocador objecte d'estudi. D'aquesta manera, i dins dels paràmetres cronològics de cada UE., podem observar quina era la ceràmica de taula preferida i com aquestes preferències van canviant conforma els temps va passant, per influència de modes i pels canvis dels grans corrents comercials mediterranis. Però al costat de les grans ceràmiques envernissades de luxe (T.S. itàlica, sug-gàl.lica, hispànica, africana, parets fines,...) podem observar l'aparició i desaparició de terrisses més comunes, més senzilles, sovint de cuina, de procedències molt diverses i que són bons indicadors de la capacitat exportadora i comercials de diferents àmbits de la mediterrània (comunes itàliques, "vernís roig intern pompejà", ceràmiques de cuina africanes,...) i la presència constant i nombrosíssima (majoritària a cops), de les produccions locals o d'abast regional.

La quantitat i el bon estat del material procedent d'unes escombreres fa possible fer amb comoditat aquestes observacions.

El segon aspecte valuós d'un estudi d'aquesta mena, és la possibilitat de comparació, amb sèries vastes de material, amb un gran volum de fragments ben conservats, amb altres jaciments d'àrees immediates o més allunyades per copsar, d'aquesta manera, com s'abasteix un lloc o un altre, segons la peculiar localització geogràfica al llarg d'uns quants decennis o d'uns quants segles. Aquestes comparacions que són difícils de fer a partir de les troballes d'estrats d'habitació o de nivellació de sòls, adquiriran la seva importància, seran de debò efectius, amb grans conjunts (farcits de pous, de dipòsits, de sitges, o abocadors).

Pel que fa a Tolegassos només cal donar un cop d'ull al material recuperat per adonar-nos de què és absolutament mimètic a la veïna Empúries, on hi ha el mateix i en els mateixos percentatges, la qual cosa no ens pot ni ens ha d'estranyar car Tolegassos no és sinó una vil.la suburbana, a poc més de 4 km de distància, cosa que explica molts dels seus trets peculiars. En aquest aspecte, serà interessant veure com són les escombreres d'altres vil.les pròximes que només coneixem puntualment però que no donen la sensació de ser diferents (Mas Gusó, per exemple (Casas, 1988-89, pp. 9-35)) o Puig Rodon a Corçà, que té moltíssimes similituds (Casas, 1986, pp. 15-77; Nolla-Casas, 1990, pp. 193-218). En canvi, les diferències amb Vilauba (Roure et Al., 1988; Castanyer, Tremoleda i Roure, 1990, pp. 157-191) són notables tot i que estem mancats de conjunts tan nombrosos i ben estratificats a través de 200 o 250 anys.

El mercat on s'adquirien els productes necessaris -i on es venia o des d'on sortia l'excedent produït per la vil.la- és Empúries, port de mar per on arriben tots aquells productes fabricats arreu del món mediterrani, seguint unes exigències de mercat i unes modes que van modificant-se. Una altra part de la terrissa, la més comuna, material de construcció, ceràmica grollera, es coïa directament a la vil.la tal com ha posat de manifest el forn localitzat i excavat a redòs del jaciment.

No ho sabem, però es ben possible, que una part de la producció de terrissa fos venuda a Empúries o a altres establiments de les rodalies.

Per acabar aquestes consideracions, pensem que es bo constatar el poc paper que juguen les àmfores en el total de peces recuperades dins de l'abocador i, de fet, en altres grans UE de la vil.la (recordem, per exemple, algunes de les sitges o el farcit del pou (Casas-Nolla, en premsa) i que contrasten amb la importància que tenen en abocadors de la mateixa Empúries, a Roses i, fins i tot, a Puig Rodon, especialment en contextos tardans.

Pensem, però, que aquest fet no ens ha d'estranyar tractant-se, com es tracta, d'un establiment rural de certa importància, amb una gran capacitat productiva de tipus clarament cerealístic i que devia estar orientada cap a Empúries i cap al mar. Per tant, un negoci que ha de ser rendible. La vocació autàrquica de les grans propietats romanes és ben coneguda; és un lloc comú en tota la literatura agronòmica que aconsella als grans *dominia* aspirar a aquest ideal inabastable.

Que no pugui aconseguir-se la completa autarquia no vol pas dir que no ens hi poguem acostar i les vil.las oferien màximes possibilitats perquè fos així. No ens hem de sorprendre, per tant, de la baixa quantitat d'àmfores que no vol dir altra cosa que l'oli i el vi, les olives i les salaons, juntament amb altres productes que no deixen rastre, només s'adquirien quan no hi havia més remei, i molt de tant en tant, o perquè el territori no ho proporcionava de cap manera. Tenim evidències de vi del país, d'italic, d'oli de la bètica i de salaons sud-hispàniques, però en tan poca quantitat que podem suposar que la major part del vi i de l'oli que es consumia a Tolegassos era producte dels propis conreus i només en circumstàncies excepcionals es comprava el necessari per cobrir les necessitats immediates, a Empúries que és el mercat natural i el punt de referència permanent d'aquesta vil.la.

Bibliografia

- Aguarod, 1991: C. Aguarod, *Cerámica romana importada de cocina en la Tarraconense*, Saragossa, 1991.
- Aquilué et al.: J. Aquilué, R. Mar, J. M. Nolla, J. Ruiz de Arbulo i E. Sanmartí, *El fòrum romà d'Empúries. (Excavacions de l'any 1982). Una aproximació arqueològica al procés històric de la romanització al nord-est de la Península Ibèrica*, Barcelona, 1984. Monografies Emporitanes VI.
- Aquilué, 1991: X. Aquilué, *Relaciones económicas, sociales e ideológicas entre el Norte de Africa y la Tarraconense en época romana. Las cerámicas de producción africana procedentes de la Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco*, Barcelona, 1991. Tesi doctoral presentada a la Universitat de Barcelona.
- Aranegui-Gisbert, 1992: C. Aranegui i J. A. Gisbert, Les amphores à fond plat de la Péninsule Ibérique dans *Les amphores de la Gaule. Production et circulation*, Metz, 1990 (París, 1992), pp. 101-111.
- Atlante, 1981: L. Anselmino, A. Carandini, C. Pavolini, L. Saguì, S. Tortorella i E. Tortorici, *Atlante delle forme ceramiche. I. Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (medio e tardo impero)*. *Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale*, Roma, 1981.
- Atlante 2, 1985: J. W. Hayes, M. A. Mezquíz, L. Mazzeo Saracino i G. Pucci, *Atlante delle forme ceramiche. II. Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (tardo ellenismo e primo impero)*. *Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale*, Roma, 1985.
- Balil, 1968: A. Balil, Marcas de ceramista en lucernas romanas halladas en España dins *Archivo Español de Arqueología*, 41, 1968, pp. 157-178.
- Balil, 1982: A. Balil, Estudios sobre lucernas romanas, III. dins *Studia Archaeologica*, 70. Valladolid, 1982, pp. 5-20.
- Bastit, 1986: C. Bastit, *La ceràmica comuna d'importació itàlica d'Empúries*, Barcelona, 1986. Memòria de llicenciatura, Universitat de Barcelona.
- Beltrán, 1970: M. Beltrán, *Las ánforas romanas en España*, Saragossa, 1970. Monografias arqueológicas, 8.
- Bonnet, 1988: J. Bonnet, *Lampes céramiques signées. Définition critique d'ateliers du Haut Empire. Documents d'Archéologie Française*, 13, 1988.
- Casas, 1986: J. Casas, Excavacions a la vil.la romana de Puig Rodon (Corçà, Baix Empordà) dins *Estudis sobre Temes del Baix Empordà*, 5, 1986, pp. 15-77.
- Casas, 1988-89: J. Casas, Exploracions i excavacions a la vil.la romana de Mas Gusó (Albons-Belcaire, Baix Empordà) dins *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXX, 1988-1989, pp. 9-35.
- Casas, 1989: J. Casas, *L'Olivet d'en Pujol i els Tolegassos. Dos establiments agrícoles d'època romana a Viladamat (Campanyes de 1982 a 1988)*, Girona, 1989. Sèrie Monogràfica núm. 10.
- Casas, 1991: J. Casas, *La vil.la romana de Tolegassos i el poblament rural d'època romana al rera país emporità*. Tesi de Doctorat. Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra, 1991.
- Casas-Merino, 1990: J. Casas i J. Merino, Troballes de ceràmica vidriada d'època romana a les comarques costaneres de Girona dins *Cypsela* VIII, 1990, pp. 139-155.
- Casas-Nolla, 1986-89: J. Casas i J. M. Nolla, Un conjunt tancat amb ceràmica africana a la vil.la romana dels Tolegassos (Viladamat, Alt Empordà), dins *Empúries*, 48-50, pp. 202-213.
- Casas-Rocas, 1989: J. Casas i X. Rocas, Les llànties de la vil.la romana dels Tolegassos. Algunes precisions entorn de la seva datació dins *Cypsela*, VII, 1989, pp. 71-86.
- Castanyer, Tremoleda i Roure, 1990: P. Castanyer, J. Tremoleda i A. Roure, Un conjunt ceràmic de finals del segle III d. C. a Vilauba (Camós, Pla de l'Estany) dins *Cypsela*, VIII, 1990, pp. 157-191.
- Comunes, 1990: J. Casas, P. Castanyer, J. M. Nolla i J. Tremoleda, *Ceràmiques comunes i de producció local d'època romana. I. Materials augustals i alto-imperials a les comarques*

orientals de Girona, Girona, 1990. Sèrie Monogràfica núm. 12.

Conspectus, 1990: E. Ettlinger et alii. *Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae*. Materialien zur römisch-germanischen keramik. H. 10. Bonn, 1990.

Deneauve, 1969: J. Deneauve, *Lampes de Cartaghe*, Paris, 1969.

Desbat, 1989a: A. Desbat, Céramiques romaines à glaçure plombifère des fouilles de Lyon (Hauts de Saint-Just; rue des Fargues; la Solitude) dins *Figlina*, 7, 1986, pp. 105-124.

Desbat, 1986b: A. Desbat, Céramiques romaines à glaçure plombifère de Lyon et de Vienne dins *Les céramiques fines non sigillées*. Actes du Congrès de Toulouse, Tolosa, 1986, pp. 33-39.

Desbat et al., 1989: A. Desbat, M. Genin, C. Laroche i R. Thirion, La crhonologie des premières trames urbaines de Lyon. *Aux Origines de Lyon*. (Cr. Goudineau Dir.), DARA 2, pp. 95-118. Lió, 1989.

Feugère, 1985: M. Feugère, *Les fibules en Gaule Méridionale. De la conquête à la fin du Ve siècle après J.C.* Revue Archéologique de Narbonnaise, Supl. 12. 1985.

Goudineau, 1968: Ch. Goudineau, *Fouilles de l'École Française de Rome a Bolsena (Poggio Moscini) 1962-1967. IV. La céramique aretine lisse*, Paris, 1968. École Française de Rome. Mélanges d'Archéologie et d'Histoire. Suppléments, 6.

Hayes, 1972: J. W. Hayes, *Late roman pottery. A catalogue of roman fine wares*, Londres, 1972.

Hayes, 1980: J. W. Hayes, *Ancient lamps in the Royal Ontario Museum. I. Greek and roman claylamps. A catalogue*, Toronto, 1980.

Jigan, 1988: C. I. Jigan, Les vases à glaçure plombifère trouvés en Normandie: état de la question dins *Actes du Congrès d'Orange*, Orange, 1988, pp. 189-207.

Lamboglia, 1958: N. Lamboglia, Nuove osservazioni sulla "Terra Sigillata Chiara". I (Tipi A e B) dins *Rivista di Studi Liguri*, XXIV, 1958, pp. 259-330.

Lamboglia, 1963: N. Lamboglia, Nuove osservazioni sulla "Terra Sigillata Chiara". II (Tipi C, lucente e D) dins *Revista di Studi Liguri*, XXIX, 1963, pp. 259-330.

Maccabruni, 1987: C. Maccabruni, Ceramica con invetriatura al piombo dins *Céramiques hellénistiques et romaines*. II, (Ph. Lévêque-J. P. Morel, ed.), Paris, 1987, pp. 167-180.

Marabini, 1973: M. T. Marabini, The roman thin waled pottery from Cosa dins *Memoirs of American Academy in Rome*, XXXII, 1973.

Mayet, 1975: F. Mayet, *Les céramiques à parois fines dans la Péninsule Ibérique*, Paris, 1975. Publications du Centre Pierre Paris, 1.

Merino-Rocas, 1989: J. Merino i X. Rocas, IV. A) Estudi de tres àmbits significatius dins *L'Olivet d'en Pujol i els Tolegassos. Dos establiments agrícoles d'època romana a Viladamat (Campanyes de 1982 a 1988)* (J. Casas, ed.), Girona, 1989, pp. 105-160.

Museteanu et al., 1980: C. Museteanu, V. Culica, D. Elefterescu, Lampes à estampille de Durostorum, dins *DACIA*, XXIV, Bucarest, 1980, pp. 283-305.

Nieto et al., 1989: J. Nieto, A. Jover, P. Izquierdo, A. M. Puig, A. Alaminos, A. Martín, M. Pujol, H. Palou i S. Colomer, *Excavacions arqueològiques subaquàtiques a Cala Culip. I*, Girona, 1989. Sèrie Monogràfica núm. 9.

Nolla-Canes-Rocas, 1982: J. M. Nolla, J. M. Canes i X. Rocas, Un forn romà de terrissa a Llafranc (Palafrugell, Baix Empordà). Excavacions de 1980-1981 dins *Ampurias*, 44, 1982, pp. 147-183.

Nolla-Casas, 1984: J. M. Nolla i J. Casas, *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*, Girona, 1984.

Nolla-Casas, 1990: J. M. Nolla i J. Casas, El material ceràmic d'importació de la vil·la romana de Puig Rodon (Corçà, Baix Empordà), d'època severiana a la Baixa Antiguitat, dins *Cypsela*, VIII, 1990, pp. 193-218.

Nolla-Puertas, 1988: J. M. Nolla i C. Puertas, Ceràmiques africanes i material d'importació

baix-imperial del jaciment del Camp de la Gruta (Torroella de Montgrí, Baix Empordà) a *Estudis sobre Temes del Baix Empordà*, 7, 1988, pp.29-77.

Oxe-Comfort, 1968: A. Oxe i A. Comfort, *Corpus vasorum arretinorum. A catalogue of signatures, shapes and cronology of italian sigillata*, Bonn, 1968.

Passelac-Sabrié, 1986: M. Passelac, R. i M. Sabrié, Centre de production de Narbonne, dins *La terre Sigillée gallo-romaine. Lieux de protuction du Haut Empire*. DAF núm. 6. pp. 52-55. Paris, 1986.

Ribas, 1965: M. Ribas, Cerámica vidriada romana en Mataró dins *Pyrenae*, 1, 1965, pp. 155-173.

Roure et al., 1988: A. Roure, P. Castanyer, J. M. Nolla, S. J. Keay i J. Tarrús, *La vil.la romana de Vilauba (Camós). Estudi d'un assentament rural (Campanyes de 1979-85)*, Girona, 1988. Sèrie Monogràfica núm. 8.

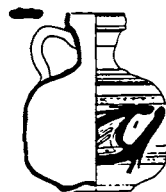
Sanmartí, 1974-75: E. Sanmartí, Nota acerca de una imitación de la sigillata aretina detectada en Ampurias dins *Ampurias*, 36-37, 1974-1975, pp. 251-261.

Symonds-Hatcher, 1989: R.P. Simonds i V. Hatcher, La céramique à glaçure plombifère de l'époque romaine truvée a Colchester et ailleurs: Quelques analyses récentes, dins *Actes du Congrès de Lezoux*, pp. 85-92. Lezoux, 1989.

Vertet, 1986: H. Vertet, Recherches sur les glaçures plombifères fabriquées dans le centre de la Gaule dins *Actes du Congres de Toulouse*, Tolosa, 1986, pp. 25-32.

Vila-Roma, 1989: TED'A, *Un abocador del segle V d.C. en el fòrum provincial de Tàrraco*, Tarragona, 1989. Memòries d'Excavació, 2.

Villaronga, 1977: L. Villaronga, *The aes coinage of Emporion*, B. A. R., Supplemantary Series, 23, Oxford, 1977.

SUMARI

Antecedents. El context arqueològic	3
L'Abocador. Estratigrafia	3
Estudi del Material	7
U.E. 2412	9
U.E. 2415	15
U.E. 2411	19
U.E. 2414	37
U.E. 2409	41
U.E. 2410	49
U.E. 2408	51
U.E. 2413	73
U.E. 2407	75
U.E. 2004	79
U.E. 2002	91
U.E. 2001	99
Consideracions finals	101
Bibliografia	103

